

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL YAPI SOSYAL DEĞİŞME ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSLAMCILIĞIN LİBERALİZASYONU
BAĞLAMINDA 1980 SONRASINDA TÜRKİYE'DE
DEVLET-TOPLUM İLİŞKİSİNİN ELE ALINIŞI:
GİRİŞİM DERGİSİ ÇERÇEVESİNDE BİR
ANALİZ

Yusuf TEMİZCAN

2501190941

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Veysel BOZKURT

İSTANBUL – 2022

ÖZ

İSLAMCILIĞIN LİBERALİZASYONU BAĞLAMINDA 1980 SONRASINDA TÜRKİYE'DE DEVLET-TOPLUM İLİŞKİSİNİN ELE ALINIŞI: GİRİŞİM DERGİSİ ÇERÇEVESİNDE BİR ANALİZ

Yusuf Temizcan

Bu tez çalışması, 1980 sonrası İslamcı düşüncedeki liberalleşme eğilimleri bağlamında Türkiye’de devlet-toplum temalı tartışmalara odaklanmaktadır. Bu odaklanmayı da İslamcı düşüncenin 80 sonrası önemli aktörlerinden olan İslamcı dergilerden *Girişim* dergisi üzerinden yapmaya çalışmaktadır. Belli kavramlar üzerinden İslamcı düşüncedeki kırılmalara ve sürekliliklere bakmaya gayret edecektir.

Dergiler dönem okuması açısından kritik olmakla birlikte tartışmalara yön verme açısından ayrıca dikkate değerdir. İslamcı dergiler arasında temsil gücü yüksek ve yeterince çalışılmamış olan *Girişim* dergisinde 1980 sonrası “İslam devleti”, “ümme”, “İslam birliği”, “özgürlük”, “birey”, “demokrasi ve şura”, “değişim”, “çoğulculuk” gibi kavramlar etrafında zengin tartışmalar gerçekleşmiştir.

Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden olan içerik analizi yöntemi ile yapılmıştır. Tezin temel hipotezi, İslamcı düşüncenin 1980 sonrası iktisaden değil ancak söylem açısından liberalleştiği ve demokrasi, özgürlükler gibi konularda sert-radikal söylemlerden daha ılımlı bir aşamaya geçildiğidir.

Anahtar Kelimeler: İslamcılık, Çağdaş İslam Düşüncesi, İslamcı Dergiler, Devlet, Siyasal Liberalizm, Toplumsal Değişim, 1980’ler, *Girişim* Dergisi.

ABSTRACT

A CONSIDERATION OF THE STATE-SOCIETY RELATIONSHIP IN TURKEY AFTER 1980 IN THE CONTEXT OF THE LIBERALIZATION OF ISLAMISM: AN ANALYSIS WITHIN THE FRAMEWORK OF *GİRİŞİM* JOURNAL

Yusuf Temizcan

This thesis focuses on debates around state and society in Turkey in the context of liberalization tendencies in post-1980 Islamic thought. The study aims to narrow down the focus on *Girişim* journal, which was once one of the prominent actors in terms of Islamic thought after the 80s. The thesis attempts to shed light upon the breaks and continuities in Islamist thought in terms of certain concepts discussed on *Girişim*.

While the abovementioned journals are critical in terms of reading the era, they are also noteworthy in terms of giving a direction to the discussions. Among the Islamist journals, the journal of *Girişim*, which has a high representative power and not been studied enough, focused on terms such as "Islamic state", "ummah", "Islamic unity", "freedom", "individual", "democracy and consultation", "change", "pluralism" after 1980. Rich discussions have taken place around these concepts.

The study was conducted with the content analysis method, which is one of the qualitative research methods. The main hypothesis of the thesis is to demonstrate that Islamist thought became liberal in terms of discourse, not economics, after 1980, and a more moderate stage was passed from harsh-radical discourses on issues such as democracy and freedoms.

Keywords: Islamism, Contemporary Islamic Thought, Islamist Journals, State, Political Liberalism, Social Change, 1980s, *Girişim* Journal.

ÖNSÖZ

Türkiye’de İslamcılık düşüncesi ve bu düşüncenin sosyal, siyasi, fikri etkileri canlı bir konudur ve görülen o ki canlılığını korumaya devam edecektir. Çağdaş İslam Düşüncesi ve Çağdaş Türk Düşüncesi içerisinde de daima özel bir yere sahip olacaktır. Kavramın tanımı, kapsamı ve kendini İslamcı olarak tanımlayanların müphemliği bir tarafa, Türkiye’de ve Müslüman ülkelerin çoğunda Müslümanca hassasiyetleri yüksek kişilerin hassasiyetleri doğrultusunda çeşitli taleplerini ve görüşlerini dile getirmek için yüzlerce dergi çıkarttığı ve bu dergilerde de hem dönemin ruhunu yansıtan hem de tartışmalara yön veren zengin tartışmaların sürdüğü bir gerçektir. Bu tez çalışması bu zemin dikkate alınarak hazırlanmıştır.

İslamcılık düşüncesi içerisinde müstakil bir tartışma alanı olan devlet ve toplum kavramları ve bu kavramların alt başlıkları üzerinde dikkate değer tartışmalar yapılmış, yer yer ortak noktalarda buluşulmuş yer yer de birbirini tekzip eden görüşler ortaya atılmıştır. Bu anlamda, her iki kavram üzerindeki tartışmalarda süreklilik ve kırılmalar söz konusudur. Bazen bunlar aynı dergide gerçekleşmiştir. Bu çalışma, her ne kadar *Girişim* dergisi üzerine yoğunlaşsa da, temsil gücü yüksek bu dergi sayesinde dönemin hakim ruhunu da olabildiğince yansıtmaya gayret etmiştir. Ayrıca konuyla ilişkili olarak bu tezin ilgi alanlarından biri liberal düşünce ile İslamcılık arasındaki ilişkiler, geçişler olacaktır.

Benim İslamcılık konusu üzerine ilgilenmem henüz lisans öğrencisi olduğum yıllara rastlar. Bitirme tezimin o dönem meşhur olan “İslamcılık Öldü mü?” tartışmalarındaki fikirlere yoğunlaştığını ifade etmem gerekiyor. Önce Sakarya Üniversitesi Sosyoloji bölümünde başladığım yüksek lisans çalışmamda ve şimdi İstanbul Üniversitesi Sosyal Yapı ve Değişim yüksek lisans programında akademik ilgi alanlarım bu konular ve türevleri üzerine oldu. Türk modernleşmesi içerisinde bir problematik olarak İslam ve İslamcılık bana hep ilgi çekici geliyordu. Fakat teorik zeminde ve sınırlandırılmış bir alana yoğunlaşmam bu tez sayesinde gerçekleşti diyebilirim.

Bu tez çalışmamda pek çok kişiden destek aldım ve onlardan söz etmem gerekiyor. Tezi içerisinde en çok özgür olduğumuz bu teşekkür bölümünde şunları söylemek isterim: Bazı kişiler olmasaydı bu tez çalışması muhtemelen tamamlanamazdı. En başından bu yana desteklerini, kritik yönlendirmelerini ve ilgisini esirgemeyen tez danışmanım Veysel Bozkurt'a; hem isabetli değerlendirmeleri hem de teşvik edici, yüreklendirici tavrından dolayı Lütfi Sunar'a; İslamcı Dergiler Projesi'nde (İDP) emek verenlere; tezin son haline gelmesinde değerli yardımlarından ötürü Esad Mücahit Eskimez'e; sabrından, özeninden, çalışmam için uygun koşullar oluşturma gayretinden, ki çoğu zaman onun vaktinden çaldığım doğrudur, dolayı eşim Merve'ye, tez yazma işini son dakikaya kadar zorlaştırsa da asla şikayetçi olamayacağım sevgili kızım Âlânur'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Tez çalışmamı devam ettirirken profesyonel bir işte yoğun bir gündemle çalışıyordum, aynı zamanda bir derginin editörlüğünü yapıyordum. Benim için başta korkutucu, içine daldıkça keyifli ama nihayetinde hep biteceği günün hayali mutluluğu ile geçti. Şimdi bitti ve huzurluyum. Umarım, tüm eksik ve kusurları bana ait olan bu mütevazı çalışma literatüre ufak da olsa katkı sunar ve bundan sonraki çalışmalar için ilham olur.

YUSUF TEMİZCAN
İSTANBUL-2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE İSLAMCI DÜŞÜNCENİN DOĞUŞU VE 1980 ÖNCESİ TEMEL TARTIŞMALAR

1.1 İslamcılığın Doğuşu	10
1.2 İslamcılığı Tanımlamak ve Anlamak	12
1.3 İslamcılık yahut İslamlaşma.....	16
1.4 Türkiye’de İslamcı Düşüncesinin Doğuşu	18
1.5 İslamcılığı Dönemlendirmek.....	21
1.6 İslamcı Düşünce 1980’e Kadar Temel Eğilimler	26
1.7 1980 Öncesi İslamcı Düşünce 1980’e Kadar Temel Eğilimler	31
1.8 İslamcılık Düşüncesine Yapılan Eleştiriler	37

İKİNCİ BÖLÜM

1980 SONRASI TÜRKİYE’DE İSLAMCI DÜŞÜNCE

2.1 1980 Sonrası İslamcı Düşünce 1980’e Kadar Temel Eğilimler	46
2.2 1980 Sonrası İslamcı Düşünce 1980’e Kadar Temel Eğilimler	49
2.3 1980 Sonrası Liberalizm ve İslamcılık’ın Etkileşimi.....	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GİRİŞİM DERGİSİNDEKİ DEVLET VE TOPLUM TARTIŞMALARI

3.1	Girişim Dergisi Hakkında Genel Bilgiler.....	64
3.2	Girişim Dergisindeki Temel Tartışmalar	69
3.3	Girişim Dergisindeki Devlet ve Toplum Tartışmaları	83
3.3.1	Devletin Alanının Sınırlandırılması	88
3.3.2	İslam Devleti	93
3.3.3	Demokrasi ve Şura	96
3.3.4	İslam Birliği	98
3.3.5	Laiklik.....	101
3.3.6	Özgürlük ve Birey	104
3.3.7	Çoğulculuk, Çok Kültürlülük, Eleştiri	107
3.4	Yeni Zemin ve Sözleşme Dergileri	112
3.4.1	Yeni Zemin Dergisi.....	112
3.4.2	Sözleşme Dergisi.....	116
SONUÇ		120
KAYNAKÇA.....		130

KISALTMALAR LİSTESİ

A.G.E.	: Adı Geçen Eser
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP.	: Anavatan Partisi
AP.	: Adalet Partisi
BKZ.	: Bakınız
C.	: Cilt
ÇEV.	: Çeviren
DEAŞ	: Irak Şam İslam Devleti
DP	: Demokrat Parti
ED.	: Editör
HADEP	: Halkın Demokrasi Partisi
İDP	: İslamcı Dergiler Projesi
İLEM	: İlmî Etüdler Derneği
RP	: Refah Partisi
RTÜK	: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
S.	: Sayfa

VB. : Vebenzi

VS. : Vesaire

YÖK : Yüksek Öğretim Kurumu

GİRİŞ

Bu tez çalışması, Türkiye’de 12 Eylül 1980 askeri darbesi ve 24 Ocak kararları olarak bilinen serbest piyasa düzenlemesi sonrası oluşan toplumsal değişim/dönüşüm rüzgarı içerisinde İslamcı düşüncedeki süreklilik ve kırılmaları, *Girişim* dergisindeki devlet ve toplum tartışmaları üzerinden incelemeyi hedeflemektedir. İslamcı olarak tanımlanabilecek kesimlerin 80’li yıllarda sert/radikal söylemlerden ziyade, iktisaden değil ancak söylem açısından liberalizasyona uğradıklarını iddia edecektir.

1980’li yıllar boyunca Türkiye’de her kesimde gerçekleşen büyük toplumsal dönüşüm ve değişimin İslamcı düşünce çizgisinde de etkili olduğunu savunacak, ayrıca “çoğulculuk”, “birey ve bireyin özgürlüğü”, “devletin alanının sınırlandırılması”, “demokrasi”, “İslam devleti”, “laiklik” gibi konular çerçevesindeki zengin tartışmaları bu dergi etrafında ortaya koymayı hedefleyecektir. Bu çalışma bir anlamda dergiler, kavramlar, tartışmalar ve bir dönemi anlama bağlamında “kazı çalışması” olacaktır.

İslamcılık düşüncesi Osmanlı coğrafyasında 19. yüzyılın ikinci yarısında mecburi bir durum sonucu ortaya çıkan ve devletin kurtuluşu için savunulan üç ana düşünce ve eylem hareketinden biridir. Diğer ikisi ise Osmancılık ve Türkçülük olarak bilinmektedir. İslamcılığın, bu iki düşünce akımı ile birlikte ortaya çıktığı ve birbirleriyle tez/antitez ilişkisi kurduğu ve modern bir akım olduğu unutulmamalıdır. Türkiye dışında (bilhassa Pakistan ve Mısır gibi) İslam ülkelerinde de Türkiye’dekine benzer bir İslamcılık hareketinin doğduğunu, bunun da esasen Batı Avrupa ülkelerinin fiziki ve kültürel sömürge hareketlerine karşı oluştuğu hatırlanmalıdır.

İslamcılık düşüncesi ve hareketi, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte farklı bir seyir izlemiş, kendi içinde pek çok kola ayrılmış, muhafazakarlık ve modernlik arasında git-geller yaşamış, sınırları esnemiş, belli alanlarda süreklilik belli alanlarda da kırılmalar yaşamıştır. Bugünlerde farklı açılardan tekrar tartışmaya açılan İslamcılık düşüncesi; ölü ya diri olup olmadığından modernist ya da gelenekçi çizgilerine; samimiyetinden devlet makamlarıyla kurduğu ilişkiye kadar konuşulmaya devam etmektedir ve edecek gibi görünmektedir.

İslamcılığın, alanda çalışanların iyi bildiği üzere, bütüncül ve kuşatıcı bir tanımını yapmak zordur. Zira üzerinde ittifak edildiği bir tanım, sınırlılıklar ve çerçeveden yoksundur. Diğer taraftan bu zorluk belli türden imkanlara da – diğer ideolojilerle/gruplarla esnek ilişkiler kurmak, geçişkenliklere olanak tanımak gibi - yol açmaktadır. Biz sosyal bilimciler olarak sosyal olguları tanımlamak, anlamak ve açıklamakla yükümlüyüz. Dolayısıyla, tanımlamayı sistematik ve bilimsel kriterlere uygun bir şekilde yaptıktan sonra o tanımın muhatabı kendisini öyle tanımlasa da tanımlamasa da o daireye girdiği varsayılacaktır. İslamcılığa ve İslamcı dergilere de bu anlamda bakmakta fayda vardır.

Çok kabaca da olsa bir tanım yapmak gerekirse, İslamcılığı, İslam'ı sadece birey ile Allah arasındaki inançlar ve ibadetler bütünü olarak görmemek; aynı zamanda Müslümanların tüm gündelik, sosyal ve siyasal hayatında referanslarını İslam'dan (Kur'an'dan ve Sünnet'ten) alması gerektiğini savunmak; İslam'ı sosyal ve siyasal hayatın tüm unsurlarında hakim kılmayı istemek olarak tanımlayabiliriz. İslamcı dergileri de, bu amaçlar etrafında kurulmuş, önceliği İslam'ın sadece ibadet değil diğer alanlarda da belirleyici unsur olmasını arzu eden süreli yayınlar olarak görebiliriz. Bu tanıma göre Müslüman olan herkesin aynı zamanda İslamcı da olması gerektiği sonucuna varılabilir. Ancak uzun yıllardır kavram üzerinde yapılan tartışmaları (sınırlı da olsa tartışmalar tezin ilk bölümünde işlenecektir) da hesaba kattığımızda bunu söylemenin mümkün olmadığını iddia edebiliriz. Zira kendisini bu tanıma uygun görmeyen ancak Müslümanım diyen pek çok kimseyi bulabiliriz ve onlara Müslümanlıklarıyla ilgili bir yargıda bulunma hakkını kendimizde göremeyiz. En azından sosyal bilimcinin işi bu olmayacaktır.

İslamcı düşünce içerisinde geniş bir dairede zengin tartışmaların yapıldığı ve dönemin ruhuna göre bu tartışmaların şekillendiği, değiştiği, dönüştüğü gözlemlenmektedir. Biz bu tez çalışmasında devlet ve toplum kavramlarına ama özelde İslamcı düşünce içerisinde nasıl anlaşıldıklarına ve bu kavramlar etrafındaki tartışmalara odaklanacağız. Türkiye'de İslamcıların, Batı'da ve Mısır, Pakistan gibi ülkelerde yükselen İslamcı hareketlerin aksine "İslam Devleti" üzerine çok fazla kafa yorduklarını ve bir teori geliştirebildiklerini söylemek güçtür. Bunun yerine özellikle

90'lı yılların İslamcı dergilerinde “Medine Vesikası”na atıf yapıldığı, modern dönemde devlet sorununa karşı kuşatıcı ve üzerinde ittifak kurulabilecek teorik ve pratik çalışmaların zayıf olduğu görülmektedir. Buna karşın Türkiye’deki İslamcılar, demokrasi, özgürlükler, öze dönüş, ıslah, İslam toplumu, ümmet gibi kavramlar üzerinden bir düşünce dünyası inşa etmişler ve bu kavamlar üzerinden verimli tartışmalar üretebilmişlerdir. Bunun pek çok somut örneği tez içerisinde detaylandırılacaktır.

Toplumsal düzen için binlerce yıldır hayli kullanışlı olan “devlet” kavramı ve devlet fikrinin İslamcı düşüncede nasıl ele alındığı, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında bu görüşlerin nasıl bir değişime uğradığı bu tezin işleyeceği konulardan biri olacaktır. Diğer taraftan İslamcıların başlangıcından günümüze süreklilik arz edecek şekilde iki hususu hedeflediklerini söylemek mümkündür: Biri referanslarını İslam’ın ana kaynaklarına (Kur’an ve Sünnet) dayandırmak; ikincisi ise bu “kaynaklara dönerek” köklü bir sosyal ve siyasal değişim talep etmektir.

Tezin birinci ve ikinci bölümünde detaylıca ifade edildiği üzere İslamcı düşüncenin çeşitli evrelerden geçerek bugünlere geldiği görülmektedir. Bu bağlamda dönemlendirme yapmak kaçınılmaz olacaktır. İslamcı düşüncenin Osmanlı’daki köklerinde Cemaleddin Efgani, Muhammed Abduh gibi isimlerin etkisi söz konusudur. Bu isimlerin mümeyyiz vasfı ise köklerini 17. yüzyıla kadar götürebileceğimiz Batı Avrupa’da gelişen yeni düşünce hareketleri ile Batı’nın siyasi, askeri ve kolonyal yönelimlerine karşı direniş hattı oluşturmak; fiziki ve zihni sömürüye karşı çıkmaktır.

Türkiye özelinde klasik ve kurucu İslamcı düşünce dergiler üzerinden kendisini göstermiştir. II. Meşrutiyet döneminde (1908-1920) güçlenerek varlığını sürdürse de Cumhuriyet’in ilanı ile başlayıp 1940’ların sonuna sessizlik ve fetret dönemi yaşadığı iddia edilebilir. 1940’lardan sonra, yine İslamcı dergilerin itici gücü sayesinde ve biraz da edebiyatla içli dışlı bir şekilde, Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç gibi öne çıkan isimlerle kamusal alanda kendini ifade edebilmiş ve teorisini güçlendirmiştir. 1970’lerin başında Milli Görüş Hareketi çizgisinde siyasallaşan bu söylem, yer yer radikal yer yer de milliyetçi-muhafazakar bir dilde kendini 1980’ler

ve 90'lar boyunca yoğun bir biçimde kamuoyunda göstermiş; 2000'ler ve sonrasında ise bir kısmı AK Parti iktidarlarında, bir kısmı yine İslamcı dergilerde, bir kısmı da daha da radikalleşerek varlığını bugünlere taşımıştır. Modernitenin yükü Müslümanların üzerinden kalkmadıkça İslamcılığın da imkan bulduğu her ortamda kendini göstermeye devam edeceğini iddia edebiliriz sanırım. Bu anlamda İslamcı düşünce içerisinde süreklilik arz eden bir ana akımın varlığını söylemek mümkündür. 1980 sonrasında İslamcı ana damarda bir kırılma olduğunu, devletin baskıcı tutumuna karşı sol ve liberal gruplarla yakınlaşmaların oluştuğunu ve ana akım İslamcı söylemin söylem açısından liberalizasyona uğradığını görmekteyiz. Liberalizasyonu, siyasi liberalizmin öne çıkan kavramlarını, yönelimlerini benimsemek ve liberal eğilimler taşımak olarak görmekteyiz. Tezin ilerleyen bölümleri bu hususu derinleştirmeye çabalayacaktır.

İslamcılığı konuşurken çok geniş bir alandan bahsettiğimizi ve bir kavramsallaştırma problemi yaşadığımızı söylememiz lazım. İslamcılığın tarihini Hz. Peygamber'e kadar dayandıranlar olduğu gibi, onu 19. yüzyılda Batı'daki yeni gelişmeler karşısında reaksiyoner/ideolojik bir hareket olarak konumlandıranlar da vardır. Diğer taraftan İslamcılık kavramını reddederek salt Müslüman yahut Müslümanca / İslami / İslamlaşma / İslami hareket gibi kavramlarının tercih edilmesi gerektiğini düşünenlere de rastlanmaktadır. Biz bu tez çalışmasında İslamcılığı, modern dönemde çeşitli meydan okumalara karşı İslam dünyasında ortaya çıkmış bir ıslah/tecdid hareketi olarak konumlandıracağız ve diğer isimlendirme tartışmalarına girmeden İslamcı demeyi seçeceğiz. Aynı şekilde dergilerin kendilerine İslamcı deyip dememelerine bakmaksızın eğer İslam'ın toplumsal ve siyasal bir talebi olduğunu düşünüyorlarsa onları İslamcı dergiler yahut kurumlar, kişiler olarak tanımlayacağız.

Tezin Bölümleri

Tezin ilk bölümünde Türkiye'de İslamcı düşüncenin doğuşu, temel tartışma alanları 1980'lere kadarki süreçte geçirdiği evreleri, hangi dönemlerde ne tür temaların öne çıktığı izah etmeye çalışılacaktır. Bu bölümde 19. yüzyılın sonunda hareketlenen tartışmaların Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte donuk bir döneme girdiğini ve çok partili hayata geçişe kadar İslamcı düşüncenin ve hareketlerin yeraltına çekildiğini, kendini

gösteremediğini göreceğiz. İkinci bölümde, 1980 sonrası İslamcı düşüncedeki temel eğilimleri, devlet toplum tartışmalarını, İslamcı dergilerin önemini, yeni yol arayışlarını; siyasal liberalizmin yükselişini ve İslamcı düşünceye olan etkilerini işlemeye çalışacağız. Üçüncü ve son bölümde ise *Girişim* dergisi hakkında bilgiler verilecek, dergideki devlet-toplum tartışmalarına bakılacak ayrıca *Girişim*'in devamı olarak görebileceğimiz *Yeni Zemin*, *Sözleşme* dergileri üzerinde durulacak, İslamcı düşünce içindeki yerleri anlaşılmaya çalışılacak ve makalelerin içerik analizi yapılacaktır. Sonuç bölümünde ise bulgular yorumlanarak tezin genel değerlendirmesi yapılmaya çalışılacaktır.

Tezin Amacı ve Önemi

Bu tez çalışmasının amacı, Türkiye'deki İslamcı düşüncenin 1980 sonrası ilgi alanlarını, süreklilik ve kırılmaları, temel tartışma konularını ortaya koymaktır. İslamcı düşünce Türkiye'de siyasi gerilim hatlarını, toplumsal değişim süreçlerini anlamamızı kolaylaştıracak çok boyutlu ve karmaşık bir yapıdır. Kendisiyle ilişkili, katmanlı pek çok sosyal konuyu ve hatta gündelik hayatın kırılğanlıklarını da kavramamıza yardımcı olacaktır.

Türkiye'deki ve küresel çaptaki sosyal-siyasi gelişmeler İslamcıların gündeminde hayli geniş tutmuş ve etkilemiştir. Yeni söylem ve eğilimlerin, tepkisel bir söylem olarak ortaya çıkan İslamcılık içerisinde nasıl yer bulduğu merak konusudur. Ayrıca İslamcı düşüncenin kendi içerisindeki süreklilik ve kırılmaları anlamak da diğer pek çok şeyi daha iyi anlamamızı kolaylaştırabilir. Bunların başında da Türk modernleşmesi, sosyal değişim ve sosyal hareketler, gündelik hayat, entelektüel tartışmalar ve kesişimler gelmektedir. 1980'lerden itibaren 1990'ların ortasına kadar İslamcı düşünce içerisinde güncel konulara verilen tepkiler, refleksler, konuşulan kavramlar, uzlaşılar ve eleştiriler 2000 sonrası ortaya çıkan yeni siyasi ve sosyal hareketlilik ile ilişkili görünmektedir.

Tezin Kapsamı ve Sınırlılıkları

Tez çalışmalarının önemli unsurlarından biri kuşkusuz kapsam, sınırlılıklar ve neyi dışarıda bıraktığı neyi içine aldığıdır. Bu tez çalışmasının kapsamı, İslamcı

düşüncenin Türkiye özelinde 12 Eylül'den başlayarak 1980'ler ve 1990'lar boyunca geçirdiği evreleri ve bu dönemde devlet-toplum üst başlıklarında belli türden temalara dair tartışmalara bakmaktır.

Tez çalışması dönem, konu ve dergiler etrafında sınırlılıklara sahiptir. Muğlak bir tarihi dönemi değil sadece 1980 – 2000 arasındaki dönemi merkeze almaktadır. Elbette bu dönemden önceki tartışmalara, genel yönelimlere de bakmaktadır. Fakat 2000 sonrası dönem ilgisinin dışındadır. İnceleme konu edinen dergilerde birbiriyle ilişkili ya da ilişkisiz pek çok iç ve dış mesele tartışılmış; sosyal/siyasi/dini aktüel gelişmeler konu edinilmiştir. Ancak bu tez çalışması sadece dergilerdeki devlet ve toplum konularındaki tartışmaları, onları da kendi içerisinde alt başlıklara ayırarak sadece belli kavramlar etrafında yapılan tartışmaları incelemiştir. Bunu yaparken çok genel bir sahada ele almaktansa sadece *Girişim* dergisindeki tartışmalarla kendisini sınırlamıştır. Bunun yanında *Yeni Zemin*, *Sözleşme* dergileri, İslamcı düşüncenin ana seyrini göstermesi bakımında dikkate değer bulunarak sadece temel tartışmalara odaklanmak suretiyle incelenmiştir.

1980 sonrası ele alınabilecek pek çok dergi varken bizim *Girişim*'i seçmemizin sebebi ise temsil güçlerinin yüksek olması, özellikle devlet-toplum konularında hatırı sayılır bir biçimde yayın yapmış olmalarıdır. *Girişim* dergisi kendisinden sonraki İslamcı dergileri ve söylemi etkileyen bir dergi olmuştur. Dönemi için ilginç gelebilecek pek çok konu çoğulcu ve eleştire açık bir tavırla ve geniş bir katılımı ilk defa bu kadar kapsamlı tartışılmıştır. Bu durum *Girişim*'i özel kılan sebeplerden biridir. İslamcılardaki liberalleşme eğilimlerinin ilk defa görüldüğü ve derginin kurucu ekibinin dergi kapandıktan sonra da yeni dergilerle düşüncelerini daha da esneterek kamuoyu ile paylaşması ve İslamcı düşünce içerisinde yeni bir yönelim ortaya çıkartması dikkate değerdir.

Bu çalışmanın sınırlılıkları açısından bir diğer önemli husus ise, devlet-toplum kavramlarını kendi tarihi seyri içerisinde ve teorik zemini bağlamında değil, *Girişim* dergisindeki tartışmalar ekseninde dikkate aldığımızdır.

Tezin Yöntemi

Bu tez çalışmasının yöntemi içerik analizidir. Nitel araştırma yöntemleri içerisinde kullanılan içerik analizi yöntemi ile 1980 sonrası yayın yapmış ve kapanmış olan *Girişim* dergisindeki tartışmalara belli kavramlar ve sorular etrafında yaklaşılarak derginin tüm sayıları taranmış ve özellikle başyazılara, söyleşilere, soruşturmalara ve belli başlı yazılara odaklanılmıştır.

Tezin ilk iki bölümü teorik çerçeveyi oluşturmaya ayrılmış; başlangıcından 1980 sonrasına kadar İslamcı düşünce içerisindeki eğilimlere, çeşitlenmeye, kırılğanlıklara ve sürekliliklere bakılmıştır. Özellikle İslamcı düşüncedeki devlet-toplum tartışmalarının tarihi süreç içerisindeki yönelimi incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca tezimizin ana vurgularından olan liberalleşme eğilimleri, İslamcılık düşüncesi ile liberalizm arasındaki etkileşim, küresel liberalizmin yükselişi gibi konular ele alınmaya çalışılmıştır.

Dergilerin tamamına İslamcı Dergiler Projesi (İDP) üzerinden erişim sağlanmıştır. Derginin tüm sayılarına ulaşarak devlet-toplum üst başlıklarında (ve üçüncü bölümde aktarılabacak olan alt başlıklarda) yer alan yazılar tasnif edilerek başlık başlık ayrılmıştır. Bu başlıkların her biri daha sonra, tekrarlardan arındırılarak yeniden ele alınmış ve ilgili başlıklarda aktarılmıştır.

Tezi aşırı alıntıya boğmak yerine alıntıları tartışarak ve yorumlayarak verme yolu tercih edilmiştir. Tezin üçüncü bölümünde detaylandırılacak olan kavramlar dergiler içerisinde tümevarım yöntemi ile taranarak ilgili makaleler belirlenmiş, her biri okunarak analiz edilmiş ve ortaya çıkan veriler ilgili bölümde ve sonuç bölümünde yorumlanarak değerlendirilmiştir.

Literatürde Tartışmalar

İslamcılık çalışmalarına baktığımız zaman alanda ciddi çalışmalar yapılmakla beraber konunun önemi itibarıyla farklı cephelerden yeterince çalışılmadığını gördük. İslamcılığın doğuşu ve bugünlere geliş serüveni ile ilgili özetleyici eserler olduğu gibi meseleleri derli toplu ve analitik bir şekilde ele alan, basmakalıp fikirlerden uzak çalışmalar ne yazık ki çok görünmemektedir.

İletişim Yayınları'ndan çıkan "Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce" serisinin İslamcılık ve Liberalizm ciltleri bu çalışmaya önemli bir kaynak olarak yardımcı olmuştur. İsmail Kara'nın İslamcılık üzerine eserleri alan itibariyle dikkate değerdir. Tarık Zafer Tunaya'nın İslamcılık sahasındaki ilk eserleri, negatif bir bakış açısıyla dahi olsa, vermiş olması kıymetlidir. Zeytinburnu Belediyesi tarafından 2013'te geniş katılımlı bir sempozyum ile ele alınan İslamcılık meselesinin kitaplaşması literatürde önemli bir yer tutmaktadır ve bu tezde de yararlanılmış. İlmi Etüdler Derneği (İLEM) tarafından ortaya konan İslamcı Dergiler Projesi'nin (İDP) dergilerin kataloglanması ve kolay erişilebilir, içerisinde arama yapılabilir olması bakımından çalışmayı kolaylaştırıcı olduğunu ifade etmemiz lazım. Bu tezin hazırlanışında İDP ve İDP kapsamında çıkan kitaplar çok yararlı ve aydınlatıcı olmuştur.

YÖK'ün tez arşivinde İslamcılık üzerine yapılmış onlarca tez olduğu görülmektedir, yaklaşık 27 doktora tezi, 46 yüksek lisans tezi taranarak tezin ilgili bölümlerinde yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu tezlerin bir kısmı İslamcılık'ın tarihi serüveni, bir kısmı İslamcılık'ın sadece belli bir dönemini, bir kısmı İslamcı düşünce içerisindeki belli kavramları işlerken bir kısmı da sadece isimler ve ilgili isimlerin belli başlı fikirleri üzerinden ilerlemiştir. Fakat İslamcı dergiler ve bu dergilerin de devlet, toplum ve ilişkili kavramları üzerinden çalışan tez sayısı hayli az olduğunu ifade etmeliyiz. Tezin ilgili alanına giren *Girişim* dergisinin 60 sayısındaki 1200'e yakın makale taranarak konu konu tasnif edilmiş ve tezin sınırlılıkları kapsamında ve tekrara düşmeyecek şekilde tezin üçüncü bölümünde tartışılmıştır.

Araştırmanın Soruları

- a) Bu tez çalışması aşağıdaki sorulara yanıt aramaya çalışacaktır:
- b) Başlangıcından 1980'e kadar İslamcılık içerisindeki devlet ve toplum tartışmalarında süreklilik ve kırılmalar var mıdır? Bunlar nerelerde yoğunlaşmaktadır?
- c) İslamcı düşünce içerisinde 1980 sonrası liberalleşme eğilimleri var mıdır? Varsa hangi düzeyde ve hangi kavramlar üzerinden gerçekleşmiştir?

- d) 1980 sonrası yayın yapan *Girişim* dergisinde devlet ve toplum üst başlığında hangi konular tartışılmış ve ne tür reaksiyonlar gösterilmiştir?
- e) 1980 sonrası *Girişim* dergisindeki devlet-toplum tartışmaları özelinde liberalleşme eğilimi görülmekte midir?

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE İSLAMCI DÜŞÜNCENİN DOĞUŞU VE 1980 ÖNCESİ TEMEL TARTIŞMALAR

1.1 İslamcılığın Doğuşu

İslamcılık düşüncesi Türk siyasi ve sosyal hayatında önemli fikri akımlardan biridir. Panislamizm, İslamlaşma, İttihad-ı İslam, Çağdaş İslam Düşüncesi, Islah, Tecdid gibi kavramlarla da öne çıkan İslamcılık düşüncesi etrafında pek çok zengin tartışma yapılmış, yüzlerce dergi yayınlanmış, siyasal arenada kendisini göstermiş, kısa bir dönem de olsa bu akıma mensup kadrolar iktidara gelmiş ve özellikle Türkiye’de toplumsal dönüşümün tetikleyici unsurlarından biri olmuştur. Çoğunlukla siyasi yönü dikkat çekse de İslamcılık düşüncesinin çok daha büyük ve kapsayıcı anlamı olduğu, toplumsal hareketler içerisinde değerlendirilmesi gerektiği bu tezin çıkış noktalarından biridir. Tepkisel ve modern bir hareket olmakta birlikte moderniteye ve sömürgecilığe karşı ortaya çıkmıştır. İslam’ın sadece bireyin inançlarıyla sınırlı kalmamasını aynı zamanda toplumsal, siyasi, kültürel, iktisadi alanların da tüm referanslarını İslam’dan alması gerektiğini savunmuştur.

İslamcılık’ın doğuşunu anlamak için 18. ve 19. yüzyılda İslam dünyasında fikri, siyasi ve sosyal bakımdan neler olduğunu kısmi de olsa hatırlamamız gerekmektedir. Batı dünyasından gelen, 18. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılda etkisini daha sert bir biçimde gösteren askeri saldırılar ve bunun neticesinde yenilgilere uğrayan Osmanlı ve İslam dünyası yenilmişlik duyguları içindeydi ve imparatorluk ömrünü tamamlamak üzereydi. 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu ağır askeri yenilgilerle karşı karşıya kalmıştı. Bengal 1757’de Britanya hakimiyeti altına girmiş, Mısır 1798’de Napolyon tarafından işgal edilmiş, Hint-Pakistan alt kıtası 1852’de yine Britanya himayesine girmiş ve Batılı kanunlar ilk defa Hindistanlı Müslümanlara uygulanmıştı. 1830-1881 yılları arasında Fransa, Cezayir ve Tunus’u işgal etmişti. Böylece Osmanlı İmparatorluğu kendi isteğiyle Fransız

hukukunun etkisi altında 1850’de ticaret, 1858’de ceza kanununu düzenlemişti. Bu durumların doğal bir sonucu olarak da reaksiyoner hareketler ortaya çıktı.¹

Kuzeydeki Müslümanlar bağımsızlık için mücadele etse de sonuç alınamıyordu. Rusların sert politikalarına karşı Anadolu’ya hicret bir çıkar yol olarak görülmüştü. Osmanlı’daki hilafet kurumu da sorunlara çözüm üretmekte yetersiz kalıyordu. Peş peşe toprak kayıpları yaşayan Osmanlı, kapitülasyonlarla anlaşmaya varmaya çalışıyor ancak Batı’ya karşı ciddi tavizler veriliyordu. Batılı emperyalist güçler ekonomik imtiyaz elde etmeye başlamıştı. Askeri sahadaki iyileşme ve yenileşme arayışları da sonuç vermiyordu. Sadece askeri ve siyasi sahada değil, Batı’da başlayan pozitivist bilim anlayışı ve ilerleme düşüncesi de Osmanlı aydınları arasında karşılık bulmaya başlamıştı. Sömürgecilik faaliyetleriyle zayıflatılan İslam dünyası oryantalist çalışmalarla da fikri ve tarihi açıdan “siz zaten hiçtiniz” mesajını vermekteydi. Üzerine her şeyin inşa edildiği tüm ilkeler ve değerler yıpranıyordu.²

İslamcı düşüncüyü bu tarihi bağlam içerisinde reaksiyoner bir hareket, yeni bir talep ve teklif olarak düşündüğümüzde köklerini 19. yüzyılın sonlarında Mısır’da Cemaleddin Afgani’ye (1833-1897) ve Muhammed Abduh’a (1845-1905); Hindistan’da Seyyid Ahmed Han’a (1817-1898); Türkiye’de Mehmet Akif’e (1873-1936), Said Halim Paşa’ya (1865-1921) bağlayabiliriz. Türkiye özelinde bu mezkur isimlerin dışında *Sebilürreşad*, *Sırat-ı Mustakim*, *Beyanu’l-hak*, *İslam Mecmuası* gibi dergileri de İslamcılığın doğuşuna fikri katkı sağlayan önemli mecralar olarak değerlendirilebiliriz.

Osmanlı Devleti’nin çöküş emareleri gösterdiği 19. yüzyılın sonunda imparatorluğun yıkılışına çare bulmak ve Batı’dan gelen saldırılara karşı bir tepki koymak amacıyla çıkan İslamcılık’ın iki ana vurgusu vardı: İttihad-ı İslam ve gerçek İslam’a (Kur’an ve Sünnet) dönüş. Bu ana vurgulardan da “cihad” ve “içtihad”

¹ İsmail Kara, **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi - 1**, 2. Baskı, İstanbul, Dergah Yayınları, 2014, s. 20.

² Mehmet Ali Büyükkara, “Arayışlar Döneminde Meydan Okumalar ve Cevaplar”, **İslam Düşünce Atlası**, ed. İbrahim Halil Üçer, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2017, c. 3, s. 1259.

kavramları öne çıkıyordu. Cihad toplumsal hareketliliği ve direnişi ifade ederken içtihad ise düşünsel yenilenmeyi ve fikri hareketliliği temsil ediyordu.³ Batı'dan gelen meydan okumalara karşı Müslümanların birlik kurması, sosyal ve siyasi hayattaki bozulmaların önüne geçilebilmesi ve yeniden dirlik oluşturulabilmesi için de Kur'an ve Sünnet'e dönüş şarttı. Kurucu İslamcı düşünceye göre Batı medeniyeti karşısında zaafiyete uğranılmasının sebebi İslam'dan uzaklaşmadır. Eğer hurafelerden arındırılmış İslam'a dönülürse ve gelişmiş Batı'nın teknolojisi alınırsa yeniden eski gücüne kavuşabilecektir.

1.2 İslamcılığı Tanımlamak ve Anlamak

İslamcılığın tanımlarıyla⁴ ilgili literatüre baktığımızda birkaç temel kavram üzerinde durulduğu görülmektedir. Bunlardan biri “tepki”⁵, diğeri ise yukarıda da belirtildiği gibi “kaynaklara dönüş”⁶tür. Oxford Dictionary’de belirtildiği üzere⁷ İslamcılık, siyasi sistemlerin İslam’ın öğretilerine dayanması gerektiği fikrine dayanan bir siyasi harekettir. Oxford sözlüğü her ne kadar salt siyasi sistem olarak tanımlasa da kavramın bundan daha geniş bir anlama karşılık geldiğini yukarıda belirtmiştik.

“İttihad-ı İslam”, “ıslah”, “tecdid”, “arayışlar”, “ihya”, “panislamizm”, “İslam’da reformist düşünce”, “çağdaş İslam düşüncesi” gibi kavramlar ve terkipler

³ Lütfi Sunar, “İslamcılığı Konumlandırmak: Genel Bir Giriş”, **“Bir Başka Hayata Karşı”: 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 1, s. 1.

⁴ Kavrama dair kuşatıcı ve üzerinde ittifak edilmiş bir tanımın olduğunu söylemek hata olacaktır, bu yüzden tanımlar demek daha doğrudur bizce.

⁵ Tepkiden kastımızın, Batı Avrupa’da 18. yüzyılda gelişmekte olan ve kendini 19. yüzyılda baskın biçimde gösteren moderniteyi ve sömürge hareketlerini meydan okuma olarak görüp karşı durmak olduğunu belirtmeliyiz.

⁶ Buradaki kaynaklardan kastedilen, tezin farklı yerlerinde de belirtildiği üzere, İslam’ın ana iki dayanağı olan Kur’an ve Sünnet’tir. Hz. Peygamber’in yaşadığı dönem “asr-ı saadet” olarak tanımlanır ve İslamcılarının iddialarından biri bu dönemin ilkelerine ve Kur’an ile Sünnet’e dönüştür.

⁷ <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/islamism> , Erişim Tarihi: 30 Ocak 2022

İslamcılığı farklı vechelerden tanımlama ve bir konuma dahil etme girişimleri olmuştur. İsmail Kara'ya göre⁸ İslamcılık, 19-20. yüzyılda, İslam'ın bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim...) "yeniden" hayata hakim kılmak ve akılcı bir metodla müslümanları, İslam dünyasını Batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden... kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününe ihtiva eden bir hareket olarak tarif edilebilir.

İsmail Kara'nın yukarıdaki tanıma yakın başka bir tanımına göre, "İslamcılık düşüncesi ve hareketi her halükarda Müslüman ve İslami kalmak şartıyla modernleşme süreçlerinin nasıl göğüslenebileceği veya içerebileceği sorusuna cevaplar arayan, Batılılar ve oryantalistler tarafından İslam'a ve Müslümanlara yöneltilen tenkitleri (saldırıları) karşılayan, bunun için teknikler geliştiren, yeni bir Müslümanca hayat ve ahlak fikri inşa eden, aynı zamanda kaynaklar üzerinden kendini yenilemeye çalışan ve modern dünyaya karşı çıkan, nihayet bunlar için mücadele eden bir düşünce ve akım olarak da tanımlanabilir. Zaman zaman birbirleriyle kesişen bu hususiyetleri sebebiyle muhalif damarı ile uyum temayülünü bütün tarihi boyunca birlikte bünyesinde barındırmıştır."⁹

Salman Sayyid'in belirttiği üzere İslamcılık, İslam'ın hayatın tüm yönlerinde (ekonomik, kültürel, sosyal, siyasi) uygulanabilir olduğunu ve uygulanması gerektiğini öngören bir siyasi harekettir.¹⁰ Bir başka yaklaşım, İslamcılık'ı daha çok siyasi boyutuyla ele almış onu "sosyopolitik bir amaç etrafında İslami sembol ve geleneklerden yararlanan ve bunlardan ilham alan geniş siyasi ideolojiler dizisidir." demiştir ve şunları da ilave etmiştir: "Bu hareketlerin amaçları ve hedefleri İslami

⁸ İsmail Kara, **a.g.e**, s. 17.

⁹ İsmail Kara, **İslamcıların Siyasi Görüşleri**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2019, s. 5.

¹⁰ Salman Sayyid, **Fundamentalizm Korkusu: Avrupamerkezcilik ve İslamcılığın Doğuşu**, Çev. E. Ceylan & N. Coşkun), Ankara, Vadi Yayınları, 2000.

gelenek ve pratiğe ilişkin yorumlarında olduğu gibi büyük ölçüde farklılık gösterir ve bu nedenle, terimin kesin kapsamı ve tanımı tartışmalıdır.”¹¹

Ali Bulaç’a göre, “İslamcılık, İslam’ın ana referans kaynaklarından hareketle ‘yeni’ bir insan, toplum, siyaset/devlet ve dünya tasavvurunu, buna bağlı yeni bir sosyal örgütlenme modelini ve evrensel anlamda İslam Birliği’ni hedefleyen entelektüel, ahlaki, toplumsal, ekonomik, politik ve devletler arası harekettir. Başka bir deyişle İslam’ın hayat bulması, hükümlerinin uygulanması, dünyanın her tarihsel ve toplumsal durumunda İslam’a göre yeniden kurulması ideali ve çabasıdır.”¹² Aynı cümlelerin devamında Bulaç, bu tanıma göre tüm Müslümanların potansiyel, bittabi ve bizzarure İslamcı olması gerektiğini belirtmiştir. Bulaç’ın İslamcılık anlayışına göre günümüzde yaşayan her Müslüman’ın doğal olarak İslamcı sayılması gerekir ancak bu görüşün ana akım İslamcı düşüncede kabul görmediğini söyleyebiliriz. Zira kendini İslamcı olarak görmeyen geniş Müslüman halk kitleleri vardır ve onların içinde de İslamcı düşüncüyü doğrudan reddeden, gereksiz ya da anlamsız bulan kişiler görülebilir.

Şerif Mardin’e göre İslamcılık, 19. yüzyıl ortalarında özelliklerini kazanan, Hindistan’da şekillenmiş ve 1870’lerden sonra Osmanlı’ya gelmiş ve imparatorluğun merkezinde güçlenmiş bir ideolojik davranış kümesidir. Mardin, İslamcılığın iki eksenini ifade etmektedir: Birincisi, İslamcılığı bir dünya görüşü ve hayat rehberi olarak takdim eden ayınlara fikirleridir. İkincisi ise, geniş halk kitleleri tarafından keskin çizgilerle ifade edilmeyen, teorik çerçevesi çizilemeyen “İslami Nizam” gerçekleştirmeye çalışan arayıştır. Mısır müftüsü Muhammed Abduh birincisinin örneğidir. Pakistanlı Mevdudi (1903-1979) ise ikincisine örnek olabilir.¹³ İslamcılık düşüncesinin Sultan II. Abdulhamid (1842-1918) ile birlikte güçlendiği,

¹¹ Adam Zaidan, “Islamism, Meaning, History, Ideology & Facts”, **Encyclopedia Britannica**, 3 Mart 2020, (Çevrimiçi) <https://www.britannica.com/topic/Islamism> , Er. Tar.: 29 Ocak 2022.

¹² Ali Bulaç, “İslamcılık Nedir?”, **İslamcılık Öldü mü?**, İstanbul, Ufuk Yayınları, 2012.

¹³ Şerif Mardin, **Türkiye’de Din ve Siyaset**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 11-12.

imparatorluğun devamı için kullanışlı hale getirildiği ve yine onun gayretleriyle Türkçülük düşüncesi ile yer yer iç içe geçtiği bilinmektedir.¹⁴

İslamcılık üzerine ilk ve kapsamlı çalışmaları yapan Tarık Zafer Tunaya ise İslamcılık'ı şöyle tanımlamıştır:

“İslamcılık ceraynı, ikinci Meşrutiyet'in düşüncesine hakim siyasi ve ideolojik cereyanların muhakkak ki, en tesirli ve kuvvetlisi olmuştur. Bu cereyan da Garpcılık, Türkçülük, Adem-i merkezîyetçilik ve fikir alanında ikinci planda kalmış sosyalizm cereyanları gibi ideolojik ve siyasi bir karaktere sahiptir. İdeolojiktir çünkü, müesseseler ihdas edemeyecek bir fikir ve inanç sistemi olduğunu iddia, gerçekleşmek için de sosyal bir hareketi davet etmektedir. Siyasidir, çünkü topluluğu, yani Osmanlı Devleti'ni blok halinde muhafaza ve bütünlüğünü idame için de onu belli bir gayrete yöneltmek istemektedir. İslamcılık cereyanının asıl özellikleri diğer cereyanlara nazaran daha fazla çeşitliliğe sahip oluşunda ve siyasi müesseseler üzerinde daha fazla durmuş olmasındadır.”¹⁵

Tanıl Bora'ya göre, İslamcılık ve onunla birlikte günümüze kadar taşınan söylemlerin hemen hepsinde ortak olan ana tema, İslam'ı içinde yaşadığımız dünyanın ortaya koyduğu dışlayıcı müdahaleler karşısında ona ve mirasına sahip çıkmak ve yine onu en başta bir inanç ve yaşamsal pratik kaynağı olarak düşünce, eylem ve ahlak düzleminde yeniden ihya etmektedir.¹⁶ Yasin Aktay ise, ne tür bir İslam yorumuna sahip oldukları önemli olmaksızın, siyasal pratiğinin merkezine İslam'ı koyan her türlü Müslüman oluşumunu tanımlamak için İslamcı kavramını tercih ettiğini ifade etmektedir.¹⁷

İslamcılık'a dair yapılan tanımlamaların, İslam'ın sadece ahiret hayatına yönelik bir din değil aynı zamanda dünyaya yönelik bir din olduğu konusunda mutabık olduğu görülmektedir. Klasik dönem İslamcılarının yorumlarında -mevcut koşulların tabii bir sonucu olarak- sömürgeciliğe ve İslam dünyasına yönelik her türlü saldırıya

¹⁴ Şerif Mardin, **a.g.e.**, s. 17 ve s. 28.

¹⁵ Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, 1998, s. 13.

¹⁶ Tanıl Bora, **Cereyanlar, Türkiye'de Siyasi İdeolojiler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2017, s. 437.

¹⁷ Yasin Aktay, “Sunuş”, **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: İslamcılık**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul, İletişim Yayınları, c.6, 2005, s. 18

karşı savunma mekanizması kurmak gerektiği vurgusunun öne çıktığını iddia edebiliriz. Lütfi Sunar'ın da belirttiği üzere¹⁸ İslamcılığın zamanla düşünsel bir hareketten eylem temelli bir harekete evrildiği görülmektedir.

Teorik düzlemdeki tartışmaların yanı sıra İslamcı düşüncenin kendi içerisinde de bir yekparelikten bahsetmek hayli güçtür. Mısır'da bir İslami hareket olan İhvan-ı Müslimin (Müslüman Kardeşler) ile Afganistan orjinli El-Kaide'nin dini inanış, sahip olduğu ideoloji ve yorumlar birbirinden epey farklıdır. Biri çok radikal bir anlayışı temsil ederken diğeri daha ılımlı bir yaklaşımı benimsemektedir. Aynı şekilde Türkiye'de Milli Görüş Hareketi ile Suudi Arabistan kökenli Vahhabilik düşüncesi arasında da ciddi bir İslamcılık anlayışı farklılığı bulmak mümkündür. İran, Suudi Arabistan, Yemen, Türkiye, Bangladeş, Filistin gibi ülkelerin her birinde birbirine pek benzemeyen İslam yorumları bulunabilir ve aynı şekilde İslamcılık düşüncesinin çok farklı terennümleri de gözlenebilir. Diğer taraftan İslam'a ve Müslümanlara karşı olumsuz yargılamada bulunmak isteyen Batılılar da İslamcılığı kullanışlı bulmakta ve yadırgayıcı bir şekilde kullanmaktadırlar.¹⁹

1.3 İslamcılık yahut İslamlaşma

İslamcılık fikriyatının önemli isimlerinden kabul edilen Said Halim Paşa, *Buhranlarımız* isimli eserinde İslamcılık yerine aynı anlam yüküne sahip "İslamlaşma" kelimesini kullanmaktadır.²⁰ Said Halim Paşa'nın İslamcılık düşüncesi üzerinde hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerdeki etkinliği düşünüldüğünde bu kavramı tercih etmesi önemlidir. Ona göre İslamlaşma, İslamiyetin inanç, ahlak, yaşayış ve siyasete ait esaslarının tatbik edilmesidir ve tüm Müslüman milletlerin kurtuluşu buna bağlıdır. Aslında İslamcılık tanımıyla bu ifadelerin uyuştugu görülebilir fakat Paşa'nın, özellikle İslamcılık'ın olumsuz yüklerinden kurtulmak istediği ve farklı bir adlandırma yapmayı arzu ettiği

¹⁸ Lütfi Sunar, **a.g.e**, s. 2.

¹⁹ Hamza Türkmen, **Türkiye'de İslamcılık ve Özeleştir**, İstanbul, Ekin Yayınları, 2008, s. 5.

²⁰ Said Halim Paşa, **Buhranlarımız**, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1970, s. 203.

görülmektedir. Diğer taraftan Paşa, ihtiyaç halinde bu esasların yeniden yorumlanabileceğini de belirtmektedir:

“... Bu tatbikin ise o esasların, zaman ve muhitin ihtiyaçlarına en uygun bir şekilde tefsir edilmesinden sonra yapılması gerekir. Kendisinin Müslüman olduğunu söyleyen bir adamın, kabul etmiş bulunduğu dinin esaslarına göre hissedip, düşünüp, hareket etmesi gerekir. Bunu yapmadıkça, yani İslamiyet'in ahlak, hayat ve siyasetine kendini tamamiyle uydurmadıkça, yalnız Müslümanlığını itiraf etmek ona bir şey kazandırmaz. Hiçbir saadet de elde edemez. Bir Kant'ın yahut bir Spencer'in ahlak görüşüne inanan, ayrıca içtimai hayatta Fransız, siyasette İngiliz usulünü kabul eden bir Müslüman, ne kadar bilgili olursa olsun, ne yaptığını bilmeyen bir kimseden başka bir şey değildir.”²¹

Ziya Gökalp'in (1876-1924) de benzer şekilde İslamlaşma kavramını kullandığını görüyoruz. Onun Balkan Harbi (1912-1913) esnasında yazdığı meşhur eseri *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* şöyle başlar:

“Memleketimizde üç fikir cereyanı vardır. Bu cereyanların tarihi tetkik olunursa görülür ki mütefekkirlerimiz evvela (muasırlaşmak) lüzumunu hissetmişlerdir. Üçüncü Sultan Selim devrinde başlayan bu temayüle meşrutiyet inkılabından sonra (İslamlaşmak) emeli iltihak etti: Son zamanlarda ortaya bir de (Türkleşmek) cereyanı çıktı. Muasırlaşmak=modernisation fikri mütefekkirlerce asli bir akide hükmünde olduğu için muayyen bir naşire malik değildir. Her mecmua, her gazete bu fikrin az çok müdafiidir. İslamlaşmak fikrinin mürevvici (Sırat-ı müstakim – Sebilürreşad), Türkleşmek fikrinin mürevvici (Türk Yurdu) mecmualarıdır. Dikkat olunursa bu üç fikrin de hakiki ihtiyaçlardan doğmuş olduğu görülür.”²²

Günümüzde kendisini İslamcı olarak tanımlayan ve bu alanda önemli eserler vermiş olan²³ Hayrettin Karaman, İslamcılık üzerine yazdığı esere isim olarak *Türkiye’de İslamlaşma ve Önündeki Önemli Engeller*²⁴ ismini koymuştur. O da İslamcılık yerine İslamlaşma’yı tercih etmiştir. Tahsin Görgün’ün İslamlaşma ile ilgili söyledikleri hayli ilgi çekicidir: “İslamlaşma talebi kendi içinde klasik anlamı ile

²¹ Said Halim Paşa, **a.g.e**, s. 204.

²² Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, İstanbul, Bilgeoğuz Yayınları, 2018, s. 11.

²³ Bkz: İslami Hareket Öncüleri (4 cilt), Laik Düzendeki Dini Yaşamak (4 cilt), Türkiye ve İslamiyet.

²⁴ Hayrettin Karaman, **Türkiye’de İslamlaşma ve Önündeki Önemli Engeller**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2020

Müslümanlıktan daha farklı bir talebi içermektedir. Kısaca bunu şu şekilde karakterize edebiliriz: İslamlaşmak, nihai olarak -en kaba ifadesi ile- insanların inanıp inanmamasına bakmaksızın, formel bir yapının parçaları haline getirilerek, bunun üzerinden İslam'ın etkin kılınmasını ima etmektedir. Bu etkin kılmada yeterli sayıda insanın, 'öncüler'in, buna inanması yeterlidir. Bunun dışındaki insanların inanması veya inanmaması tayin edici değildir; onlar bu sürece katılırlar.”²⁵ Yine Görgün'e göre İslamlaşma tabiri “tecdid”, “ihya”, “ıslah” gibi terimlerle ifade edilen yönelimi de hatırlatmakta ve bu çizginin devamcısı olma arzusu taşınmaktadır.

İslamlaşma kavramının o dönem için özellikle tercih edilmesi ve etrafında toplanılmasının talep edilmesi bize İslam'dan uzaklaşmaya dair bir korkunun olduğunu göstermektedir. Daha fazla İslami olma, İslami ilkeleri hatırlama, yeniden İslam üzerinde birleşme, İslam'dan uzaklaşmama gibi arzuların talep edilmesi söz konusudur. Uzun bir dönemdir İslami ilkelere göre yaşayan ve yönetilen bir coğrafyada İslam'dan uzaklaşma emareleri görülüyor ki ve yeniden İslamlaşma'dan bahsediliyor. Bu teker teker fert hayatında olabileceği gibi, düşünce dünyasında ve dahası devlet yönetimi, imparatorluğun dağılmaması tarzı endişeleri de kendi bünyesinde barındırıyor gibi görünmektedir. İslamcı düşüncenin doğuşunu anlamak için bizce bu durum son derece kritiktir.

1.4 Türkiye’de İslamcı Düşüncesinin Doğuşu

İslamcılık düşüncesinin ilk defa nerede ve nasıl kullanıldığına baktığımızda, kökenlerinin 18. yüzyılda Batılı kaynaklarda ıslah ve ihya tartışmaları ile başladığını ifade edebiliriz.²⁶ İslamcılık Türkiye’de ise 19. yüzyılda sorunların tamamen değişmesi sonucu, bu sorunlara kuşatıcı çözümler üretmek için ortaya çıkmıştır.²⁷ Kara’ya göre İslamcılık akımı, İttihad-ı İslam ismiyle 1870’den sonra her ne kadar

²⁵ Tahsin Görgün, “Siyasallaşan Dünyada Dini İlimlerin Değişen Statüleri”, **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi**, Ed. İsmail Kara ve Asım Öz, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 181.

²⁶ Lütfi Sunar, **a.g.e**, s. 3.

²⁷ Mümtaz’er Türköne, **Doğum ile Ölüm Arasında İslamcılık**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2012, s. 30.

Osmanlı'nın siyasi düşüncesi olsa da bir fikir hareketi olarak II. Meşrutiyet'ten sonra varlığını göstermiştir.²⁸ Türkiye'de İslamcılık kelimesini bugün bildiğimiz anlamda ilk kullanan Babanzade Ahmet Naim (1873-1934) Efendi'dir. 1913 yılında yayımlanan *İslam'da Dava-yı Kavmiyet*²⁹ isimli eserde Naim Efendi milliyetçilikten söz ederken bu kavramı ortaya atar. Fakat öncesinde doğrudan İslamcılık denmese de İslam siyaseti, ittihad-ı İslam, İslamlaşma gibi kavramlarla kastedilenin de benzerlik taşıdığını ifade edebiliriz.

İsmail Kara'ya göre³⁰ Cumhuriyet devrinde İslamcılar, uzun bir müddet Türkçülük değilse de Milliyetçilik çerçevesinde varlık alanı bulabilmişlerdir.

“19. yüzyılda Osmanlı'da yükselişe geçen reform söylemleri, Batı Avrupa ülkelerinin ekonomik ve siyasi bakımdan sürekli genişlemesi ve her geçen gün toprak kaybederek küçülen imparatorluğun oluşturduğu tehdit karşısında İslami siyasi ilkeleri bırakıp aydın despotizmine dayalı Batılı bir model kurmak üzere devleti ‘modernleştirme’ye karar verdiler. 1839’da başlayan reform dönemi Tanzimat sırasında ordu, eğitim, yönetim ve yasama, daha da radikal bir laikleşmeden geçerek dönüşüme uğradı.”³¹

Batılı ülkelerin sömürge hareketleri ve coğrafi keşiflerle güç kazanması ve Osmanlı Devleti üzerinde askeri ve siyasi bir tehdit haline gelmesi ve bunun da neticesinde İmparatorluğun toprak kaybetmesi, eski gücünü yitirmeye başlaması sonrasında İslamcılık, İslami hassasiyetler taşıyan bazı Osmanlı aydınları arasında çıkış kapısı görülmesiyle ortaya çıkmıştır. Meydan okumalara karşı bir başkaldırı ve yeni bir yol arayışı, kurtuluş çarelerinden biri olarak görülmüştür.

Osmanlı modernleşmesi üzerine çalışmalarıyla bilinen ancak İslamcılığa mesafeli duruşuyla da öne çıkmış olan Niyazi Berkes, meşhur *Türkiye’de Çağdaşlaşma* kitabında, modernleşme sürecinde İslam'ın merkezi konumda olmasından duyduğu şaşkınlığı belirtir. Meşrutiyet idaresini savunan ilk nesil Genç

²⁸ İsmail Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi-1*, 2. Baskı Dergah Yayınları, İstanbul, 2014, s. 39.

²⁹ Babanzade Ahmet Naim Efendi, *İslam'da Dava-yı Kavmiyet*, Nubihar Yayınları, İstanbul, 2000.

³⁰ İsmail Kara, *a.g.e.*, s. 9.

³¹ Richard Tapper, “Introduction”, *İslam in Modern Turkey, Religion, Politics and Literature in a Secular State*, ed. Richard Tapper, London, I. B. Tauris, 1991, s. 4.

Osmanlıları bile dine referans vermekten bir türlü vazgeçememelerinden dolayı eleştirir. “Kanun-u Esasi ve meşveret rejimi yanlısı olanlar; açıkça Kur’an’a ve hadise gerek yoktur, biz Kur’an’a göre değil, ... çağın gereklerine göre anayasaya dayanan demokratik bir rejim kurmak zorundayız” diyemiyorlardı, der.³² “Türkiye’de sağ soldur, sol da sağ” görüşüyle ünlenen akademisyen İdris Küçükömer’e göre Türk siyasal hayatı Osmanlı’nın son zamanlarından bu yana Doğucu-İslamcı ve Batıcı-laik olmak üzere iki ana akım üzerinden ilerlemiştir. Bunlar birbirlerinin antitezidir ve ikisi de kurtuluş vaadiyle ortaya çıkmıştır.³³ Kemal Karpaz da benzer şekilde Türkiye tarihi yeni ve eski arasındaki mücadele üzerine kuruludur der. Türkiye’nin değişimini belirleyen iki akım, Karpaz’a göre, dinci-muhafazakar ve yenilikçi gruptur.³⁴

İslamcı düşüncenin modernite içerisinde ortaya çıkmış modern bir ideoloji olduğu ve gelenekle bağının ne kadar kuvvetli olup olmadığı alandaki tartışılmıştır. İslamcılığın Türkiye’deki serüveni, geleneksel olanı olduğu gibi kabul eden değil yer yer onu eleştiren ama kökünü de bir şekilde geleneğe bağlamak isteyen bir tarzda şekillenmiş görünmektedir. Fikri sahada yenilenme, çağdaş problemlerle yüzleşme ve onu aşmaya gayret etme, diğer taraftan da sosyal hareketliliği sağlamaya çalışma İslamcı düşüncenin temel vasıflarından olmuştur.

Kaynaklara dönüş meselesi İslamcı düşüncenin en önemli vurgularından biridir ve İsmail Kara’ya göre³⁵ aslında “Selefi” ve hatta “yeni Selefi” bir yorumdur. Kara’ya göre bugün de etkisi hâlâ devam etmekte ve İslamcı düşünce bilinenin aksine geleneksel İslam yorumlarına karşı modernist bir İslami yorumdur. Fakat bu mesele tartışmalıdır, zira İslamcı düşünce ve hareketin geleneksel İslam yorumundan

³² Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, 1978, s. 317-318.

³³ İdris Küçükömer, **Türkiye Üzerine Tartışmalar**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994, s. 78.

³⁴ Kemal Karpaz, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967, s. 2.

³⁵ İsmail Kara, “Türkiye İslam’la İlişisini Yeniden Tesis Etmeden Yol Alamaz”, **Perspektif**, (Çevrimiçi), 17 Ekim 2020, Erişim Tarihi: 1 Şubat 2022, <https://www.perspektif.online/turkiye-islamla-iliskisini-yeniden-tesis-etmeden-yol-alamaz/> ; “Türkiye’de İslam ve İslamcılık”, **The Maydan**, (Çevrimiçi), 30 Ekim 2017, Erişim Tarihi: 1 Şubat 2022, <https://themaydan.com/2017/10/turkiyede-islam-ve-islamcilik-ismail-kara-ile-mulakat/>

bağımsız olmadığı, tam aksine onu güçlendirmek ve devamcısı olmak niyetiyle ortaya çıktığı ve İslamcılar içinde ağırlıklı görüşün bu olduğunu iddia edenler de vardır.

1.5 İslamcılığı Dönemlendirmek

İslamcı düşüncenin homojen bir yapı olduğunu iddia etmek hatalı olacaktır. Bunun yerine bizce İslamcılıklar demek daha makul görünmektedir. Hem Türkiye’de hem de Türkiye dışındaki tecrübelerde farklı türden İslamcılık yorumlarının ve akımlarının olduğu bilinmektedir. Bu yorumlar çoğu zaman birbirlerine karşı sert eleştirel tutumlar sergilemişlerdir. Diğer taraftan İslamcıların farklı dönemlerde farklı meseleleri daha öne çıkarttığı; bazı fikirlerin değiştiği, önceliklerin yenilendiği ve değişik yönelimlere sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Türkiye’nin İslamcılık düşüncesi etrafındaki tecrübesine odaklandığımızda üç ana çeşitlenme dikkat çekmektedir. Birincisi, İslami öze dönüş; ikincisi, modernist İslamcılık; üçüncüsü ise gelenekçi/yeni gelenekçi İslamcılıktır. Üçünün de ortak zemini Batı karşıtlığıdır. “İslami öze dönüş / Fundamentalism”, geleneksel uygulamalar, ibadetler ya da ruhani liderlerden çok meşruiyetini kaynaklara (Kur’an ve Sünnet) dayandırır. Kaynaklara ve asr-ı saadete dönmeyi teklif eder. “Modernist İslamcılık / Modernism” ise “İslam’ın kamusal hayat için yeterli bir ideolojik temel oluşturduğunu” kabul eder, esnektir ve Batı ile sağlıklı ilişkiler kurulabileceğini düşünür. Maddi teknolojiye büyük önem verilir, parti ve parlamento fikirlerine açıktır. Demokrasi, özgürlük, eşitlik, toplumsal adalet gibi modern değerleri kabul etmeye meyillidir. Demokrasinin şura ile uyumlu olduğunu düşünür. Son olarak, “Gelenekselçilik ve Yeni Gelenekçilik / Traditionalism or neo-traditionalism” yorumu ise, Batılılaşmaya karşı güçlü bir direnç sergiler. Modern teknolojinin seçici bir şekilde alınabileceğini savunur, İslami ilkelerin toplumsal alana hakim kılınması gerektiğini savunur bunda da geleneksel yollara vurgu yapılır. Örf-adet-yerel gelenekler

önemsenir, yerel şeyhler otorite figürüdür. Değişimin tedrici yollarla yapılması gerektiğini düşünür.³⁶

Ali Bulaç'a göre İslamcılık üç dönemde ele alınmalıdır. "İlk nesil İslamcılar" Islahat Fermanı'ndan hilafetin ilgasına kadar (1856-1924) olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönem İslamcılar'ın temel önceliği devletin kurtuluşunu sağlamaktır ve İslamcılığın kuruluş dönemi olarak kabul edilmektedir. Bulaç "ikinci nesil İslamcılar"ı 1950'den 2000 yılına kadarki dönemle sınırlandırır ve Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden başlatarak 28 Şubat sürecine kadar getirir. Bu dönemde sivil toplumun canlanması, kırdan kente yoğun göç, dini yaşama canlılığı gibi unsurlar İslamcılık'ı güçlendirmiştir. Bulaç bu dönemde Müslümanların İslam devleti ve İslam toplumu kurmayı gaye edindiğini bu yüzden "İslami Hareket" demenin daha doğru olacağını ifade eder. Onun son dönemlendirmesi ise 2000'lerden başlayarak bugünü de kapsayacak şekilde "üçüncü nesil İslamcılar"dır. Bu dönemde, kentlere göçün tamamlandığını ve İslamcıların uluslararası etkileşimlerinin arttığını, zihin dünyalarının berraklaştığını, bireysel tercihlerin, çoğulculuğun, sivil inisiyatifin genişlediğini dolayısıyla İslamlaşma sürecine girildiğini belirtir.³⁷ Tezin üçüncü bölümünde işlemeye çalışacağımız İslamcılarda 1980'lerin ortasında görülmeye başlanan, 90'lar boyunca genişleyen ve nihayet 2000'den sonra iyice belirginleşen değişim rüzgarının anahtar kavramları burada yatmaktadır aslında.

Vahdettin Işık da İslamcılık'ı birkaç farklı veçheden dönemlendirmeyi önerir. Ona göre birinci aşama "Ulus Devlet Öncesi Dönem" dediği dönemdir ve bu dönem İslamcılarda anti-emperyalizm, ittihad-ı İslam, tecdid ve ihya fikirleri öne çıkarken kaynaklara dönüş, taklidi (düşüncede) ve ataleti (eylemde) terketmek, ictihad yeterliliğini ortaya koymak, istibdat rejimlerini aşmak düşünceleri ise alt başlık olarak yer alır. İkinci aşama "Hilafetin İlgası ve Ulus Devletlerin Kurulması"dır. "Yıkılan

³⁶ Ayşe Güneş-Ayata, "Pluralism versus Authoritarianism: Political Ideas in Two Islamic Publications", **Islam in Modern Turkey, Religion, Politics and Literature in a Secular State**, ed. Richard Tapper, London, I. B. Tauris, 1991, s. 254-255.

³⁷ Ali Bulaç, "İslam'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli", **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: İslamcılık**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul, İletişim Yayınları, c.6, 2005, s. 48-50.

devletin ve önderliğini yitiren ulemanın bıraktığı boşluğu ikame süreci, yeniden İslam devletini inşaa önceliğine” yol açmıştır. Üçüncü aşama, “1950 ve 60’lı Yıllarda Başlayan Nahda ve Ulus İçi Muhafelet Dönemi”dir. Arap dünyasında ve Hint-alt kıtasında meydana gelen bağımsızlık ve Nahda hareketi Işık’a göre bu dönemi şekillendiren önemli hadiselerdir. Türkiye’de ise sivil muhalefet, darbe ve yeniden yapılanma süreci ayrıca imam hatipler, İlim Yayma gibi sivil kurumların doğuşu gündeme gelmektedir. Işık dördüncü dönemi “Post-modern ve Post-Kemalist dönem” olarak adlandırır ve bu dönemin önemli özellikleri ise hatt-ı müdafaa yerine sath-ı müdafa ön plana çıkmasıdır. Yani savunma yerine artık İslamcılar oyun kurucu olmuştur. Cemaatler ve kurumlar değil tek tek bireyler bu dönemde öne çıkmaktadır.³⁸

Lütfi Sunar ise İslamcılık’ı altı farklı döneme ayırarak ele almayı teklif etmektedir.³⁹ Onun dönemlendirmesine göre ilk dönem 1924 öncesini kapsar ve bu döneme “Başlangıç: Kurtarıcı Bir Proje” adını vermiştir. *Sırat-ı Mustakim* ve *Sebilürreşad* dergileri ve Mehmet Akif Ersoy, Eşref Edip ve Babanzade Ahmed Naim gibi önde gelen İslamcılar bu dönemin önemli simalarıdır. Bu grubun fikirleri büyük ölçüde önemli İslamcı isimlerden olan Afgani etkisi altında gelişmiştir. Batı’nın teknoloji ve gelişmişliği “ilerlemeci” düşünce bağlamında değerlendirilerek alınmalıdır bu yaklaşıma göre. Bu isimler, Osmanlı’nın toprak kaybı ve Batı karşısında yenilgiye geçmesinin sebebini “İslamiyet mani’-i terakkidir” olarak açıklamasına tepki koymuşlar ve İslam ile ilim/bilim, teknoloji, ilerleme fikrinin uyumlu olduğunu ispatlamaya girişmişlerdir. Müslüman toplulukların tarihinin ne kadar şanlı olduğu altı çizilerek vurgulanmıştır. Bu düşünceler sonraki dönem İslamcılarının tarih, toplum, medeniyet, ilerleme düşüncelerini etkilemiş görünmektedir. İlk dönem İslamcılar arasında homojen bir yapı olduğunu söylemek mümkün değildir, örneğin Mehmet

³⁸ Vahdettin Işık, “Muhafazakar Yahut Reddiyeci Okuma Arasında İslamcılığı Yeniden Düşünmek”, **“Bir Başka Hayata Karşı”: 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 1, s. 30-31.

³⁹ Lütfi Sunar, “İslamcılığı Konumlandırmak: Genel Bir Giriş”, **“Bir Başka Hayata Karşı”: 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 1, s. 8-10.

Akif Batı'nın teknolojisini alırken çok temkinli olmak gerektiğini söylerken Said Halim Paşa bu konuda daha rahat bir tavır sergilemektedir ve Batı'nın teknoloji ile Müslüman toplumlarının birikiminin sentezlenebileceğini ifade etmektedir.

Sunar'a göre ikinci dönem İslamcılar, 1924 ile 1945 arasındakilerdir ve o bu dönemi "Sükut: Geri Çekilme ve Dağılma" olarak adlandırır. Bu dönemin önemli özellikleri ise şöyledir: Cumhuriyet sonrası devletin baskıcı tutumu ve dikey modernleşme çabası ile diğer pek çok kesim gibi İslamcılar da geri çekilmiş ve sükut etmişlerdir. Bu dönemde Said Nursi (1873-1960), Süleyman Hilmi Tunahan (1888-1959) gibi isimler kısmi de olsa faaliyetlerini baskı altında sürdürmüşlerdir. 1945'e kadar İslami yayıncılık sınırlı olarak Diyanet bünyesinde yürütülmüştür. Sunar, üçüncü dönemi "Toparlanma: Milli ve Manevi Sentez" olarak isimlendirir ve 1945 ile 1960 arası yıllarla sınırlar. Bu dönemin öne çıkan özellikleri ise, 1940'tan itibaren kısmi rahatlama ve ilerleyen yıllarda tek parti iktidarının sona ermesidir. Türkçe ezan zorlaması bu dönemde sona ermiş, dini yayıncılık hareketlenmiş, pek çok İslamcı dergi çıkmaya başlamış ve din eğitimi yeniden legal yollarla ama tereddütlü bir şekilde devam etmiştir. Devletin bu dönemdeki tutum değişikliğinin sebebi, İslam ve İslam'ın kamusal görünürlüğü ile yeniden bir ilişki kurmak ve İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı bloğunda yer almak istemesi olarak yorumlanıyor. Bu dönemin İslamcıları arasında toplumu yeniden İslami ilkelere göre inşa etmek ve Cumhuriyet'in eğitiminden geçmiş kitleleri "uyandırmak" arzusu ön plana çıkmaktadır. Ulus devlet kabul görmüş ve İslamcılarının temel referans çerçevesi "modern ulus devletler" olmuştur. Sunar'a göre, dördüncü dönem 1950 ile 1980 arasını kapsar ve o bu dönemi "Kamusallaşma: Çeşitlenme ve Politikleşme" olarak adlandıracaktır. 1960 sonrasında İslamcılık çeşitlenme ve yeniden bir politikleşme yaşamıştır. Sunar'ın bu dönemi ayrıca işlediği *Kamusallaşan İslam*⁴⁰ isimli editöryal bir çalışmasının olduğunu da hatırlatmamız gerekir. Ona göre, 1930'lardan bu yana Said Nursi ve Süleyman Tunahan'ın faaliyetleri alternatif ve güçlü birer akım olarak varlığını korurken Nakşibendilik ve onun çeşitli kolları, İskenderpaşa gibi, yeniden hareketlenmiş ve dahası Necip Fazıl (1904-1983), Nureddin Topçu (1909-1975), Sezai Karakoç (1933-2021) gibi yeni tip

⁴⁰ Ed. Lütfi Sunar, **Kamusallaşan İslam**, İstanbul, İLEM Yayınları, 2021.

entelektüel (biz buna edebiyatçıyı da ekleyelim) kendini göstermiştir. 1960'ların sonunda Necmettin Erbakan (1926-2011) öncülüğünde Milli Görüş Hareketi'nin partileşmesi ve parlamentoda kendine yer bulması, 70'lerde hükümet ortağı olması da eklenmelidir. Milli Görüş partileri ile kendini güçlü hisseden İslamcılar daha fazla özgürlük talebinde bulunmuş ve devleti dönüştürme taleplerini her fırsatta dile getirmişlerdir. Yer yer laiklikle kavga etmişler, yer yer hilafet çağrıları yapmışlar, “adil düzen”, “Ömer devleti” gibi ifadelerle devletin ve kamusal alanın yeniden yapılandırılmasına yönelik düşüncelerini ifade etme imkanı bulmuşlardır. Manevi alana yoğunlaşan dergiler, yayınlar ve hareketler olduğu gibi siyasi söylemin daha çok öne çıktığı kitle hareketleri ve yayınlar da dikkat çekmektedir. Sunar, bu dönemde ulus devlet yerine ulus ötesi (ümme) bakış açısının yeniden öne çıkmaya başladığının altını çizer. Bu dönem içerisinde yayın yapan *Büyük Doğu* (1943-1978) dergisi ile *Diriliş* (1960-1992), *Mavera* (1976-1990), *Hareket* (1939-1982) gibi dergiler İslamcı düşüncenin oluşumuna büyük etki etmişlerdir. Ayrıca Mısır, Pakistan, İran gibi ülkelerden yapılan çevirilerin⁴¹ de İslamcı düşüncenin oluşumuna etki ettiği bilinmektedir.

Sunar'ın diğer dönemlendirmesi ise “Farklılaşma: Yeni Girişim ve Örgütlenme Biçimleri” ismiyle 1980 ile 2000 yılları arasındır. Bizim tezimizin de yoğunlaşacağı dönem olan 80 sonrasında Türkiye yeni bir döneme girmiştir. Darbe ile başlayan, iktisadi, siyasi ve sosyal bakımdan küresel entegrasyonun yaşandığı bu dönemde başlarda bir dağınıklık ve parçalanma gözlemlenmektedir. 90'lar ise çok yönlü gelişmeler gösterir. Küreselleşme ve liberalleşmenin bir sonucu olarak Türkiye sosyo-ekonomik açılım göstermiştir ve farklı eğilimler ortaya çıkmıştır. Bir kısım İslamcılar

⁴¹ İslamcı düşünceye çevirilerin etkisi için bakınız: Ahmet Köroğlu, “Türkiye’de İslamcı Söylemin Oluşumunda Tercümelerin Etkisi (1960-1990)”, (Doktora Tezi: İstanbul Üniversitesi), 2020. Aynı yazarın İslamcılığı dergiler ve temel tartışmalar üzerinden incelediği makalesi için bakınız: Ahmet Köroğlu, “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinden Okumak”, **1960-1980 Arası İslamcı Dergiler**, ed. Vahdettin Işık, Ahmet Köroğlu, Yusuf Enes Sezgin, İstanbul, İLEM Yayınları, 2016, s. 5. Yine İslamcılık’ta çeviri hareketinin etkisi üzerine önemli bir çalışma için bakınız: Yücel Bulut, “İslamcılık, Tercüme Faaliyetleri ve Yerlilik”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: İslamcılık**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul, İletişim Yayınları, c. 6, 2005

liberalleşirken bir kısmı da radikalleşmiştir. “Medine Vesikası” üzerine yapılan tartışmalar bunun göstergesidir. Medine Vesikası tartışmaları, Müslümanların çoğulcu bir toplumda yaşayabileceği ve birbirine saygı gösteren çok sesli / çok kültürlü bir toplum kurabilecekleri görüşlerini ortaya çıkartmıştır ve bu da bir liberalleşme eğilimi olarak okunabilmektedir. Refah partisi bu dönemde güçlenmiş, kitleselleşmiş ve nihayet 1994’te belediye seçimlerini 1996 ise hükümet seçimlerini kazanmıştır. Kuşkusuz bu durum İslamcılarının fikri eğilimlerini, gündemlerini, tartışmaları ve yönelimleri etkilemiştir. Sunar’ın İslamcılık dönemlendirmesinin bugünü de kapsayan son kısmı ise 2000 sonrasını ifade eder, “Muhafazakarlaşma: Devletle Uyum ve Uzlaşma” adını taşımaktadır. 28 Şubat süreci olarak bilinen 1997’deki askeri darbe ile başlayan bu dönemin önemli özellikleri, İslamcılık üzerinde bir çözülme ve dönüşümün gözlemlenmesidir. İktisadi liberalizm, sivil toplum, katılımcı demokrasi ve insan hakları bu dönemin en sık tartışılan konuları olmuştur. Liberal küreselleşmeci ve demokrat bir dil AK Parti’yi kurup 2010’lara kadar sürerken bir kısım İslamcılarının radikalleştiği, bir kısmının da muhafazakar bir dili tercih ettiği görülmektedir. Sunar’ın dönemselleştirme çabası diğer tekliflere göre daha anlaşılır, genellemelerden uzak ve bütünü parçalayarak göstermesi bakımından bizce kıymetlidir.

1.6 İslamcı Düşüncede 1980’e Kadar Temel Eğilimler

İslamcı düşünce içerisinde başından bu yana en önemli vurgulardan biri kuşkusuz anti-emperyalist duruştur. Yukarıda da belirtildiği üzere İslamcılık, sömürge hareketlerine ve İslam dünyasının karşı karşıya kaldığı meydan okumalara yönelik bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. İslam’ın temel kaynaklarını (Kur’an ve Sünnet) esas alarak siyaset, kültür, toplum düzeni kurmayı ve bu ilkelerle yaşamayı savunmuştur. İslam ülkelerinin Batı sömürgelerinden (siyasi ve kültürel anlamda) kurtulması, “öze dönülmesi”, askeri ve idari anlamda Batı etkisinden uzaklaşması gibi temel argümanlara sahiptir. Karpas’a göre İslam bu dönemde bir yandan sömürgeleşmeye karşı çıkma ideolojisi olarak siyasallaşmış, diğer taraftan da değişim ve adaptasyonun bir parçası haline gelmiştir.⁴²

⁴² Kemal Karpas, **İslam’ın Siyasallaşması**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001.

Osmanlı modernleşmesi ile beraber Türkiye Müslümanları'nda çağdaş düşüncenin şekillenmesinde önemli kavram ve tartışma alanlarından biri tecdid-yenilenme-ıslah'tır. Bu hususta Lutfi Sunar'ın tespiti ilginçtir: “Mevcut meydan okumalar karşısında İslam düşüncesinin kendisini sürdürebilmesi için kavramsal ve yöntemsel bir yenilenmeye ihtiyacı olduğunu düşünenler ile sorunun İslam'ı yeterince yaşamamaktan kaynaklandığını düşünenler arasındaki geniş alan çağdaş düşüncenin farklı formları tarafından doldurulmuştur. Bu anlamda klasik düşünceye karşı eleştirel bir mesafe içerisinde olan modernistlerin zamanla kendilerini temellendirecekleri istinat noktasından koptuğunu görmek mümkündür. Benzer şekilde gelenekçilerin de güncel sosyal meselelerden koptuğu ve toplumsal sorunları kuşatmaktan uzak kaldığı görülmektedir. Böylece iki boyutun ironik bir biçimde birbirini tamamlayan bir kopuş yaşadığı söylenebilir.”⁴³

İslamcılığın ilk dönemleri diyebileceğimiz 1900'lerin başından 1960'lara kadar olan dönemde bazı temel tartışma ve odak alanları dikkat çekmektedir. Bunlardan biri sosyo-politik alanda İslami hayat tarzını canlandırmak ve askeri sahadaki yenilgilere çözüm bulmaya çalışmaktır. Abdurrahman Arslan'a göre ilk dönem İslamcılarının iki talebi öne çıkmaktadır: a) Kur'an ve Sünnet'e dönmek, b) İctihad kapısının açılması. Arslan, bu iki talebi yorumlarken, İslamcılar için İslam'ın en azından on bir yüzyıllık bilgi, tecrübe birikiminin birdenbire yetersiz ve anlamsız hale geldiğini ifade etmesi ilginçtir.⁴⁴

İlk dönem İslamcılarda ictihad kapısının açılması talebiyle birlikte gelenekle aralarının açıldığını; geleneğin içerisinde ancak geleneğe karşı eleştirel bir tutum gösterdikleri dikkat çekmektedir. Geleneği aşma ve yeni bir söz söyleme talebi kendini göstermektedir. İlk dönem İslamcılarının önemli isimlerinden olan Mehmet Akif Ersoy'un “... Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı / Asrın idrakine söyletmeliyiz

⁴³ Lutfi Sunar, “İslah: Eskiye Dönüştürüp Yeniyi Kurmak”, **İslah: Çağdaş İslam Düşüncesinde Yenilenme ve Değişim**, Ed. Lutfi Sunar, Büşra Bulut, İstanbul, İLEM Yayınları, 2020, s.4.

⁴⁴ Abdurrahman Arslan, **Modern Dünyada Müslümanlar**, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 26.

İslam'ı...”⁴⁵ dizesi bu anlamda bakıldığında hayli ilginçtir. Geleneğin İslam'ın ilkelerini bu asra söylemekte aciz kaldığını, bir yenilenmenin (tecdidin) şart olduğunu ve yeniden yorumlayıp İslam'ın esaslarını söylememiz gerektiğini açıkça anlıyoruz. Ayrıca İslam'ı “hayatın dini” olarak tasvir eden mısralarına bakabiliriz:

Ah o din nerede, o azmin, o sebatın dini

O yerin gökten inen dini, hayatın dini

Bu nasıl dar, ne kadar basmakalıp

bir görenek

Müslümanlık mı dedin?... Tövbeler olsun,

ne demek!

Hani Kur'an'daki ruhun heyûlada izi

*Nasıl İslam ile birleştiririz kendimizi.*⁴⁶

Akif'in mısralarında bu örnekler çoğaltılabilir. Şu mısralara da bakalım:

Mütefekkir geçinenler ne diyor sizde bakın:

Medenîyyetî teâlîsi umûmen Şark'ın,

Yalnız bir yolu ta'kîb ederek kâbildir;

Başka yollarda selâmet gözetin gâfildir.

Bakarak hangi zeminden yürümüş Avrupalı,

Aynı izden sağa, yâhud sola hiç sapmamalı. (...)

Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atini;

Veriniz hem de mesaînize son sür'atini.

Çünkü kâbil değil artık yaşamak bunlarsız;

⁴⁵ Mehmet Akif Ersoy, **Safahat**, Hazırlayan: Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, M. Fatih Yayınları, 2007, s. 402.

⁴⁶ Mehmet Akif Ersoy, **a.g.e.**, s. 392.

*Çünkü milliyyeti yok san'atin, ilmin; yalnız,*⁴⁷

Klasik dönem önemli İslamcılardan sayılan Elmalılı Hamdi Yazır (1878-1942) ise konuya biraz daha farklı bir yerden ama Akif'e yakın bir şekilde bakar. 1909'da *Beyanu'l Hak*'ta yayımlanan "Makale-i Mühimme" başlıklı yazıda Elmalılı, "Fıkıh, çağın muhtelif meselelerini kuşatacak şekilde yeni açılımlar gerçekleştirebilecek mi, yoksa kendi içine kapanarak ülkeyi bir taassuba mı sürükleyecek" sorusunu sorar ve terakkinin çok yönlü ve izafi bir manaya sahip olduğu yanıtını verir. Ona göre, gerçek terakki insanın faziletli olmasıdır. Zira toplumun saadeti, fazilet ile elde edilir. Fazilet ise kamu yararı uğruna kendinden taviz vermek, toplumun menfaatini şahsi menfaatine öncelemek demektir. Ayrıca aynı yazıda hangi İslami hükümlerin zamanla güncellenebileceğini hangilerinin sabit kalacağını tartışmış ve içtihad meselesine değinmiştir.⁴⁸

İslamcılık düşüncesinin tek bir tanıma ve yoruma sıkıştırılamayacak kadar kapsamlı, çok boyutlu olduğunu ifade etmiştik. İslamcılık'ı İsmail Kara gibi alanda çalışan bazı akademisyenler modernist bir akım olarak yorumlamaktadır. Modernist bir ideoloji derken, İslamcıların geleneğe karşı ciddi bir öfke biriktirdiği, geleneğin dini yorumlarını devam ettirmeyip "kaynağa dönüş" hareketi başlatarak aslında geleneğin din dışı din anlayışlarını terk etmek gerektiğini savunduklarını görüyoruz.

"Çağdaş İslam mütefekkirlerinin/İslamcılarının kendilerinden, aslında kimsenin dudak büküp geçemeyeceği kadar geniş ve derin -ilmi- kültürel miraslarından, tevarüs ettikleri İslam'dan şu veya bu ölçüde şüpheyne düştükleri açık olsa gerektir."⁴⁹

İlk dönem İslamcılarının çoğunluğu, Akif ve Said Halim Paşa dahil, karşı karşı kaldıkları sorunların kökeninde İslam'ı, yani dinin kendisini değil, onu yanlış yaşayan ve nesilleri boyu aktaragelen Müslümanları görüyorlardı.⁵⁰ Onlara göre din düzgün

⁴⁷ Mehmet Akif Ersoy, **a.g.e.**, s. 172.

⁴⁸ Elmalılı Hamdi Yazır, "Makale-i Muhimme", **Beyanu'l Hak dergisi**, Sayı: 18, 31 Ocak 1909 (9 Muharrem 1327).

⁴⁹ İsmail Kara, "İslamcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri", **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: İslamcılık**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul, İletişim Yayınları, c. 6, 2005, s. 36.

⁵⁰ İsmail Kara, **a.g.e.**, s. 36.

yaşansaydı bu halde olmazdık, dolayısıyla geleneğin de bu duruma düşmemizde büyük payı vardır ve geleneğin kritik edilmesi şarttır. Yanlış yaşanan İslam'ın yeniden yorumlanarak doğru çizgiye oturtulması gerekmektedir. Bu düşünce dolayısıyla geleneksel İslam yorumunu savunanlar ile İslamcılar arasında derin bir ayrılık oluştuğunu iddia edebiliriz. Ve ayrıca İslamcıların geleneğe soru işaretleriyle baktığını ve asıl kaynağa (Kur'an'a ve Sünnet'e) dönüş çağrılarını her fırsatta yenilemelerinin altında bunun yattığını ifade edebiliriz.

İslamcı düşünce içerisinde önemli bir yeri olan Milli Görüş hareketinin ve onun temsilcisi partilerin (özellikle Milli Nizam Partisi ve Milli Selamet Partisi) vurguları arasında “Ahlak ve Maneviyat” öne çıkmaktadır. Ruşen Çakır'ın da belirttiği gibi Milli Görüş'ün 1970'ler itibariyle Müslüman Kardeşler ve Cemaat-i İslami gibi ulus aşırı İslamcı örgütlerle bağı son derece zayıftır. Milli Görüş'ün öne çıkardığı iki söylem olan “önce ahlak ve maneviyat” ile “ağır sanayi hamlesi” de somut ve acil Türkiye gündemiyle ilgiliydi.⁵¹

Klasik dönem İslamcılık Batı'dan gelen meydan okumalara karşı yeni çözüm arayışları içerirken İslam ülkelerinin birliği vurgusunu öne çıkartıyordu. Cumhuriyetle birlikte kısmen zayıflayan, kamusal alanın dışında kalan İslamcı söylem çok partili hayata geçiş ve Demokrat Parti ile birlikte gelen rahatlamalarla birlikte yeniden dergiler üzerinden kendini göstermeye başlamıştır. 1960 sonrası giderek güçlenen ve 1980 sonrası değişim geçirerek kendini yenileyen bir söyleme sahiptir. Vahdettin Işık bu konuyu şöyle dile getirmektedir:

“Türkiye'deki yerleşik din anlayışının eleştirisini yapan (60 sonrası İslamcı) dil, daarulharp, daarülislam, halife, millet, ibadet, rab, vatan, devlet gibi kavramları yeniden tarif ederek, muhafazakar - sağcı dindarlık ile farklılığı kavramsal bir çerçeveye oturtmuştur. Ümmetçi bir anlayışa sahip olan bu söylem 1980 sonrası yaygınlaşarak ve derinleşerek İslamcı muhitin cazibesine katkıda bulunmuştur. 1980 sonrası dergilerin diline bakıldığında, ümmetçi, muhalif ve yenilenmeci bu dilin gündemleri ve kavramları sadece İslamcı

⁵¹ Ruşen Çakır, “Milli Görüş Hareketi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul, İletişim Yayınları, c. 6, 2005, s. 544.

muhitte değil, zamanla Türkiye'nin tüm siyasi mahfillerinde derin iz bıraktı.”⁵²

İslamcılarının vatan sevgisine sıkıştırılmış milliyetçilikle dertleri olmamakla birlikte Türkçülük düşüncesine karşı oldukları bilinmektedir. Milliyet duygusundan arınmak mümkün değildir, hatta “20. yüzyıl milliyet asrıdır”. Bu asırda din duygularından daha çok milliyet fikri ön plana çıkmaktadır. Herkes kendi kültürü, milleti ve dili etrafında dolanmaktadır.⁵³

1.7 1980 Öncesi İslamcı Düşüncede Devlet ve Toplum Tasavvuru

“Bütün siyasal sistemler, güç ve meşruiyet arasında işlevsel bir denge üzerinde varlığını oluşturur. Gücün kaynakları ve meşruiyetin oluşturulma biçimi devlet ile toplum arasındaki ilişkileri de tayin eder. Bu bağlamda toplumsal ihtiyaçların biçimi ve düzeyi ile ihtiyaçları gidermek üzere fayda temini ve dağıtımı önemli iki meseledir.”⁵⁴

19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan İslamcı düşüncenin 1980'e kadarki süreçte devlet ve toplum tasavvuruna bakmak aslında bambaşka bir tezin, hem de çok hacimli bir çalışmanın öznesi olabilir. Biz burada tarihi seyri atlamadan konuya açıklık getirmek istediğimiz için, tezin sınırlılıklarının da izin verdiği ölçüde, özetlemeye çalışacağız. Bunu da belli başlı İslamcı dergilerde öne çıkan temalar ve tartışmalar üzerinden yapacağız. Zira Bulaç'ın da dediği gibi “İslamcı dergiler, çekirdek halkada toplanan bir kümeyi, ikinci geniş halkada okuru ve son halkada geniş bir kitleyi eğiten, yetiştiren birer okul, gönüllü, kendinden, sivil mekteplerdir.”⁵⁵ Dolayısıyla İslamcı düşüncenin izleğini dergiler üzerinden inceleyebiliriz.

⁵² Vahdettin Işık, “Temel Kavramlar ve Düşünceler”, **Kamusallaşan İslam**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, İLEM Yayınları, 2021, s. 34-35.

⁵³ Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, 1998, s. 104.

⁵⁴ Lütfi Sunar, “Devlet ile Toplum İlişkileri Bakımından Türkiye’de Sivil Toplum”, **Sivil Toplumunu Yeniden Düşünmek**, İstanbul, Tire Kitap, 2022, s. 67.

⁵⁵ Ali Bulaç, “Çıkarken Birkaç Söz”, **Bilgi ve Hikmet Dergisi**, Sayı: 1, 1993. s.1

İslamcı dergilerin öncüleri kabul edilen *Sırat-ı Müstakim*⁵⁶ ve *Sebilürreşad*'da İslamcı düşünceye dair zengin tartışmaların yapıldığı görülmektedir. İslam düşüncesi savunulmuş, İslam'a karşı saldırılara reddiyeler yazılmış; tefsir, hadis, fıkıh, fetva, şiir, edebiyat, tarih, felsefe gibi pek çok farklı alanda yazılara yer verilmiştir. Siyasi olarak dergide sert bir dil dikkat çekmekte ve devletçi bir tutum görülmektedir. Batı eleştirisi sıklıkla görülmektedir. Müslümanların Batı'nın ilerlemesine karşı nasıl hareket etmesi gerektiği tartışılmıştır. Teknolojik gelişmelerden yararlanmak gerektiği vurgulanmış yer yer de gelenek eleştirisi yapılmıştır.⁵⁷

1908-12 yılları arasında yayın yapan başyazarlığını son şeyhülislamlardan ve önemli İslamcılardan Mustafa Sabri Efendi'nin yaptığı *Beyan'ul Hak* dergisi, II. Abdülhamid karşıtıydı ve kendi dönemlerini “istibdat rejimi” olarak tanımlıyorlardı. Rejim karşıtlığıyla ön plana çıkan dergi zamanla desteklediği İttihatçılardan uzaklaşmıştır. Dergide dönemin İslamcı siyaset görüşünün önemli tartışmaları yer almıştır. 1914-18 yılları arasında 63 sayı yayın yapan *İslam Mecmuası*'nın İslamcı-Türkçü bir çizgide yayın yaptığı bilinmektedir ve devletçi bir tutum sergilemiştir. *Mahfil*, *Volkan*, *Liva el-İslam* (Enver Paşa ve çevresi tarafından yayınlanmıştır), *Mihrab* dergileri de hemen hemen aynı dönemlerde çıkan İslamcı dergilerdendir. Bu dergilerde saltanat, hilafet, medeniyet, terakki, milliyet/ulus, medrese, teknik/teknoloji, İslam dünyası temaları etrafında pek çok konu tartışılmıştır.⁵⁸ Birbirinden farklı görüşlerin dile getirildiği bu tartışmalarda ağırlıklı olarak İslam devletinin gerekliliği konusunun kabul gördüğünü biliyoruz.

“Son bağımsızlık hareketleri dahil olmak üzere bütün 19. asır ve 20. asrın ilk yarısında değişik İslam coğrafalarında cereyan eden istila ve işgal karşıtı

⁵⁶ II. Meşrutiyet'ten hemen sonra 1908'de çıkmaya başlamış, 1912'den sonra *Sebilürreşad* ismiyle devam etmiştir. Derginin editörlüğünü Eşref Edip yapmış, başyazarı ise Mehmet Akif Ersoy olmuştur. Takrir-i Sükun yasası gereği 1925 yılına kadar kesintisiz devam etmiştir. Derginin ikinci evresi, yine *Sebilürreşad* adıyla 1948-1966 yılları arasında olmuştur.

⁵⁷ Ahmet Köroğlu, “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinden Okumak”, **1960-1980 Arası İslamcı Dergiler**, ed. Vahdettin Işık, Ahmet Köroğlu, Yusuf Enes Sezgin, İstanbul, İLEM Yayınları, 2016, s. 7-8.

⁵⁸ Ahmet Köroğlu, **a.g.e.**, s. 8.

hareketler dini unsurlar kadar ‘milli’ temayülleri de güçlendirmiş; ikisi arasındaki irtibatları modern bir muhtevada fakat gelenek içinde de anlaşılabilir tarzda kuvvetlendirmişti. İslamcı söylemin bu cephesindeki ciddi değişimin en önemli sebebi, hilafetin ilgasından sonra inşa edilen ‘İslam devleti’ kavramının herhangi bir ülkeye, toprağa, merkeze nispet edilmemesi, büyük ölçüde mücerret -veya ideal- bir kavram olarak, tabir caizse ‘yersiz yurtsuz’ kalmasıdır.”⁵⁹

Yukarıda dönemlendirme bölümünde aktarıldığı üzere İslamcılık’ın ilk dönemi imparatorluğun kurtuluşunu önceliyordu. Devletin mevcut sisteminin (bazı aksaklıklar giderilerek) devam etmesini öngörüyordu. Toplumun da olabildiğince İslamleştirilmesi taraftarıydı. II. Meşrutiyet döneminde ise devletin saltanata dayalı sisteminin İslamcılar tarafından eleştirilmeye başlandığını görüyoruz. Fakat yine İslamcılar devletçi idi. Çünkü, Türköne’nin de belirttiği üzere bu dönem İslamcıların izzet arayışı dönemi idi. “İzzetleri, servetleri ve gelecekleri ellerinden alınmış, sömürge yönetimlerine sonra da diktatörlüklere mahkum olmuş Müslümanlar İslamcılıkla derlendiler, toparlandılar ve ayağa kalktılar. Onurlarını ve istikballerini aradılar.”⁶⁰ 1. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı’nın hakimiyet alanlarının daralması Müslüman toplulukların sömürgeci güçlerin boyunduruğu altına girmesi sonucu İslamcılar’da, İslami esaslara sahip devlete sahip olma fikri ağır basmaya başlamıştır. Hasan el Benna (1906-1949), Seyyid Kutup (1906-1966) gibi isimler İslami devletin gerekliliğini hararetle savunuyor ve dönemin İslamcı dergilerinde sıklıkla bu isimlere atıflar yapılıyordu.

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte kendi kabuğuna çekilen İslamcıların bir sessizlik dönemine geçtiğini yine dönemlendirme bahsinde belirtmiştik. Bu dönemde yaygın İslamcı dergilerin azlığı, yayın faaliyetlerinin hemen hemen hiç olmaması bilgi almamızı zorlaştırmaktadır ama diğer taraftan çeşitli tarikatların faaliyetlerine devam ettiği bilinmektedir. Milli Mücadele ve Birinci Meclis’te aktif olarak yer alan İslamcılar, yeni kurulan Cumhuriyet’te istenmemiş görünmektedir. Şubası’nın da belirttiği üzere, İslamcılar pratik hayatın her aşamasında olmak istedikleri ve

⁵⁹ İsmail Kara, “İslamcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: İslamcılık**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul, İletişim Yayınları, c. 6, 2005, s.37.

⁶⁰ Mümtaz’er Türköne, **Doğum ile Ölüm Arasında İslamcılık**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2012, s. 48.

Cumhuriyet'i kuran kadroların, dini vicdanlarda tutmak istemesinin doğal bir sonucu olarak İslamcılar bastırılmıştır.⁶¹ Bu bastırmanın sonucunda da İslamcılar görüşlerini İslami bir dil üzerinden kuramamış, bunun yerine başka kavramlar kullanmışlardır.⁶²

Matbuata yönelik yasakların ve sansürlerin kademeli olarak azaltılması ve kısmi rahatlama sonucu Necip Fazıl 1943'te *Büyük Doğu* dergisini çıkartmaya başlamıştır. Dergi, İslamcılardaki devlet-toplum tasavvurlarının oluşmasında kuşkusuz önemli bir yere sahiptir. Kısa sürede yüksek tirajlara ulaşan *Büyük Doğu*, siyasi söylemlerin ve itirazların sıklıkla dile getirildiği bir tür isyan mecmuası olmuştur. II. Abdulhamid'e karşı dönemin İslamcılarından farklı olarak "ulu Hakan" yüceltmesinin yapıldığı, buna bağlı olarak Osmanlı/ecdad güzellemesinin sıkça kaleme alındığı görülmektedir. Dergide anti-komünizm söylemi, ABD'yi örnek göstererek din özgürlüğü talebi, sol hareketlere karşı eleştirel duruş, "Allah'a itaat etmeyenlere itaat edilmeyeceği", ahlaksızlığın yayıldığı gibi vurgular dikkat çekmektedir. *Büyük Doğu* bazı uzmanlara göre İslamcılığın muhafazakar yüzünü yansıtmakta ve milliyetçilikle muhafazakarlık arasında bir sentez kurmaya çalışmaktadır.⁶³ Derginin ayrıca İslam dünyası ve sorunlarıyla yakından ilgilendiği bilinmektedir. Savaş sonrası değişen dengeler, büyük devletlerin Ortadoğu'daki çıkar mücadelesi, Hint kıtasında olanlar, Uzakdoğu'da Endonezyalı Müslümanların

⁶¹ Necdet Subaşı, "1960 Öncesi İslami Neşriyat: Sin(diril)me, Tahayyül ve Tefekkür", **1960-1980 Arası İslamcı Dergiler**, ed. Vahdettin Işık, Ahmet Köroğlu, Yusuf Enes Sezgin, İstanbul, İLEM Yayınları, 2016, s. 44.

⁶² Bünyamin Bezci ve Nebi Miş, "İslamcılığın Dönüşümünü Tartışmak: İslamcılığın Dört Hali ve Muhafazakarlaşma", **"Bir Başka Hayata Karşı": 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 1, s. 42.

⁶³ Mahmut Hakkı Akın, "İslamcılığın Fetret Devri, Büyük Doğu Dergisi ve Necip Fazıl Kısakürek", **"İslam'ı Uyandırmak": Çok Partili Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce ve Dergiler**, Ed.: Lütfi Sunar, İstanbul, İLEM Yayınları, 2018, c. 2, s. 119.

Hollandalılara karşı verdiği mücadele gibi konular dergide işlenmiş, hem okuyuculara bilgi vermek hem de “düşman”a karşı bilinçlendirmek istenmiştir.⁶⁴

Tam bu dönemlerde İslamcılar, artık İslami kuralların hakim olmadığını, başka bir deyişle, İslami olmayan bir siyasi yapı içerisinde yaşadıklarını düşünmeye başlamışlardır. Bulut’a göre, İslamcılar artık bu durumu fark ettiklerinde devleti değil toplumu İslamileştirmeye yönelmişlerdir. Paradoksal bir şekilde İslamcılar Müslüman topluma yabancılaştıran nokta da tam olarak burasıdır. “İslamcılar, mevcut siyasi yapıya ilişkin değerlendirmelerini aynı zamanda topluma da teşmil etmişlerdir. Yani, onlara göre, devlet İslami değilse eğer, bu siyasi yapıyı kabullenen, bu devlete itaat eden toplum da İslami olmamak durumundadır. Zira ‘bir toplum, ancak hakettiği şekilde yönetilmektedir.’” Dolayısıyla İslamcılar Müslümanların dini yorumlayış tarzlarını da eleştirmeye başlamışlardır ve yabancılaşmaya başlamışlardır.⁶⁵ Tabii bunu tüm İslamcılar için söylemek zordur, özellikle Cumhuriyet sonrası İslamcılarının bir kısmında böyle bir eğilim ve yabancılaşma görülmektedir. Bu da İslamcılık’ta yerlilik problemini ortaya çıkartmaktadır. Bulut’a göre İslamcılık bu gerçeklikten uzak tavrından dolayı hem kendi topraklarına yabancı, ama diğer taraftan da yabancılığını yerlileştirmeye başarabilmesinden ötürü yerlidir. İslamcılık son üç yüzyıllık zaman diliminde İslam dünyasının ürettiği en somut, en gerçekçi ve toplumla en sıkı bağlara sahip harekettir. Bu paradoksal gözükten durum İslamcılık’ı çok özel bir konumda tutmaktadır.⁶⁶

Bu yabancılaşmanın dışında, 1960’lardan sonra toplum üst başlığının altında iktisadi meselelerin sıkça işlendiğini görüyoruz. 60’lardan itibaren dünyadaki iki karşıt iktisadi modelden (kapitalizm ve sosyalizm) birini ülkelerin seçmesi gerektiği bekleniyordu. Bu yıllardan itibaren İslam’ın bir üçüncü yol olarak iktisadi model

⁶⁴ Yasin Beyaz, “Büyük Doğu Dergisinin İslam Dünyasına Bakışı (1943-1960), **“İslam’ı Uyandırmak”: Çok Partili Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce ve Dergiler**, Ed.: Lütfi Sunar, İstanbul, İLEM Yayınları, 2018, c. 2, s. 354.

⁶⁵ Yücel Bulut, “İslamcılık, Tercüme Faaliyetleri ve Yerlilik”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: İslamcılık**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul, İletişim Yayınları, c. 6, 2005, s. 908.

⁶⁶ Yücel Bulut, **a.g.e.**, s. 908.

ortaya koyduğuna dair yazılar İslamcı dergilerde görülmeye başlanmış ve tartışılmıştır.⁶⁷

1960'larla beraber Milliyetçilik, Liberalizm, Sosyalizm gibi hareketlerden farklı olarak İslamcılığın belli ideolojik sınırları ve teorik bütünlüğü olmadığı için daha esnek bir yapıda farklı fikirlerle yer yer eklemlenerek yer yer onları dönüştürerek kendini göstermiştir. Bu ideolojik hareketlerden farklı olarak İslamcılık, siyasi sistemde ve toplumsal düzende İslami ilkelere göre⁶⁸ değişim ve dönüşüm talep etmektedir ve bu da Müslüman bireyin sosyal sistemde yeniden konumlanmasına dayandırılmaktadır. Sunar'ın da belirttiği üzere, “burada seküler modernliğin kamusal tezahürleri karşısında yeni İslami kamusalılıkların inşası özel bir yere sahiptir. İslamcı söylem 1950 sonrasında yeniden filizlenirken kendisini sosyal bir gerçeklik olarak kurmaya özel bir önem vermiştir. Bu bakımdan 1960 sonrası ortaya çıkan zeminin 1980 sonrası ütöplast radikal siyasallıktan ciddi bir biçimde ayrıştığı görülebilir.”⁶⁹ Geleneğin dini yorumlama biçimini devam ettirerek İslam'ın toplumsal taleplerini dile getiren İslamcılarının olduğu da açıktır. Subaşı'nın da dediğı gibi “Cumhuriyet İslamcılığının Osmanlı Meşruiyet İslamcılığından itibaren tevarüs edindiğı müktesebat, yeni dönemde laiklik ve sekülerleşme bağlamı içinde yeniden ele alınmayı gerekli kılmıştır. Geleneksel İslamcı damar İslam'ın dini ve kültürel tarihi içinde daha sahih olana erişme motivasyonu ile bir tür arınma ideolojisi ile kendine alan açmaya çalışırken modern İslamcı söylemler aynı sürekliliğe bağı kalmakla

⁶⁷ Lütfi Sunar, “Bir Dönemi Görseller Üzerinden Okumak”, **Kamusallaşan İslam**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, İLEM Yayınları, 2021, s. 17

⁶⁸ Bu ilkelerin ne olduğu, sınırlarının nasıl çizileceğı, kendi içinde bir bütünlüğe sahip olup olmadığı ayrı bir tartışma konusudur.

⁶⁹ Lütfi Sunar, “İslamcılığı Konumlandırmak: Genel Bir Giriş”, **“Bir Başka Hayata Karşı”: 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 1, s. 2.

birlikte yeni dünyanın sorularıyla baş etme ve öne çıkan itirazları cevaplama konusunda yeni birtakım arayışlara girmiştir.”⁷⁰

Sovyetler Birliği ve komünizm tehlikesinin de İslamcıların devlet-toplum tasavvurunda 80 öncesi önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. Erkilet’in belirttiği üzere, “Sovyetler tehlikesi”ne karşı Türkiye, kendisini ABD merkezli toplanmış olan Batı Bloku’nda konumlandırmıştır. İslamcılar ise bu durum karşısında tepkilerini ortaya koyarak “üçüncü yol” teklifinde bulunmuş ve kendi güzergahlarını oluşturmaya çalışmışlardır. Sovyetlerin Afganistan işgali İslamcılarda Sovyetler’e karşı antipati oluştururken onları yanlarına çekmek isteyen ABD’ye karşı da emperyal eleştirilerini korumakla beraber yer yer özgürlükler açısından ABD’nin örnek alınabileceği ifade edilmiştir. Sovyetler *Hilal*, *Zülfikar* gibi İslamcı dergilerde dünyayı saran bir ahtapot olarak resmedilmiş, üzerine “komünizm”, “müstehcen neşriyat”, “Farmasonluk”, “anarşizm”, “dinsizlik” gibi başlıklar yazılmıştır.⁷¹

“Türkiye’de İslamcılık düşüncesinin verimli araştırmacısı İsmail Kara (doğ. 1955), Cumhuriyet döneminde İslamcı düşüncenin, umumiyetle Meşrutiyet İslamcılığının soluk bir kopyası olmaktan ileri gidemediğini söyler. Bu, İslamcılığın kendi düşünsel ‘performansı’yla’ ilgili bir eleştiri olmaktan öte, Kemalist inkılapların travmatik etkisiyle ilgili bir tespittir. Laisist-modernist dönüşüm İslam’ın düşünsel paradigmasını kırdığı gibi, onun kendi söylemsel düzenini de altüst etmiştir. Modernliğin meydan okumasıyla İslam’ın kendi paradigması içinde yenilenerek baş etme cehdi kesintiye uğramış, bunun yerini, tamamen modernliğe uyarlanan bir yönelim almıştır. İslamcılığın özcü bakış açısından, böyle görünür.”⁷²

1.8 İslamcılık Düşüncesine Yapılan Eleştiriler

⁷⁰ Necdet Subaşı, “Erken Dönem İslamcı Düşüncenin ve Neşriyatın Dinin Toplumsallaşma Biçimlerine Etkileri”, **“İslam’ı Uyandırmak”: Çok Partili Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce ve Dergiler**, Ed.: Lütfi Sunar, İstanbul, İLEM Yayınları, 2018, c. 1, s. 5.

⁷¹ Alev Erkilet, “Soğuk Savaş Sonrası İslamcılığın Ana Söylem ve Dinamiği: Siyasal ve Epistemolojik Bir Rönesans’ın Peşinde”, **“Bir Başka Hayata Karşı”: 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 1, s. 140-145.

⁷² Tanıl Bora, **Cereyanlar, Türkiye’de Siyasi İdeolojiler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2017, s. 416.

Türkiye’de İslamcılık merkezli verimli ve zengin tartışmalar süregelirken hem içeride hem de dışarıda İslamcı düşünceye dair dozları değişen eleştiriler de vardır. İslamcılık düşüncesine hem Batılı düşünürler hem İslam dünyasından aydınlar hem de Türkiye’den bazı isimler tarafından eleştirel yaklaşımlar gelmiştir. Bu bölümde temel hususları itibarıyla bu eleştirilerin mahiyetine odaklanılacaktır.

Türkiye’de İslamcılığa dair eleştirilerin odağında İslamcılık kavramının kendisi merkeze oturmaktadır. Bazılarına göre İslamcılık kavramı olumsuz çağrışımlara sahiptir ve bir kavrama getirilen “-cılık, -culuk” eki ona karşı bir mesafe almayı, başka bir deyişle nesneleştirmeyi ortaya çıkartmaktadır. İslamcılık kavramı yerine sadece Müslüman ifadesinin kullanılması gerektiği pek çok kez farklı isimler tarafından dile getirilmiştir. Kendisini İslamcı olarak kabul ve ilan eden kişi sayısının hayli az olması bu eleştirel duruşa bağlanabilir. Diğer taraftan, İslamcılığın Batı merkezli bir kavramsallaştırma olduğu, ilk defa Batılı kaynaklarda kullanıldığı ifade edilmektedir. Bu da kavramın kendisine karşı mesafeli durmak gerektiğini düşünenlerin sayısını artırmaktadır. İslamcılık kavramsallaştırmasının Batıda İslam’ı şiddet ve köktendincilik (fundamentalizm) ile eşleştirdiği, yermek için kullanıldığı yönünde eleştiriler de bilinmektedir.

Peyami Safa, İslamcılık hakkında eleştirel tutuma sahip Cumhuriyet dönemi muhafazakar aydınlarından biridir. *Türk İnkılabına Bakışlar* kitabında⁷³ yakın tarihi değerlendirirken “Doğu ile Hristiyan Batı arasında geçirdiğimiz tereddütler bütün kültür kurumlarımızda bir ikileşmeye yol açtı”⁷⁴ der ve Cumhuriyet’te bir kılıç darbesiyle Batı tercihinin yapıldığını belirtir. Kitapta; Meşrutiyet döneminde üç büyük akımın görüldüğünü, bunların Garpcılık, İslamcılık, Türkçülük olduğunu ve *İçtihat*, *Sebilürreşad* ve *Türk Yurdu* dergilerinin bu üç akımın görüşlerini temsil ettiğini, bu üç görüşün sınırlarının çok da belirgin olmadığını, zaman zaman birbirleriyle çok iç içe

⁷³ Kitap 1938’de, Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümüne kısa bir süre kala yazılmış olup Cumhuriyet gazetesinde tefrika edilmiştir.

⁷⁴ Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010, s. 15.

girdiğini belirtir. Ancak I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Mütareke'yle birlikte İslamcılığın yenildiğini, geriye, Garpcılık ve Türkçülüğün kaldığını yazar.⁷⁵

Yücel Bulut'a göre İslamcılık ortalama Türk aydını için "gericilik" demektir. Çetin Öztekin *100 Soruda Türkiye'de Gericilik Akımları* (1968), *Türkiye'de Gericilik Akımları ve Nurculuğun İçyüzü* (1964) isimli eserlerini örnek olarak gösterir. Yine Çağlar Kırkaç'ın *Türkiye'de Gericilik: 1950-1990* (1993) ve *Meşrutiyetten Günümüze Gericilik* (1989); Neşet Çağatay'ın *Türkiye'de Gericilik Eylemleri* (1972) eserleri de İslamcılık'ı "gericilik" ile eşanlamlı tutan çalışmalara örnek olarak zikreder. Bulut, Tarık Zafer Tunaya'nın *İslamcılık Cereyanı* çalışmasını da bu bağlamda değerlendirir. Bu eserlerde İslami hareketleri, İslami hassasiyetleri yargılayıcı, peşin hükümlü, mahkum edici bir tavrın dikkat çektiğini söyler. Türk aydınının İslamcılık'a eleştirisi yeterince Batılı olamamak ve çağdaşıktan uzak olmaktır.⁷⁶

İslamcılık, siyasal İslam ve Türkiye'de laiklik düşüncesi üzerine çalışmalarıyla bilinen Nuray Mert, İslamcı düşüncenin esasen Batı destekli/merkezli olduğuna yönelik eleştiriler olduğunu ancak bunların komplo teorilerinden öte anlam taşımadığını ifade eder. Fakat yine de 1990'lardan sonra Batı'nın siyasal İslam'ı kullanışlı bulduğunu da atlamamak gerektiğinin altını çizer.

"İslami, muhafazakar siyasetler ve/veya İslamcılığın Batı emperyalizminin bir piyonu/oyunundan başka bir şey olmadığını ileri süren indirgemeci ve komplocu yaklaşımlarla örtüşmek gibi bir 'tehlike'nin söz konusu olduğunun farkındayım. Ancak, özellikle '90'lı yıllardan itibaren siyasal İslam ve/veya İslamcılık üzerine yapılan ciddiye alınabilecek değerlendirmelerin, bu tehlikeden uzak durmak adına, küresel tarihsel-siyasal boyutu tümüyle göz ardı etmiş olması, sıg ve komplocu yaklaşımları bertaraf etmek bir yana, daha da güçlü hale getiriyor diye düşünüyorum. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren, Müslüman nüfuslu coğrafyaya yönelik ABD/ Batı İslam siyasetleri çerçevesinde, İslamcı söylem, parti ve çevrelerin, ülkelerinin en önemli 'demokratik gücü' olduğu şeklindeki değerlendirmeleri, İslamcılarının güçlenmesinin 'Batı'nın bir oyunu' olduğu yönündeki iddiaları pekiştirdi. Tarihsel, toplumsal, kültürel dinamikleri yok sayan ve bu çerçevede hak ve

⁷⁵ Ali Ulvi Temel, "Peyami Safa'nın Yakın Tarihe Bakışı", **Hece dergisi**, Peyami Safa Özel Sayısı, Ankara, 2014, s. 51.

⁷⁶ Yücel Bulut, **a.g.e.**, s. 904-905.

özgürlük taleplerini baskı ile sindirme yolunu seçen otoriter siyasetler bu çerçevede meşrulaştırıldı.”⁷⁷

Mert’e göre, İslamcılık ile oryantalist yaklaşımın çıkış motivasyonları aynıdır. Her ikisine göre de İslam’ın tek bir yorumu vardır ve bu yorumun dışına çıkan düşünce ve pratikler, İslam’a ya dışarıdan girmiş veya içinde gelişen yozlaşmaların sonucu olan sapmalarla ortaya çıkmıştır. Bu iki görüşe göre, İslam’ın siyasete dair tek bir söylemi vardır. Aralarındaki fark, İslamcıların “İslam’ın siyasal söylemi”nin değişmezliğine olumlu, Bernard Lewis gibi oryantalistlerin ise değişmezliğe olumsuz anlam yüklemeleridir. İslamcılar yaşanan sorunları İslam’dan uzaklaşmanın bir çıktısı olarak görürken oryantalistler İslam’dan uzaklaşmamak olarak görürler. Sonuçta İslamcılar için de İslam dini asırlardır değişmez pratikler üretir, başka yerlerde farklı sebepler aranan her gelişmenin İslam coğrafyasında tek nedeni vardır, o da İslam’ın kendisidir.⁷⁸ Mert’e göre bu tip sabiteler üzerinden bir ideoloji inşa etmek çok riskliydi ve bu yüzden İslamcılığın başarılı olması mümkün değildi.

İslamcılığın sadece siyasi yönünü dikkate alanlar yer yer İslamcı düşüncüyü terörize etme eğilimi göstermiştir. DEAŞ, El Kaide, Boko Haram gibi illegal örgütleri siyasal İslam ya da İslamcılık olarak tanımlayanlar olmuştur. Fakat İsmail Kara’nın da dediği gibi, siyaset alanı İslamcılık düşüncesinin büyük ve önemli alanlarından sadece biridir. Konjonktürel sebeplerden ötürü bu ön sıraya çıkartılmış olabilir ancak hiçbir zaman tek başına değil, onun diğer büyük parçalarla irtibatlı anlaşılması gerekir.⁷⁹

İslamcılık’ı köktendincilik (fundamentalizm) olarak yorumlayan görüşler de vardır. Örneğin Frank Griffel’e göre İslami fundamentalistler 20. yüzyılın ilk yarısında, özellikle Mısır ve Britanya Hindistan’ında sömürgeleştirilmiş Müslüman toplumlardaki asimilasyona karşı bir hareket olarak ortaya çıkmıştır ve temelde din-devlet ayırımına karşı çıkmışlardır. Fakat Griffel bu karşı çıkışın anlamlı bir bütünlük sağlamadığını, modern ulus devletlerin mecburi olarak laikliği kabul etmesi

⁷⁷ Nuray Mert, *Batı İslam’ı Çok Sevmiştii, Batı’nın İslam Siyasetleri ve İslamcılık*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2022, s. 10.

⁷⁸ Nuray Mert, *a.g.e.*, s. 16.

⁷⁹ İsmail Kara, *İslamcılarının Siyasi Görüşleri*, İstanbul, Dergah Yayınları, 2019, s. 5.

gerektiğini, İslamcılarının da laiklikle barışmadan başarılı olamayacaklarını söyler. Ona göre İslamcılık, sadece İslam'ın güçlü bir alternatifi olduğu kabul edilirse anlam kazanır. İslami fundamentalistler, sekülerizmi ve sekülerleşmiş İslam'ı, her ikisi de ona göre ilk kez 19. yüzyılda İslami toplumlarda ortaya çıkan bir olgudur, siyasi olarak öylesine güçlü bir alternatif olarak görüyorlardı onlarla politik olarak savaşıyorlardı.⁸⁰

“Mısırlı Hasan el-Benna veya Hintli Ebul ala el-Mevdudi gibi İslamcılığın öncüleri, sekülerizmi Hristiyan ve Avrupa toplumları için uygun olduğunu düşündüler. Buna karşın İslam toplumları için uygun olduğunu şiddetle reddettiler. Bu toplumlardaki devletlerin ve kurumların her zaman İslam'ın ilke ve değerleri ile şekillenen İslami bir devlet olması gerektiğine vurgu yaptılar. Bununla birlikte İslam'ın değerlerinin tam olarak ne olduğu ve bunları yansıtan kurumların neye benzemesi gerektiği konuları İslami fundamentalizmin başlangıcından beri yani neredeyse 100 yıldır hararetle tartışılmaktadır. Genel olarak İslamcılık, Hz. Muhammed'in siyasi bir ideal ve aynı zamanda bir örnek olduğu yaygın bir siyasi hareket olarak tanımlanabilir. Bu, İslam toplumlarında laikliğin reddini ve bu hareketlerin hem siyasi hem de dini yönelimli olduğunu ifade eder. İslami fundamentalistler, İslam için din ve siyaset ayrımını reddetmektedirler. 19. asırda ortaya çıkmış bu gelişmenin reddine rağmen İslami fundamentalizm, Müslüman toplumların modern öncesi İslam'a, hatta Hz. Peygamber'in yaşamına dönüş yolunu açmaya çalışan gerici bir hareket olarak yanlış anlaşılmamalıdır.”⁸¹

Griffel'e göre, İslami fundamentalizm daha ziyade modernitenin İslam dünyasına giriş biçimine bir tepkidir bu bakımdan başlı başına tamamen modern bir harekettir. İslami fundamentalistler tarafından önerilen çözümler, tarihin çarkını geri döndürmek ve Müslüman toplumları İslam dünyasında modern ulus devletlerin olmadığı 1798'den önceki döneme taşımayı önermemektedir. Bu tarihsel okumanın ne derece isabetli olduğunun ayrıca tartışılması gerekir, bizim burada yapmak istediğimiz İslamcılık düşüncesine yöneltilen eleştirileri, değerlendirmeleri sadece aktarmak olacaktır. Griffel, “aksine İslami fundamentalizmin klasik siyasi ideali, mevcut araçlarının daha sonra toplumu İslamlaştırmak için kullanılabileceği böyle modern bir ulus devlette iktidarı ele geçirmektir” der. “İslami fundamentalizmin düşüncesine göre modern ulus devletin yeri kaçınılmazdır, çünkü o siyasi hedeflere ulaşma aracıdır. Ancak burada İslami fundamentalizm anlayışının çıkmazı, çelişkisi

⁸⁰ Frank Griffel, **İslam'ı Düşünmek**, Çev.: Mücahit Kaya, İstanbul, Albaraka Yayınları, 2020, s. 88.

⁸¹ Frank Griffel, **a.g.e.**, s. 90.

ve dolayısıyla böyle bir devletin imkansızlığı yatmaktadır. Modern ulus devlet sekülerleşme süreci içerisinde ortaya çıktığı için böyle bir devletin sekülerleşme olmadan ayakta kalması mümkün görünmemektedir. Laik olmayan bir ulus devletin imkansızlığı birçok parametrede görülebilir.⁸² Burada Hallaq b. Hallaq'ın *İmkansız Devlet* kitabını hatırlatmamız gerekir.⁸³ Hallaq da benzer şekilde modern dünyanın değerleri içerisinde İslami devletin imkansızlığını, vatandaşlık, oy hakkı, demokrasi gibi kavramların İslami ilkelerle çelişeceğini anlatmıştı.

İsmet Özel, İslamcılık fikriyatının Müslümanlarda zihni bir açıklığa yol açmadığını, sadece batmakta olan bir devleti kurtarmak için yapılan çırpınışlar olduğunu, bu çırpınışların da daha fazla batmaya neden olduğunu söyler: “Çöküş dönemindeki Osmanlı düşünce akımları bir zihin açıklığına varma gayretinin sonunda değil, eldeki organizasyonun ve yönetim imkanlarının korunması, elde tutulabilmesi gayreti sonunda oluşmuş düşünce akımlarıdır. Dolayısıyla Osmanlı döneminin ne baticılığı, ne Osmanlıcılığı ve ne de İslamcılığı bu topraklarda yaşayan insanların yeni bir hayat damarı sahibi olmalarına yarayan düşüncelerle ilgiliydi. Bu akımların ilgili olduğu tek şey ‘batmaktan kurtulma’ endişesidir. Tek istikamet, batmaktan kurtuluş olduğu için de her çırpınış biraz daha batışı getirmiştir.”⁸⁴

Bu bölümde son olarak Şerif Mardin'in İslamcılık'ın zorlama çabalarla yaşadığını, aslında düşünce planındaki fakirliğini “İslam enternasyonalı” gibi bir hayale bağladığı görüşünü ifade edelim. Mardin'e göre, İslamcılık Kurtuluş Savaşı ve sonrasında varlığını zorlama çabalarla sürdürmüş, her ne kadar Sezai Karakoç ve *Diriliş* dergisi gibi kayda değer tartışmalar olsa bölük-pörçük bir hareket olarak varlığını ortaya koymuştur. Suudi Arabistan ve İran'ın desteği olmasa bu varlığı da sürdüremeyecektir.⁸⁵

⁸² Frank Griffel, **a.g.e.**, s. 90. (vurgular bize ait)

⁸³ Wael B. Hallaq, **İmkansız Devlet**, Çev. Aziz Hikmet, İstanbul, Babil Kitap, 2019.

⁸⁴ İsmet Özel, “Din mi Milliyet mi?”, **Milli Gazete**, 30 Aralık 1988, s. 6.

⁸⁵ Şerif Mardin, **Türkiye’de Din ve Siyaset**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 36.

İKİNCİ BÖLÜM

1980 SONRASI TÜRKİYE’DE İSLAMCI DÜŞÜNCE

Tezin ilk bölümünde, İslamcılık düşüncesinin Türkiye’de nasıl ve neden ortaya çıktığı ve 1980’e kadar hangi hususlara yoğunlaşarak tartışmaların süregeldiği üzerinde duruldu. Bu bölümde ise 80 sonrası Türkiye’de İslamcı düşüncenin seyri, odak noktaları ve temel tartışma alanları incelenerek süreklilik ve kırılmalara yoğunlaşılacaktır. Burada da İslamcı dergiler üzerinden biz izlek çıkarılmaya çalışılacaktır. Çünkü temel tartışmaların hemen hepsi bu dergiler aracılığıyla yapılmış, İslamcı düşünce içerisinde kendisini konumlandıran kişiler tarafından bu dergiler çıkartılmış ve fikirlerin sahipleri kendi görüşlerini yine bu dergiler sayesinde kamuoyuyla paylaşmıştır. Aynı hassasiyetleri taşıyan bir kitle tarafından da takip edilmiştir.

Köroğlu’nun dediği gibi İslamcı dergiler dönemin ruhunu yansıtmakta ve yer yer yayın çizgilerinde değişikliğe gitmekten kaçınmamaktadırlar: “İslamcı dergiler küresel ve yerel gelişmelere göre kimi zaman yayın çizgisinde değişikliğe gider kimi zaman da kendine özgü hakim bir gelenek oluşturur ve yayın hayatına bu şekilde devam eder.”⁸⁶ 1980 sonrası hem Türkiye’nin içeride yaşadığı askeri darbe, siyasi yasaklar, baskı iklimi ve küresel çapta yaşanan bazı önemli hadiseler İslamcıları etkilemiş ve değişimi körüklemiş görünmektedir. Türkiye’nin toplumsal eğilimi askeri darbenin ve sonrasında gelişen olayların oluşturduğu siyasi ve toplumsal iklimde ciddi bir kırılma yaşamıştır. Bu kırılma her kesimde olduğu gibi dindar-muhafazakar çevrelerde de kendini göstermiştir. Küresel çapta meydana gelen İran Devrimi (1979), Sovyetler Birliği ile Afgan mücahitleri arasındaki savaş (1979-1989), Hizbullah’ın Lübnan’da ortaya çıkışı (1982) ve ardından yükselişi, Cezayir İç Savaşı (1992-1997)

⁸⁶ Ahmet Köroğlu, “Bir İslamcı Dergiyi İslamcı Söylem İçindeki Değişim Dili Üzerinden Nasıl Konumlandırabiliriz?”, **“Bir Başka Hayata Karşı”: 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 4, s. 201.

ve Taliban'ın Afganistan'da iktidara gelmesi (1996) gibi olaylar da İslamcı düşüncenin seyrini etkilemiş görünmektedir.

Charles Dickens'in meşhur romanı *İki Şehrin Hikayesi* şöyle başlar:

"Zamanların en iyisiydi, zamanların en kötüsüydü, hem akıl çağıydı, hem aptallık, hem inanç devriydi, hem de kuşku, Aydınlık mevsimiydi, Karanlık mevsimiydi, hem umut baharı, hem de umutsuzluk kışıydı, hem her şeyimiz vardı, hem hiçbir şeyimiz yoktu, hepimiz ya doğruca cennete gidecektik ya da tam öteki yana - sözün kısası, şimdikine öylesine yakın bir dönemdi ki, kimi yaygaracı otoriteler bu dönemin, iyi ya da kötü fark etmez, sadece 'daha' sözcüğü kullanılarak diğerleriyle karşılaştırılabileceğini iddia ederdi."⁸⁷

1980'lerin Türkiye'si de Dickens'in 19. yüzyıl tasviri gibidir. Her bakımdan Türkiye'de büyük kırılmaların, dönüşüm ve değişimlerin başladığı bir dönemdir ve 90'lar boyunca bu dönüşümün devam etmiştir. 80'ler Türkiye'sinin gündelik hayatında, edebiyatta, siyasette ve sosyal gelişmelerde yaşanan şey "bastırılmış olanın geri dönüşü"⁸⁸ olarak bir açıdan okunabilir. Türkiye'nin Cumhuriyet sonrasında yaşadığı dikey modernleşme tecrübesi ile birlikte pek çok kesim üzerinde devletin baskıcı tutumu, yer yer yok sayması söz konusudur. Bir taraftan askeri yönetimin oluşturduğu sert siyasi iklim ama diğer taraftan da özgürlük ve bireyselleşme söylemlerinin aşırı görünür olduğu bir ara dönemdir 80'ler.

"İki farklı iktidar projesinin, iki farklı söz siyasetinin, nihayet iki farklı kültür stratejisinin sahnesi olmuştu 80'ler. Bir yandan bir baskı ve yasaklar dönemi, diğer yandan yasaklamaktansa dönüştürmeyi, yok etmektense içermeyi, bastırmaktansa kışkırtmayı hedefleyen daha modern, daha kurucu, daha kuşatıcı denilebilecek bir kültürel stratejinin kendini var etmeye çalıştığı yıllar. Bir yandan bir red, inkar ve bastırma dönemi, diğer yandan insanların arzu ve iştahının hiç olmadığı kadar kışkırtıldığı bir fırsat ve vaatler dönemi. Bir yanda söz hakkı engellenmiş, susturulmuş Türkiye vardı, diğer yanda söze yeni kanallar, yeni çerçeveler sunan bir 'Konuşan Türkiye'. Kurumsal, siyasi ve insani sonuçları bakımından yakın tarihin en ağır dönemlerinden biriydi 80'ler, ama aynı zamanda insanların politik yükümlülüklerinden kurtuldukları bir hafifleme ve serbestlik dönemi. 80'ler

⁸⁷ Charles Dickens, *İki Şehrin Hikayesi*, Çev.: Meryem Arvas, İstanbul, Can Yayınları, 25. Baskı, 2018, s. 13.

⁸⁸ Bu kavramı ve paragraf boyunca tırnak içerisinde belirttiğim kısımları Nurdan Gürbilek'ten alıntılıyorum. Nurdan Gürbilek, *Vitrinde Yaşamak: 1980'lerin Kültürel İklimi*, İstanbul, Metis Yayınları, 9. Baskı, 2019, s. 13-17.

Türkiye'sinin ayırt edici yanı yalnızca bu karışıklıktan çarpıcı bir biçimde bir araya getirmesi değil, birbirinden hiçbir zaman tam kopmamış bu kültürel stratejileri, görünürdeki bütün çatışmaya karşın birbiriyle uzlaştırarak var edebilmiş olmasıydı. Siyasi baskılarla vitrinlerin ısıltısı, savaşın dehşetiyle taşranın kültürel yükselişi, işkenceyle bireyselleşme çağrıları, susma zorunluluğuyla konuşma iştahı, Türkiye'de bence bugün de birbirine muhtaç olan bu iki farklı projenin çizdiği çerçevede, kısa bir zaman dilimi içinde aynı sahneyi paylaştılar 80'lerde.”⁸⁹

80'lerin değişim ve yenilenme rüzgarı sadece askeri darbe ya da özgürlük söylemiyle açıklanamaz. Aynı zamanda 24 Ocak kararlarıyla birlikte Turgut Özal'ın ön alışı ile Türkiye dışarıya açılıyor, serbest piyasa ekonomisine geçiliyor ve neoliberal politikalar büyük bir iştahla uygulamaya konuluyordu. 1987 siyasi yasakların kalkması ile birlikte Necmettin Erbakan'ın kurduğu Refah Partisi (RP) önce yerelde daha sonra genelde beklenmedik bir zafer elde etmişti. Tüm bu gelişmeler kuşkusuz İslamcı düşüncede de yeni bir dinamizm ve tartışma alanları oluşturmuştu.

12 Eylül 1980'de iç çatışmaları bitirmek ve ülkeyi yönetemeyen siyasilerin elinden yönetimi almak gayesiyle darbe yapan askerler tüm siyasi partileri, dernekleri ve sivil kurumları kapatarak olağanüstü hal ilan etmişti. Askeri darbeden sonra 3 yıl boyunca tüm Türkiye'de ana caddelerde dörderli gruplar halinde askerler dolaşacak ve güvenliği onlar sağlayacaklardı. Kamu kurumların, bankaların, üniversitelerin içinde ve dışında askeri devriyeler gezecekti. Olağanüstü hal kaldırıldıktan sonra bu askerler tekrar kıışlarına dönmüşlerdir fakat askeri yönetim bir süre daha devam etmiştir. 80'li yılların gazetelerine baktığımızda siyasi haberlerden, askeri yönetimden pek bahsedilmediği, sağ-sol çekişmesinin dile getirilmediği daha yumuşak bir haberciliğe geçildiği görülmektedir. Cemiyet hayatının ve magazin haberciliğinin yükselişe geçtiği bu yıllarda ayrıca her gazetenin sansasyonel çekilişlerle tirajlarını artırmaya çabaladıkları bilinmektedir.

Bu gelişmelerle birlikte 80'lerin Türkiye'sinde öne çıkan kavramlardan biri de özel hayat idi. “80'lerde Türkiye'de cinsellik başta olmak üzere özel hayatın, daha çok

⁸⁹ Nurdan Gürbilek, **Vitrinde Yaşamak: 1980'lerin Kültürel İklimi**, İstanbul, Metis Yayınları, 9. Baskı, 2019, s. 10-11.

bir özgürleşme ve bireyselleşme söylemi içinde, bilmek isteyen bir otoriteden bağımsız olarak söze dökülmesiydi.”⁹⁰ Bu söze dökülmeyi sağlayan şey ise artık siyasi haber yapmaktan kaçınan ama devamlılığı için de okuyucuya bir şeyler vermek isteyen gazete ve dergilerin özel hayata, magazine dair keşfi oldu. Gürbilek’e göre “Bunu büyük bir açlık ve iştahla” yaptılar. Bunda bir özgürleşme ve bireyselleşme imkanı gören gönüllü anlatıcılar çıktı ortaya. Özel hayat diye müstakil bir alan tahsis edildi. 1960’ların, 1970’lerin sert ideolojik tartışmalarından daha çok dergilerde “İstanbul’u gezelim”, “Nasıl etkili spor yapılır”, “Aile ve sağlık” gibi konuların işlendiğini; Gürbilek’in değişikle⁹¹ cinsellik düşüncesinin, mahremiyetin, geçmişe özlemin canlandığı bir döneme geçildi. Bu değişim ve dönüşüm rüzgarı elbette diğer tüm kesimler gibi İslamcılar ve İslamcı düşünceleri de etkiledi.

12 Eylül askeri darbesinden 2 yıl sonra üniversitelerde başörtüsü yasağının başladığını ve yasağın kesintili bir şekilde 80’lerin ortasına kadar sürdüğünü hatırlatmakta fayda vardır. Yine aynı dönemde YÖK, üniversiteleri denetlemek için kurulmuştur. 1983’te Anavatan Partisi (ANAP) iktidara gelmiş ve başörtüsü yasağı gibi dindar kesimin önem gösterdiği alanlarda yer yer yumuşamalar meydana gelmiştir. 1980’ler aynı zamanda ABD merkezli kültürel yayılcılığın küreselleşme adı altında ortaya çıktığı bir dönemdir. Yaygınlaşan sinema filmleri, TV reklamları, çeşitli markalar hep birlikte bir Amerikan rüyası anlatmaktaydı. ABD’nin bu yayılcılığının da katkısıyla 80’ler, küresel çapta neoliberalizmin egemen bir tasavvur haline geldiği bir dönemdir.

2.1 1980 Sonrası İslamcı Düşüncedeki Temel Eğilimler

1980’lerin baskıcı ve yorgun ortamında İslamcılar, dergiler aracılığıyla oldukça zengin ve kapsamlı tartışmalar yapmışlardır. Bu bölümde tartışmaların tamamını vermemiz elbette mümkün değildir. Sadece tezimizle ilişkili olan kısımlara değinmeye çalışacağımızı belirtmemiz gerekir.

⁹⁰ a.g.e, s. 25.

⁹¹ a.g.e, s. 24-25.

Modern Batı paradigması ve aydınlar arasındaki tartışmalarla karşılaşan İslamcılar tıpkı klasik dönemde örneklerini gördüğümüz gibi 80 sonrası da Kur'an, sünnet ve asr-ı saadet mirasının yeterli olup olmadığını tartışmışlardır.⁹² "İslam terakkiye mani midir?" sorusunun klasik dönem İslamcıları arasında kaldığını ve bu döneme en azından tartışma açısından çok fazla yansımadağını söylemek mümkündür. Gerçek İslam, İslam tarihinin sahih okuması gibi meseleler üzerinde çeşitli tartışmaların yürüdüğünü biliyoruz.

Nilüfer Göle'nin de altını çizdiği üzere İslami hareket 1980 sonrası önemli bir değişim geçirmektedir.⁹³ Siyasi hareket ya da dini inancın ötesinde ilk defa kamusallaşmaya başlamıştır. Bu kamusallaşmada yeni taleplerin etkisi, baskıcı devletin tutumuna karşı gelme, özgürlük arayışları, çeviri hareketleri ile bilinçlenme ve İran İslam Devrimi'nin kuşkusuz etkisi vardır. Sadece İslam dünyasından İslamcı düşünceye dair yapılan çeviriler değil, İslamcı olmayan yayınevlerinin yaptığı sosyal bilimler, felsefe, sanat, Türkiye ve Dünya tarihi, siyasal olaylar vs. hakkında yapılan çeviriler de İslamcı düşüncenin şekillenmesini etkilemiş görünmektedir.⁹⁴ Mehmet Metiner'in anılarından öğrendiğimiz kadarıyla⁹⁵ İslamcıların önemli bir kısmı İran İslam Devrimi'nden heyecanlansa ve başta destekleseler de sonradan bazı belirsizlikler ve ABD ile kurulan ilişkiler İslamcıları rahatsız etmiş görünmektedir. Bir başka rahatsızlık da İran'da vatandaşlık ve sivil toplum kriterlerinin Türkiye'de tek parti dönemindeki (1923-1946) okul kitaplarıyla özdeşleşmesidir... İslamcıların kamusallaşmasında Turgut Özal'la kurulan sıcak ilişkilerin de etkisi olduğu düşünülebilir.

Şerif Mardin, 80'lerde Turgut Özal'ın iktidarıyla birlikte yeni, pratiğe dayalı bir ittifakın oluştuğunu söyler. Ona göre, mühendis kökenli Tugut Özal 1983 yılında

⁹² Needet Subaşı, "Türkiye'de İslamcılığın Seyr-ü Seferi", **Star gazetesi**, Açık Görüş Eki, 2 Eylül 2012.

⁹³ Nilüfer Göle, **İslamın Yeni Kamusal Yüzleri**, İstanbul, Metis Yayınları, 3. Baskı, 2009, s. 7.

⁹⁴ Yücel Bulut, "İslamcılık, Tercüme Faaliyetleri ve Yerlilik", **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: İslamcılık**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul, İletişim Yayınları, c. 6, 2005, s. 926.

⁹⁵ Mehmet Metiner, **Yemyeşil Şariat Bembeyaz Demokrasi**, İstanbul, Doğan Kitap, 2004, s. 367-386.

Anavatan Partisi'nin zaferiyle iktidara geldiğinde, Nakşibendiler⁹⁶, seküler Kemalist Cumhuriyetçiler, parti politikacıları ve teknolojik bilgi, Cumhuriyet'in sivil ve kamusal alanında buluşmuştur. Bu buluşma da yeni bir vatandaşlık anlayışı olarak tanımlansa da temeli akılcı ve işlevci bir "praxis" anlayışıdır.⁹⁷ 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında askeri rejim ve ANAP iktidarlariyle resmi ideolojinin yeniden oluşturulduğu ve bu yeniden oluşturmada dinden olabildiğince faydalandığı ve buna paralel olarak devlet kademelerinde, toplumsal hayatta yukarıdan aşağıya denetimli bir İslamileştirme politikası uygulandığını dile getirenler de olmuştur.⁹⁸ 80'lerde İslam'ı sisteme entegre etmek isteyen Kemalist rejimin 90'larda beklenmedik bir yükselişe geçen İslamcılığa karşı 28 Şubat sürecinde tekrar İslam'ı sistem dışına itmeye çalıştığını görüyoruz. "Kemalizmin devlet düzeyindeki esnekliğine en yakın örnek, her ikisinde de Kemalist olduğunu iddia eden devletin 1980'lerde ve 28 Şubat sürecinde İslam'a bakışındaki farklılıktır. Ancak, bu farklılık her ikisinde de öngörülen homojenliğin zemininden kaynaklanmaktadır. 1980'li yıllarda entegre edilen İslam, 1990'ların ortasında tekrar dışlanmışır."⁹⁹ Bu tutumların İslamcılarının devlete karşı mesafesinde de değişikliklere neden olduğu gözlemlenmektedir.

80'ler İslamcılar için yeni bir dönemi temsil ediyordu. Darbe ile başlayan iktisadi, siyasi ve sosyal bakımdan tam bir açılma ve küresel entegrasyon dönemi ortaya çıkmıştı. Bu dönemin ilk yarısı nisbeten dağınık ve parçalanmayı ifade ederken ikinci yarısı ve 90'lar çok yönlü gelişmelere sahne olmuştu. Küreselleşme ve

⁹⁶ Kastettiği, Ziyaeddin Gümüşhanevi (1813-1895) ile başyaran Mehmed Zahid Kotku'nun (1897-1980) sürdürdüğü Nakşibendi koludur. Bilindiği üzere Kotku "görünmeyen üniversite" olarak bilinir ve Turgut Özal'ın kardeşi Korkut Özal, Milli Görüş Hareketi'nin lideri Necmettin Erbakan başta olmak üzere çok sayıda siyasi, bürokrat ve akademisyen müritlere sahip olmuştur. Kotku, devleti mutlak bir düşman olarak görmek yerine Müslümanca düşünenlerin devlette söz sahibi olması gerektiğini düşünenlerdendi. (Bkz: Ersin Gürdoğan, **Görünmeyen Üniversite**, İstanbul, Seha Neşriyat, 1989; Ruşen Çakır, **Ayet ve Slogan**, İstanbul, Metis Yayınları, 1994.)

⁹⁷ Şerif Mardin, **Türkiye, İslam ve Sekülerizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 194.

⁹⁸ Ruşen Çakır, **a.g.e.**, s. 275.

⁹⁹ Menderes Çınar, "Kemalist Cumhuriyetçilik ve İslamcı Kemalizm", **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: İslamcılık**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul, İletişim Yayınları, c. 6, 2005, s. 171.

liberalleşmenin neticesinde Türkiye sosyo-ekonomik açılımlar yapıyor ve buna bağlı olarak toplumsal yapı değişiyordu. İslamcı söylem bir taraftan radikalleşirken diğer taraftan toplumsal aktörlerle daha fazla ilişkiye giriyor ve geçişli bir karakter kazanıyordu. Aynı zamanda Refah Partisi'nin yüklediği ve kitleselleşmesi tecrübe ediliyordu. İslamcı söylem kendi tarihi içinde ilk defa kitleselleşme imkanı bulmuş, kapalı gruplardan genel bir fikriyata geçmiş ve kitlelere hitap etme olanağı doğmuştu. Bu dönemin aktörleri gittikçe daha fazla orta sınıf refleksleri göstermeye başlamıştı.¹⁰⁰

2.2 1980 Sonrası İslamcı Düşüncede Devlet ve Toplum Tasavvuru

Asırlar boyu istikrarlı, güçlü, kendine güvenen, kurumları oturmuş bir devlet organizmasının çöküşüne geçmesi, askeri yenilgilerle karşılaşması İslamcılar için kabul edilemez olmuştur ve bazıları için bu yenilgi İslam'ın da yenilgisi zannedilmiştir. Yahya Kemal'in "*Galip et çünkü bu İslam'ın son ordusudur.*" derken kastettiği de bu olmalıdır. Fakat 1980 sonrası İslamcılar arasındaki tartışmalara baktığımızda ilginç bir şekilde devleti zaruri, hatta hayati görmekten çok uzaklaşmış, bazılarına göre devlet "engel" olarak bile görülmüştür.¹⁰¹

"İslamcılık denilen tavrın Türkiye dışında devam etmesi, öncelikli olarak oralarda etkin olan sömürge yönetimleri ile alakalıdır. Oralarda 'devleti kurtarmak' değil, 'kurmak' anlamlı bir hale geldiği için, İslamcılığın siyasi bir talep olarak etkin olması anlamlı bir hale gelmektedir. Buradaki temel sorun ise devlet talebi ile birlikte bir düzen talebinin de birlikte yükselmesi; özellikle ikinci dünya harbinden sonra gittikçe yaygınlaşan 'dekolonizasyon' sürecinde, bir 'İslami anayasa' ve 'Allah'ın emriyle hükmetme' talebi, kendi içinde 'İslamlaşma' kavramına benzer bir sürecin yaşanmasına sebep oldu. Nitekim İslam devleti kavramı, kanunlarının İslami olduğu devlet olarak tanımlandığı için, ortaya bunu aşmaya yönelik adımlar atılması sürecini

¹⁰⁰ Lütfi Sunar, "İslamcılığı Konumlandırmak: Genel Bir Giriş", **"Bir Başka Hayata Karşı": 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 1, s. 11.

¹⁰¹ İsmail Kara, "İslamcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri", **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: İslamcılık**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul, İletişim Yayınları, c. 6, 2005, s. 37.

çıkardı. Bu süreç içinde ‘taknin’ denilen ‘kodifikasyon’ çalışmaları, özellikle Mısır’da kemal-i ciddiyetle yürütüldü.”¹⁰²

1980 sonrası Kemalist ve sol kesimde Osmanlı’nın teokratik/şeriata dayalı bir devlet yapısı olduğuna dair geçmişten gelen kanaat sürdürülürken bazı İslamcı çevrelerde Osmanlı’nın hiçbir zaman tam anlamıyla İslam devleti olmadığı, Osmanlı’nın uyguladığı sistemin temellerinin İslam’a dayanmadığı anlayışı hakimdi.¹⁰³

İslamcıların ya da İslami hareketlerin hemen hepsinde devlet önemli bir gündem işgal etmektedir ancak konu İslam devletinin kurulması, gerekliliği ve nasıllığı üzerine yoğunlaşınca görüşler farklılaşmaktadır. Örneğin Bamyeh’e göre¹⁰⁴ İslami bir devlet çağrısı yapanlar da dahil olmak üzere hali hazırdaki İslami hareketlerin önemli bir kısmı devleti görmezden gelmişlerdir, bunun yerine toplumu İslamileştirmeyi öncelikli vazife olarak görmüşlerdir. Bamyeh burada isabetli bir şekilde İhvan-ı Müslimin (Hasan el-Benna) ve Cemaat-i İslami (Mevdudi) örneklerini öne sürer. Biz buna Türkiye’den Milli Görüş hareketini de dahil edebiliriz. Bu hareketler öncelikli hedefin toplumun İslamileştirilmesi (bunun da zorla değil, nezaketle yürütülmesi gerektiği), ardından Müslümanların iktidarı elde ederek tedrici bir yolla (çünkü Hz. Peygamber’in öyle yaptığını iddia ederler) devletin İslamileştirilmesi gerektiğini savunurlar. Bu modern İslami hareketler derli toplu bir İslam devleti tasavvuru sunmamışlardır. Aktörlerin ve ilkelerin değişimi ile devletin zaten İslamileşeceğini öne sürmüşlerdir.¹⁰⁵

Türkiye’de devlet-toplum ilişkisinin arka planına bakıldığında modernleşme maceramızın doğal bir sonucu olarak Cumhuriyet sonrası yeni bir durumla

¹⁰² Tahsin Görgün, “Siyasallaşan Dünyada Dini İlimlerin Değişen Statüleri”, **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi**, Ed. İsmail Kara, Asım Öz, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 181.

¹⁰³ Ahmet Yaşar Ocak, **Türkiye Sosyal Tarihinde İslam’ın Macerası**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 58.

¹⁰⁴ Mohammed A. Bamyeh, **İslam’ın Yaşam Dünyaları**, İstanbul, Albaraka Yayınları, 2022, s. 98.

¹⁰⁵ Bamyeh, **a.g.e.**, s. 99-100.

karşılaştığı ifade edilebilir. Bu yeni durumda devletin baskın bir konumu vardır. Elbette Türk tarihi boyunca devletin baskın bir konumu hep olmuştur ancak Cumhuriyet sonrası toplumla arası açılan, devrimlerle “yeniden inşaa edilmek istenen” bir toplum tasavvuruyla karşılaşıyoruz ve bu durum devletin baskınlığını adeta muhkemleştirmiştir. Devletin, Cumhuriyet değerlerini kabul etmeyenlere karşı zorbacı bir tavır sergilediği bilinmektedir. İslamcılığın da tıpkı Türkçülük, Batıcılık gibi devlet merkezli bir düşünce geliştirmiş olmasının bu baskın durumla ve “devleti kurtarmak” motivasyonu ile hareket etmesinde kuşkusuz ilişkisi vardır. İslamcılar devletçidir ancak dönüştürmek istedikleri hayali bir devletin savunucusudurlar. Kemalist devletin laikçi tutumlarını sert bir dille eleştirmektedirler. Aydın ve elit sınıfın fikirleriyle çarpışmayı kendilerine vazife görmüşlerdir. Mardin’in de ifade ettiği gibi¹⁰⁶ bu eleştirileri 90’lara kadar sürdürmüşler ve devletin varlığı, toplumsal hayata müdahalesini pek de tartışmaya açmamışlardır. İslamcılar, 60’larda ortaya çıkan ve artan çevirilerin etkisiyle bir fikir olarak İslam devleti talebini dile getirirken devleti, toplum ve bireyin önüne koymuşlardır.¹⁰⁷

1990’lı yılların İslamcı dergilerinde “din devleti”, “İslam devleti” iddialarından vazgeçerek devlete hakim olmak yerine devletten özgür olmayı tercih ettikleri görülmektedir.¹⁰⁸ Bu durum İslamcı paradigmada ciddi bir kırılma ve değişime yol açacak ve 2000’ler sonrası İslamcı düşünceyi, siyaseten de kurucularının önemli bir kısmı İslamcı gelenekten gelen AK Parti fikriyatını, uygulamalarını etkileyecektir. 2010 sonrası yeni bir dönüşüm geçiren AK Parti’nin artık milliyetçi-muhafazakar çizgide daha fazla devletçi olduğu gözlemlenmektedir ancak bu tezin sınırlılıklarını aştığı için bu konuya girmeyeceğiz.

¹⁰⁶ Şerif Mardin, **Türkiye, İslam ve Sekülerizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 167.

¹⁰⁷ Talha Köseoğlu, “1990’ların İslamcı Dergilerinde Liberalleşmeye Bakışlar”, **“Bir Başka Hayata Karşı”: 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 2, s. 537.

¹⁰⁸ Nazım Maviş, “Türkiye’de İslamcılığın Değişen Siyasal Dili”, (Doktora Tezi: Hacettepe Üniversitesi), 2017, s. 5-6.

1990'ların başında Türkiye, Milli Görüş çizgisinden gelen ancak çizginin ilk partilerine (Milli Nizam ve Milli Selamet) göre daha ılımlı, tartışmaya açık, değişim-dönüşüm söylemleriyle öne çıkan Refah Partisi'nin (RP) önce yerel yönetimlerde ardından seçimlerden zaferle çıkmasına ve 1997'de iktidar ortağı olmasına şahit oldu. Bu durum kuşkusuz İslamcıları ve tartışma konularını etkiledi. Devlet-toplum bağlamında baktığımızda, RP'nin açılım, değişim söylemleri; insan hakları savunuculuğunun öne çıkması¹⁰⁹, demokrasiye ılımlı bakış¹¹⁰; öte yandan 28 Şubat süreciyle gelen "yenilgi" duygusu İslamcı düşüncüyü etkilemiş görünüyor. Türkiye'de bunlar olurken İslam dünyasında da belli türden "yenilgiler" olmuştu. Afgan cihadının başarısızlıkla sonuçlanması, Tunus'ta ve Cezayir'de İslamcı partilerin engellenmesi, İran ve Sudan devrimlerinin beklenen etkiyi göstermemesi düş kırıklıklarıyla sonuçlanmıştı.¹¹¹

İslamcıların laiklikle ilgili fikirlerinde de bu dönemde çeşitlilik olduğunu ve zaman içerisinde ılımlılaştığını görüyoruz. İslamcılar laikliğe kesin bir şekilde karşı gelirken 80'lerden sonra yer yer ılımlı bakışlar, gerekli görmeler ya da daha kabul edilebilir olanı "gerçek laikliği uygulayalım" çağrılarını görüyoruz.¹¹² Sadece laiklik değil, onunla birlikte cumhuriyet, demokrasi gibi kavramların da düşman olmaktan çıktığını, en azından belli başlı İslamcılar için, biliyoruz.¹¹³ Ali Bulaç, "İslam'ın

¹⁰⁹ Bkz: Recai Kutan, "Müslümanların Hürriyet Mücadelesi Bazılarını Korkutuyor", **Yörünge dergisi**, Sayı: 4, 2 Aralık 1990, s. 39. (RP'nin önemli isimlerinden (genel başkan yardımcılığı, milletvekilliği ve bakanlık yapmıştır) ve RP'den sonra kurulacak olan Milli Görüş çizgisindeki Fazilet Partisi'nde de genel başkanlık yapacak olan Recai Kutan, 1990'ların başında Yörünge dergisine bu röportajda Batı'daki insan hakları çağrılarını olumlamış ve "benzerini adaletli bir şekilde" Türkiye'de uygulamak istediklerini söylemiştir.)

¹¹⁰ Recai Kutan, "Herkese Demokrasi İstiyoruz", **Yeni Şafak gazetesi**, 7 Mart 1999, <https://www.yenisafak.com/gundem/kutan-herkese-demokrasi-580864> ; Erişim Tarihi: 15 Haziran 2022.

¹¹¹ Nazım Maviş, **a.g.e.**, s. 4.

¹¹² Ruşen Çakır, **Ayet ve Slogan**, İstanbul, Metis Yayınları, 1994, s. 298.

¹¹³ Ali Haydar Beşeri "Yeni Olan Ne? Yüzyılın Dönümünde Yeni İslamcılık Tartışmaları", **"Bir Başka Hayata Karşı": 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 1, s. 255.

yönetim ve devletle ilişkili genel çerçevesi açısından devletin şeklinin cumhuriyet, rejiminin demokrasi olması, ‘ortak ahlaki idealler, ortak yarar ve herkesin ihtiyacı olan adaletin tesisi’ne daha iyi hizmet eder.” demektedir ve eklemektedir: “Devlet, her grubun kendini ifade ve temsil etmesine elverişli siyasi ve sosyal zemini hazırlıyor, dinler ve mezheplerden birini ‘resmi din ve mezhep’ ilan edip herkesi buna uymaya mecbur etmiyorsa bu laiklik ise, bu laiklik tanımı ile Müslümanların sosyal, kültürel ve siyasi talepleri arasında bir çatışma yoktur.”¹¹⁴ Aynı yazıda Bulaç, “devletin sadece edebi ve yüce amaçların tahakkuku için” olduğunu ve “nihayetinde sadece bir araçtan ibaret” olduğunu ifade eder. Daha ileri giderek İslam tarihinin hiçbir döneminde amaçsal devlet modeline rastlanmamıştır der.¹¹⁵

İslamcıların bir dönem görüşlerine sıklıkla başvurduğu, pek çok İslamcı dergide yazılarına rastladığımız İhsan Eliaçık da Bulaç’la benzer fikirdedir. Ona göre din-devlet ilişkilerinde laiklik problemini aşmak için “adalet devleti” olarak adlandırdığı sisteme geçilmelidir. Bu sistem, din-devlet birlikteliğini ifade eden “İslam devleti” ve din-devlet ayrılığını temsil eden “laik devlet” modellerinin terkedilip yerine din-devlet birlikteliğini esas kabul eden ama adaleti de esas alan bir modele geçilmelidir. Burada din ile devlet arasındaki ilişki “monolog” veya “ayrılık” ilişkisinden ziyade “diyalog” ilişkisi üzerine kurulmalıdır.¹¹⁶ İslamcılarda devlet ve devletle ilişkili kavramlarla kurdukları ilişkiler toplum tasavvurunu da kuşkusuz etkilemiş görünmektedir. Devlete karşı bireyi ve toplumu önceleyen, toplumu merkeze alan, sivil toplum anlayışını öne çıkartan bir dil oluşmuştur.

2.3 1980 Sonrası Liberalizm ve İslamcılık’ın Etkileşimi

İslamcılık ve liberal düşünce arasındaki ilişkiyi konuşmadan önce, iktisadi liberalizm ile siyasal liberalizmin birbirinden ayrıştırılması faydalı görünmektedir.

¹¹⁴ Ali Bulaç, “Mağlupların İşleri”, **Bilgi ve Düşünce dergisi**, Sayı: 1, Ekim 2002, s. 34-35.

¹¹⁵ **a.g.e.**, s. 33.

¹¹⁶ İhsan Eliaçık, “Başka Bir Türkiye Mümkün! Üçüncü Yol – Üçüncü Cumhuriyet”, **Bilgi ve Düşünce**, Sayı: 2, Kasım 2002, s. 62-63. (Eliaçık bu görüşlerini farklı dergilerde de dile getirerek detaylandırmış ve 2011’de *Adalet Devleti* adını verdiği bir kitap da yayınlamıştır.)

İktisadi liberalizm ekonomik bir sistem önerisi (kapitalizm olarak bilinir) anlamına gelirken ve temelleri Adam Smith’e dayandırılırken siyasal liberalizm ise bir düşünce, fikir akımı olarak bilinmektedir. İktisadi liberalizmin öncül kavramı serbest piyasa, siyasal liberalizmin öncül kavramı ise özgürlük ve bireydir. Bu tezin liberalizm, liberal düşünce veya liberaller derken kastettiği bu bağlamda siyasal liberalizm olacaktır.¹¹⁷

Liberalizm, İngilizce “liberty” kökünden gelmekte ve özgürlük, hürriyet ve serbestiyet anlamına gelmektedir.¹¹⁸ Oxford Felsefe sözlüğüne göre, “Genel olarak bireysel özgürlük üzerine kurulan bir siyasi gelsefe veya dünya görüşüdür.” Bireye odaklanan politik bir ideoloji, bireycilik olarak da bilinir. Hükümete karşı haklara sahip olduğuna inanılan bireyin, kanunlara göre yargılama hakları, eşitlik, ifade ve eylem özgürlüğü ve dini/ideolojik kısıtlamalardan özgürlük alanına sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Liberalizm hem sağ hem de soldan çeşitli eleştiriler almıştır. Servetin ve gücün birkaç kişinin elinde birikmesine karşı hiçbir savunması olmadığı ve kişilerin sosyal/politik doğasına ilişkin herhangi bir analizden yoksun olduğu ve ayrıca serbest piyasa ideolojisi olduğu için sol ideolojiler tarafından yerilmiştir. Yerleşik kurumların ve geleneklerin değerine ya da bireysel özgürlükler için matris sağlamada toplumsal yapı ve kısıtlama ihtiyacına yeterince duyarlı olmadığı için de sağdan saldırıya uğramıştır.¹¹⁹ Routledge Dictionary of Politics de benzer şekilde Liberalizm’i temel sivil özgürlükler ve insan hakları bağlamında değerlendirmektedir. “Sıradan vatandaşın herhangi bir güçlü organa karşı bağımsızlığının, ister devlet ister örgütlü emek olsun, hayati olduğu modern bir siyasi inanç geliştirmiştir.”¹²⁰

¹¹⁷ Cemil Meriç de benzer bir ayrımı yapmış ve bizim “siyasal liberalizm” olarak ifade ettiğimiz ayrımı “fıkri liberalizm” olarak ifade etmiştir. Bkz: Cemil Meriç, **Kırk Ambar II**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 333.

¹¹⁸ Coşkun Can Aktan, “Klasik Liberalizm, Neo-liberalizm, ve Libertanizm”, **Amme İdaresi dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 1, Mart 1995, s. 3.

¹¹⁹ Simon Blackburn, “Liberalism”, **The Oxford Dictionary of Philosophy**, 2. Ed., Oxford, Oxford University Press, 2008.

¹²⁰ David Revertson, “Liberalism”, **The Routledge Dictionary of Politics**, 3. Ed., New York, Routledge, 2004, s. 283.

Neoliberalizm ise 1970'lerle birlikte Amerika'da sıkışan ekonomik açmaza çare bulmak, devletin ekonomi üzerindeki etkisini minimuma indirmek ve Keynesçi ekonomik modelden vazgeçmek için ortaya çıkmış siyasal ideoloji olarak bilinmektedir.¹²¹ Klasik liberalizmde olduğu gibi Neoliberalizm de bireyin özgürlüğü ve birey üzerinde hiçbir otoritenin olmaması ilkesini güçlendirerek devam ettirmiştir.

Rasyonel bireylerin siyasal ve ekonomik sahalardaki özgürlük ve haklarını önemseyen ve koruyan, piyasa ekonomisini doğal işleyişine bırakarak devletin ekonomiye ve bireyin özgürlük alanına müdahalesinin en az düzeye indirilmesini savunan Liberalizmin temel ilkeleri bireycilik, rasyonalite ve ekonomik insan, özgürlük, doğal ahenk düzeni, piyasa ekonomisi, sınırlı ve sorumlu devlettir. Doğal düzen anlayışını savunan liberaller “Laissez-faire, Laissez-passer” olarak sloganlaşmış “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” ifadeleriyle bilinmektedir.¹²²

“Siyasal liberalizm, devleti bireyler arasındaki bir sözleşmenin ürünü olarak telakki eder ve bu nedenle siyasi meşruiyetin siyasi topluluğu oluşturan bireylerin rızasına dayandığını savunur. Bireylerin siyasi haklar ve hukuki statü anlamında eşit olduğunu varsayan siyasal liberalizmde, bu eşitliğin bir gereği olarak ve aynı zamanda siyasi otoritenin meşruiyetinin sürekli tazelenmesi ve denetime tabi tutulması amacıyla demokrasi, yönetimin ideal formu olarak görülür.”¹²³

Liberalizm siyasal bir doktrin olduğu için devlet toplum ilişkisinin yeniden düzenlenmesine yönelik normatif önermelere sahiptir.¹²⁴ Bu önermeler büyük oranda özgürlük ve devletin alanının sınırlandırılmasına dayanmaktadır. Türkiye’de 1983-1989 yılları arasında başbakanlık yapmış, 1993’e kadar da cumhurbaşkanı olmuş Turgut Özal (1927-1993) ve onun partisi Anavatan’ın iktidarı ile serbest piyasa

¹²¹ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Neoliberalizm> , Erişim Tarihi: 20 Haziran 2022

¹²² Atilla Yayla, **Liberalizm**, Ankara, Turhan Yayınları, 1992, s. 135-192; Mustafa Erdoğan, **Liberal Toplum ve Liberal Siyaset**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1993 s. 37-40.

¹²³ Talha Köseoğlu, “1990’ların İslamcı Dergilerinde Liberalleşmeye Bakışlar”, **“Bir Başka Hayata Karşı”: 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 2, s. 535.

¹²⁴ Mustafa Erdoğan, “Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Liberalizm**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İstanbul, İletişim Yayınları, c.7, 2005, s.23.

ekonomisine geçişle birlikte siyasal liberalizm ve özgürlükçü, çoğulcu söylemin yükselişine şahit olduk. Turgut Özal, sağ gelenekte konumlandırılmış ve muhafazakar bir kökenden geldiği kabul edilen bir liderdir. Diğer taraftan 1990'larla beraber liberal söylemleri kamuoyunda dile getiren aydın grubu ortaya çıkmış, kendilerini demokrat olarak tanımlamışlar ve “ikinci cumhuriyet” tartışmaları yapmışlardır. Türkiye’de devletin baskıcı tutumu ve küresel çapta yükselen liberal söylem sonucunda “birey”, “özgürlük”, “insan hakları”, “devletin alanının sınırlandırılması” meseleleri öne çıkmış, kemalizm eleştirileri yapılmıştır.¹²⁵ Hatta bu aydınlar 28 Şubat sürecinde (1997) Refah Parti’sinin kapatılması sonrasında özgürlükçü ve yasaklara karşı bir tutum sergileyerek İslamcılarla dayanışma içerisinde olmuşlardır. Bu bağlamda toplumsal değişimlerden bağımsız olmayan İslamcı düşünce ve İslamcı dergiler de bu yeni durumdan etkilenmiş görünmektedir.

Türkiye’de liberalizme veya liberal düşünceye yönelik bir tepki olduğu, hem aydınlar tarafından hem de halk tarafından pek sevilmediği bilinmektedir. Aykut Kansu’nun ifadesiyle Türkiye’de ne zaman bir liberalleşme olsa, “Bu liberallik bize bol geldi.” denmektedir.¹²⁶ “Liboş” gibi olumsuz çağrışımlı kelimeler kendini liberal olarak tanımlayan kişiler için sıklıkla kullanılagelmektedir. Türkiye’nin kendine has modernleşme macerasında devletin kurucu ve konumu tartışılmaz durumunun bu vaziyette etkisinin olduğu ifade edilebilir. Zira Liberalizm devleti birey ve toplum karşısında ikinci plana atmaktadır ve Türkiye’de en ileri seviyede Batılılaşmayı savunanlar için bile aşırı bir durum olacaktır. İslamcıların iki önemli düşünürü olan Necip Fazıl Kısakürek ve Nureddin Topçu’nun anti-liberal söylemlerini burada hatırlamalıyız. Kısakürek 1939’da “Ben Buyum” başlıklı yazısında kendi dünya görüşünü “mülkiyette tahditci” ve “tek görüş etrafında müdahaleci” olarak tanımlar:

¹²⁵ Doğan Gürpınar, **Dünya Veda, Türkiye’de Liberalizm ve Demokrasi (1980-2010)**, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2013, s. 132-150; Atilla Yayla, “Özal, Özal Reformları ve Liberalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Liberalizm**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İstanbul, İletişim Yayınları, c.7, 2005, s. 584.

¹²⁶ Aykut Kansu, **Radikal gazetesi**, 27 Haziran 2005.

“Ben buyum:

1 – Milliyetçi - Anadoluçu. (Kopya Avrupacılığına zıd, Avrupa emperyalizmasına zıd) 2 – Ruhçu (Maddecîye zıd) 3 – Maveracı. (Ham softaya zıd, dinsize zıd) 4 – Şahsiyetçi - Keyfiyetçi. (Başiboş ferd haklarına zıd, standard ölçülere zıd) 5 – Mülkiyette tahditçi. (Büyük ferdî sermayeciliğe zıd) 6 – Sanat, fikir ve ilimde tecridçi - safiyetçi. (Köksüz ve kabataslak teşhis sistemlerine zıd) 7 – Kafa ve ruh mümtaziyeti bakımından sınıfçı (Antidemokrat) 8 – Tek görüş etrafında müdahaleci (Antiliberal)

Bugünkü dünya rejimlerine nisbetle öz: Hususî bir görüş zaviyesinden antikomünist, antifaşist, antiliberal.”¹²⁷

Topçu ise “Türkiye’nin kurtuluşu, liberal ekonomi esasına dayanarak milletimizin tarihi ve geleneksel devlet anlayışını gömmeyi gaye edinen bir demokrasi anlayışı ile değil, devrin umumi idare çerçevesine uygunluğu zorunlu görünen şekli ne olursa olsun, onun içinde otorite ve mesuliyet ruhunu yaşatabilecek devletin eliyle ancak başlayacaktır.”¹²⁸

Liberal olmanın bu olumsuz çağrışımlarının, 1980 sonrası Turgut Özal ile birlikte Türkiye’nin iktisaden serbest piyasa ekonomisine geçmesi ve bu politikaları hararetle savunanların liberal olarak adlandırmasıyla arttığı bilinmektedir. Liberalleşme, bazıları için milli olan her şeyin yok edilmesi, dış güçlerin Osmanlı’dan bu yana Türkiye’ye dayattığı bir bağımlılık sürecidir. Liberal özgürlükler ise dış güçlerin Türkiye’ye müdahalesini meşrulaştıran ve içerideki “hainlerin” varoluş zeminini teşkil eden bir anlamda kullanılmaktadır.¹²⁹

“Özal döneminde ANAP, öncüsü Demokrat Parti (DP) ve Adalet Partisi’ne (AP) göre daha ‘katıksız’ liberal bir dil kullanıyordu ve neo-liberalizmin global hakimiyetini tesis ettiği bir dönemde siyaset etti. Bununla beraber, sadece siyasal düzlemde değil, ekonomik düzlemde de muhafakar statükocu bir tutumdan uzak değildi.”¹³⁰

¹²⁷ Necip Fazıl Kısakürek, **Çerçeve 1**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 2010,

¹²⁸ Nurettin Topçu, **İradenin Davası, Devlet ve Demokrasi**, İstanbul, Dergah Yayınları 2016.

¹²⁹ Murat Yılmaz, “Sunuş”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Liberalizm**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, c.7, 2005, s.13.

¹³⁰ Mustafa Erdoğan, “Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Liberalizm**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, c.7, 2005, s.37.

İslamcılık versus liberalizm dediğimizde karşımıza çıkacak ilk sorun İslamcılığın da tıpkı Liberalizm gibi bir siyasal ideoloji olup olmadığıdır. İslamcılığı siyasi bir ideoloji olarak düşünürsek liberalizm ile kesişen İslamcı görüşleri bulabileceğimiz gibi liberalizm ile taban tabana zıt İslamcı yönelimlerle de karşılaşmamız mümkündür. Bu çeşitlilik sadece farklı entelektüellerle ve dergilerle sınırlı değildir, tarihsel bağlamda da kendini göstermektedir.

Bilhassa 1980 sonrası serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte artış gösteren liberalizm tartışmaları, bazı kavramlar üzerinden İslamcı dergilere yansımıştır. Demokrasi, çoğulculuk, çok kültürlülük, laiklik, birey, özgürlükler, devletin alanının sınırlandırılması gibi. Bu tartışmaları tezin üçüncü bölümünde detaylıca tartışmaya çalışacağız. Ancak şunu ifade etmemiz gerekir ki kendini liberal olarak tanımlamasa da, tıpkı İslamcı olarak tanımlamayan İslamcılar olduğu gibi, liberalleşme eğilimleri 80 sonrası bazı İslamcı dergilerde açıkça görünmektedir. Özellikle 90’larla birlikte bu tartışmalar alevlenecek ve açıkça liberal değerleri benimseyen, radikal görüşlerini yumuşatan farklı bir İslamcı çizgi kendini gösterecektir.¹³¹

“Liberalizmin Türkiye’de asıl etkin olmaya başladığı dönem 1980’li yıllara tekabül etmektedir. Liberalizmin bu dönemde etkin olmasında dış dünyada yaşanan klasik liberalizme dönüş temelli bir düşünce olarak neoliberalizmin canlanmasının büyük etkisi olmuştur. Nitekim Türkiye’de de bu süreç neoliberalizmin temsilcisi olan ANAP tarafından yürütülmüştür. Bu dönemde liberalizm daha çok iktisadi alanda etkili olmuş; siyasal liberalizme dair talepler ise ertelenmiştir. Neoliberalizm ve ‘Yeni Sağ’ programı çerçevesinde işleyen bu politikalar tepkileri de beraberinde getirmiş; 1980’li yıllarda siyasal liberalizmin taleplerinin de gündeme getirilmesine yol açmıştır. Türkiye’de özellikle sol kökenden gelen kimselerin başlattıkları sivil toplum tartışmaları bu tepkilerin en çok yoğunlaştığı alan olmuştur. Klasik liberalizmin bir ögesi olarak sivil toplum anlayışı neoliberalizmden bazı noktalarda ayrılmakta ama özünde neoliberalizmin ilkelerini taşımaktadır. Bu bağlamda neoliberalizm, o dönemde bir taraftan ANAP vesilesiyle politikada uygulamaya konulmuş, diğer taraftan liberalizmin eksik kalan siyasal yönü ise sivil toplum temelinde gündeme getirilerek liberalizmin siyasal yönünün uygulanması amaçlanmıştır. Hülasa tüm bu gelişmeler ve tartışmalar ışığında 1980’li yıllar,

¹³¹ Haldun Gülalp, Kimlikler Siyaseti, Türkiye’de Siyasal İslam’ın Temelleri, İstanbul, Metis Yayınları, 2003, s. 22.

liberalizm tartışmaları bağlamında Türkiye’de önemli kırılmaları ve 1990’lı yıllara mirası açısından da önemli bir birikimi içinde barındırmıştır.”¹³²

Necmettin Erbakan’ın liderliğindeki Milli Görüş Hareketi’nin devletçi bir tutum sergilediği bilinmektedir. Liberallikten uzak bir tutum takınan hareketin özellikle ilk iki partisi (Milli Nizam ve Milli Selamet) “ağır sanayi hamlesi”, kalkınma, dini-ahlaki dönüşüm, “önce ahlaka ve maneviyat” gibi söylemlerle modelleştirmeye çalıştığı “Adil Düzen”i liberallikten uzak, devlete karşı eleştirel ama devletçi bir çizgide görünmektedir. Milli Görüş Hareketi resmi ideolojinin karşısındadır ancak devletin birey ve toplumla kurduğu ilişkiyi farklı bir yönden (dönüştürücü, müdahaleci) sürdürme taraftarıdır.¹³³

1990’lı yıllarda tezin üçüncü bölümünde de ele alınacak olan *Yeni Zemin* dergisinde sıklıkla liberalizm tartışması yapıldığı ve olumlu bir çizgi çizildiği gözlemlenmektedir. *Yeni Zemin* dergisini, yine ilerleyen sayfalarda daha detaylı işleyeceğimiz ve 80’lerin ortasından itibaren kısmen radikal İslamcı bir çizgide konumlanan *Girişim* dergisini çıkartan ekibin (başta Mehmet Metiner olmak üzere) hazırladığı dikkate alınırsa bu daha anlamlı olacaktır. *Haksöz* dergisi ise *Yeni Zemin*’in zıddı olarak Liberalizm ile İslam’ın uyuşmayacağını söyleyen bir çizgide seyretti görülmektedir. İslamcı dergiler arasında *Çerçeve*’nin¹³⁴ de Liberalizm ve İslamcılık tartışmalarına girdiğini ve Liberalizmi hem iktisaden hem de fikri anlamda desteklediğini biliyoruz.

İslamcıların bir ideoloji olarak Liberalizme karşı mesafeli durduğunu ancak 80’lerden sonra liberalizmin kurucu değerlerine (özgürlük, birey, devletin alanının

¹³² Ahmet Köroğlu, **1990’lı Yıllarda Türkiye’de Siyasal Liberalizm**, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi), 2011, s. 148.

¹³³ Bkz: Ruşen Çakır, **Ayet ve Slogan**, İstanbul, Metis Yayınları, 1994, s. 214; Fahrettin Poyraz, “Türk Siyasal Yaşamında Milli Görüş Hareketi”, (Doktora Tezi: Hacettepe Üniversitesi), 2006; Hüseyin Arslan, “Milli Görüş Hareketi’nin Laiklik Anlayışı”, (Yüksek Lisans Tezi: İstanbul Üniversitesi), 2019.

¹³⁴ *Çerçeve* dergisi, İslamcı camianın işadamları derneği olarak bilinen Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği’nin (MÜSİAD) yayın organı olup 1992 yılında çıkmaya başlamıştır ve halen yayınlanmaya devam etmektedir.

sınırlandırılması, çoğulculuk vs) yakınlaştıklarını, dolayısıyla liberalleşme eğilimleri gösterdiklerini söyleyebiliriz.¹³⁵ Bu yeni durumu “post-İslamcılık” ya da “yeni İslamcılık” olarak adlandıranlar da olmuştur.¹³⁶ “Eleştirel siyaset kuram ve yorumları açısından İslamcılık’a yüklenen anlam İran Devrimi sonrasında ‘iflas etmiş olan siyasal İslam’ın yerini alan, toplumsal farklılık ve çoğulluk gerçeklerini içine sindirmiş, böylece ulus/din devleti tasavvurlarını aşmış bir siyaset ufkunu temsil eden post-İslamcılıktır.”¹³⁷ Dolayısıyla konuya ve İslamcı dergilerde nasıl yaklaşıldığına bakarken bu durumu göz önüne almak faydalı olacaktır.

80’ler, 90’lar ve nihayet 2000’ler boyunca İslamcı camianın önemli simalarından biri olan Ali Bulaç’ın yayın yönetmenliğinde çıkan *Bilge ve Hikmet* dergisi¹³⁸ liberalizme ve bireyciliğe “insanı Allah’tan uzaklaştırdığı” ve “seküler/dünyevi bir hayat tarzı önerdiği” için mesafeli dursa da “Birlikte yaşamak mümkün mü?” kapak dosyasıyla çıkan 5. sayıdaki tartışmalara baktığımızda liberalleşme eğilimi gösterdiğini iddia edebiliriz. 90’lar boyunca İslamcıların (yine Ali Bulaç vesilesiyle) önemli tartışma gündemlerinden biri olacak “Medine Vesikası” ile Müslümanların kendilerine benzemeyen topluluklarla eşit düzeyde ilişki kurarak bir arada yaşayabileceği, “Allah’ın hakimiyeti” fikriyatından çok katılıma dayalı¹³⁹, çoğulcu, temsili demokrasiyi savunan bir toplum tasavvuru anlatılmaktaydı. Hatta bu durum Bulaç tarafından “sahici ve hakiki çoğulculuk”¹⁴⁰ olarak yansıtılacaktır. Bulaç

¹³⁵ Talha Köseoğlu, *a.g.e*, s. 533.

¹³⁶ Bkz: Ali Haydar Beşeri “Yeni Olan Ne? Yüzyılın Dönümünde Yeni İslamcılık Tartışmaları”, **“Bir Başka Hayata Karşı”: 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 1, s. 241-267.

¹³⁷ Nuray Mert, *Batı İslam’ı Çok Sevmiştii, Batı’nın İslam Siyasetleri ve İslamcılık*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2022, s. 392.

¹³⁸ Dergi 1993-1995 yılları arasında toplam 12 sayı çıkmış ve İslamcı camianın canlı entelektüel tartışmalarının yapıldığı önemli bir mecra olmuştur. Derginin sahibi Ahmet Şişman, yayın yönetmeni Ali Bulaç’tır ve İslamcı camianın bilinen yayınevlerinden İZ Yayıncılık bünyesinde çıkmıştır.

¹³⁹ Nazım Maviş, *a.g.e*, s. 5.

¹⁴⁰ Ali Bulaç, “Bir Arada Yaşamının Mümkün Projesi: Medine Vesikası”, **Bilgi ve Hikmet dergisi**, Sayı: 5, Kış 1994, s. 3.

modern devletin sorunları çözmek bir yana sorunların sebebi olduğunu düşünür: “Siyasi ve hukuki güvenleri olan somut bir toplumsal proje arayışında felsefi dayanakları ve örgütlenme modeli bakımından son tahlilde modern devlete gönderme yapan bugünkü yaygın siyasi bakış açılarının söyleyecek çok sözü olacağını varsayamayız. Açıkça gözlemlendiği gibi, modernitenin kendisi kendini tüketmiş ve onun devasa tezahürü olan bugünkü devlet aygıtı yaşanan sorunların gerçek nedeni olmuştur.”¹⁴¹ Bulaç’ın ve arkadaşlarının “Medine Vesikası” üzerine yaptıkları tartışmalar bazılarınca “Türkiye’de İslamcıların postmodernizme sarılmaları”, “postmodernizmin ve liberalizmin ilkeleriyle örtüştüğü” şeklinde yorumlanmıştır.¹⁴²

Ona göre, Medine Vesikası, modern-ulus devletin tek-tipleştirici toplum modeline karşıdır ve çok hukukluluğu garanti eder. Bulaç’a göre, ekonomi, kültür, bilim, eğitim, sanat, iletişim gibi alanlar devletin kontrolünden çıkmalı, yürütmenin yetkisi ortak olmalı ve bölünemez hizmetleri farklı gruplara sağlamakla sınırlandırılmalıdır.¹⁴³ “Kendi kimliklerini kendileri tanımlayan birey ve gruplar, din ve hukuk seçme hakkına sahip” olmalıdır.¹⁴⁴ *Bilgi ve Hikmet*’in diğer yazarları benzer fikirde görünmektedir. Medine Vesikası’nın İslam’ın hakim, diğer din mensuplarının sınırlı hakları olduğu İslam devleti modelinden farklı olduğunu altı çizilmektedir. Bulaç her ne kadar liberalizme eleştirel bir tavır alsa da çoğulcu yaklaşımı ve bireylere hayat tarzı için tercih hakkı tanınması gerektiğini düşünmesi onu ve dergiyi liberal eğilimlerde göstermektedir. Medine Vesikası, siyasal düzen anlamında asr-ı saadeti modelleyerek post modern bir sivil toplum projesi olarak görülmekte ve liberal teoride yaygınlıkla görülen temaları (seçme özgürlüğü, ideoloji dayatmayan devlet vs) içermektedir. Dolayısıyla *Bilgi ve Hikmet* dergisi bu özellikleriyle İslam’la liberalizm arasındaki gerilim alanlarını azaltmaya çalışan post-İslamcı yönelimin erken bir

¹⁴¹ a.g.e., s. 5.

¹⁴² Dursun Çiçek, *Postmodernizmin İslamcılar Üzerindeki Etkisi*, Kayseri, Rey Yayıncılık, 1997, s. 16.

¹⁴³ Ömer Taşgetiren, “1990 Sonrası Bazı İslamcı Dergilerde Liberalizm ve Post-İslamcılık Tartışması, “**Bir Başka Hayata Karşı**”: 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 1, s. 405.

¹⁴⁴ Ali Bulaç, a.g.e., s. 13.

örneğini oluşturmaktadır.¹⁴⁵ Nitekim sosyolog Charles Kurzman tarafından Ali Bulaç “liberal İslam” akımını temsil eden bir düşünür olarak görülmüştür.¹⁴⁶

Şeriat alanını hali hazırda sivil toplum alanı olarak gören Bulaç, Hz. Peygamber’in yaptığı “Medine Vesikası” anlaşması ile başlatıp dört halife döneminin tamamını kapsayan dönemi katılımcı İslami modele örnek olarak gösterir.¹⁴⁷ Ona göre Hz. Peygamber ve dört halife döneminde (asr-ı saadet olarak bilinir) Müslümanlar resmi ve sivil hayatın tam merkezindedir fakat Emevilerle başlayarak Abbasilerin orta dönemine kadar olan süreçte resmi toplumun kenarına, Selçuklu ve Osmanlı’da ise tamamen dışına itilmişlerdir.¹⁴⁸ Bulaç, İslam’daki özgürlükçülüğün, çoğulculuğun ve sivilciliğin en temel göstergelerinden birisinin Kur’an ve Sünnet’i yorumlama biçiminde görülebileceğini iddia eder. Ona göre, bu iki kaynağı belli bir formasyonu olan herkes yorumlama ve onlardan hüküm çıkarma haklarına sahiptir. Bu özel durum, İslam’ı diğerlerine göre daha sivil, özgürlükçü ve çoğulcu kılmaktadır.¹⁴⁹

İslamcılardaki liberalleşme eğilimlerini bir sonraki bölümde, 80’lerin ortasında yayınlanmaya başlayan ve kendisinden sonraki ana akım İslamcılığı etkilemiş görünen *Girişim* dergisi başta olmak üzere *Yeni Zemin*, *Sözleşme* dergilerindeki devlet-toplum tartışmalarıyla göstermeye çalışacağız.

¹⁴⁵ Ömer Taşgetiren, **a.g.e.**, s. 405.

¹⁴⁶ Charles Kurzman, **Liberal İslam: A sourcebook**, New York, Oxford University Press, 1998.

¹⁴⁷ Ali Bulaç, **İslam ve Demokrasi**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1993, s. 21.

¹⁴⁸ Ali Bulaç, “Akıntıya Uygun Bir Nehre Akmak”, **Yeni Zemin dergisi**, Sayı: 2, Şubat 1993, s. 63.

¹⁴⁹ Ali Bulaç, **İslam ve Demokrasi**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1993, s. 39.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GİRİŞİM DERGİSİNDEKİ DEVLET VE TOPLUM TARTIŞMALARI

Tezin bu bölümünde 80 sonrası İslamcı düşünce içerisinde etkin olmuş ve temsil gücü yüksek olan *Girişim* dergisindeki “devlet” ve “toplum” tartışmalarına odaklanacağız. *Girişim*’i çıkartan ekibin kısa bir süre sonra benzer çizgideki diğer dergileri olan *Yeni Zemin* ve *Sözleşme* kısa da olsa inceleme konusu edilecektir. Dergilerde, siyasal ve toplumsal meselelerin ele alınış biçimi, İslam devleti tartışmaları, bireyin özgürlüğü, demokrasi, çok kültürlülük gibi kavramlar etrafında sistem eleştirilerini ve çözüm önerilerini içerik analizi yöntemi ile incelemeye çalışacağız. Tezin bu bölümü 80 sonrası İslamcı düşüncedeki kırılmaları ve süreklilikleri göstermeye çalışacaktır.

İslamcılar, 19. yüzyıldan bu yana toplumsal ve siyasal düzenin İslam’ın esaslarına göre düzenlenmesini teklif etmişler ancak bunun nasıl olacağı konusunda bir ittifak içinde olmamışlardır. Bu da zengin tartışmaları ve kendi içinde çok sesliliği oluşturmuştur. İslami esaslara göre yaşamak İslamcı düşünceye göre, sadece bireysel hayatta icra edilecek ibadet ve ritüellere sınırlı olmayıp toplum ve devlet düzeninde de o esaslara sadık kalınması talebiyle ilişkilidir. Faiz, helal kazanç, alın teri, iyiliği emretmek kötülüğü nehyetmek, boşanma, miras, eğitim, ceza gibi hayatın pek çok farklı alanında Müslümanların nasıl bir hayat yaşaması gerektiği, bunun nasıl oluşturulabileceği konusu hep tartışılmalıdır. Bu tartışmaları takip edebilmek için İslamcı dergiler çok önemli bir kaynaktır. Kentel’e göre¹⁵⁰ dergiler İslami hareketin / İslamcılığın hem seslendiği hem de beslendiği tabanla diyalog kuran en önemli araçlardır, bununla ilişkili olarak İslami hareketin güzergahını İslamcı dergiler sayesinde keşfedebiliriz. Bu inceleme sonucu göreceğimiz şey aslında toplumsalın izlediği seyirden farklı ve bağımsız bir seyir olmadığıdır. Dergiler hitap ettiği

¹⁵⁰ Ferhat Kentel, “1990’ların İslami Düşünce Dergileri ve Yeni Müslüman Entelektüeller”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: İslamcılık**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul, İletişim Yayınları, c. 6, 2005, s. 721.

kesimlerle etkileşim içinde değişime uğramışlardır ve toplumla beraber değişmeye devam edeceklerdir.

İslamcı dergiler bir taraflıyla öncelikle meseleleri tartışmaya açmakta, diğer taraflıyla bilgi üretmektedirler. Ali Bulaç'ın da ifade ettiği gibi “İslami dergiler çekirdek halkada toplanan bir kümeyi, ikinci geniş halkada okuru ve son halkada geniş bir kitleyi eğiten, yetiştiren birer okul, gönüllü, kendinden, sivil mekteplerdir”.¹⁵¹ Burada inceleyeceğimiz dergiler de okuyucularla kurdukları ilişkiler bağlamında ayrıca ve teferruatlı incelemeye layıktırlar.

3.1 Girişim Dergisi Hakkında Genel Bilgiler

Girişim dergisi 80 sonrası Türkiye’de yayın yapan önemli İslamcı dergilerden biridir. Pek çok kavramın ve meselenin etrafıca, farklı bir tabirle “cesurca” tartışıldığı özgün bir yapı dikkat çekmektedir. Kendisinden sonra gelecek dergileri etkilemiş ve tartışmalara da yön vermiş bir dergidir. 90’lı yılların başından itibaren farklı dergilerde görmeye başlayacağımız ılımlı söylemin, demokrasiye, çok kültürlülüğe sıcak bakışın habercisi ve İslamcı kesimlerdeki yenileşme ve değişimin erken dönem habercisidir.

Derginin yayın yönetmenliğini Mehmet Metiner yapmaktadır ve kendisinin dergi üzerinde baskın bir etkisi olduğu görülmektedir. Başyazıları ve editörden köşesini kendisi kaleme almakta, ayrıca Metin Aydın müstear ismiyle de dergide yazılar yazmaktadır. Yer yer Metiner’in dergide söyleşi yaptığı ve söyleşi yaparken aktif bir şekilde tartışmalara katıldığı görülmektedir. Derginin ilk döneminde sahibi Arif Kingir’dir, 11. sayıdan sonra Hüseyin Okçu derginin sahibi olarak geçmektedir. Hüseyin Okçu’nun yazıları ve görüşleriyle Metiner’den sonra dergide en baskın isimlerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Ahmet Kekeç, Sıbgatullah Kaya, Fuat İnci, Kenan Çamurcu, Cemil Karasaç, Celalettin Vatandaş, İhsan Işık, Arif Dülder, Serap Yavuz isimleri dergide öne çıkan diğer isimlerdir. Ayrıca zaman zaman Atasoy Müftüoğlu, Cihan Aktaş, Ümit Aktaş, Hüseyin Hatemi, Ali Ünal, Ali Bulaç ve Kürşat

¹⁵¹ Ali Bulaç, “Çıkarken Bir Söz”, **Bilgi ve Hikmet dergisi**, Say: 1, 1993, s.1

Atalar da dergide yazmıştır. Derginin yönetim yeri Konya, yazışma adresi ve basım yeri İstanbul olarak görülmektedir.

Girişim’in, ileride de görüleceği üzere, önemli özelliklerinden biri farklı dünya görüşlerine sahip, farklı kesimlerden ancak İslamcılık paydasında buluşan yazarları bir araya getirmesidir. Mehmet Metiner’in öncülüğünde *Girişim*’den sonra çıkacak ve yine benzer yazarların görüleceği *Yeni Zemin* ve *Sözleşme* dergilerinde de benzer bir durum dikkat çekmektedir. Yazarlar yurt içinde İslamcı kesimlerin sorunlarını ve yurt dışında İslam Dünyası’nda yaşanan önemli gelişmeleri yazmış ancak homojenlikten uzak bir yapıda görünmüşlerdir. Zaten ilk sayının baş yazısında “Tasvip etmeyeceğimiz şey, grup gerçekliği değil, grupçuluk anlayışı ve kurumlanmadır.”¹⁵² denecektir. *Girişim* İslami kesimin önemli bir sorunu olarak gördüğü hizipçiliğe karşı her kesimi kucaklamaya çalışan, en azından sayfalarında yer vermekten çekinmeyen bir dergidir. Editöryal yazılarda bu durum, çok seslilik – çok renklilik, pek çok kez vurgulanacaktır. Dergilerde yayınlanan yazılar gündem yaratabilmiş, bazı yazılara karşılık cevap niteliğinde yazılar yayınlamış ve yine dergide bu yazılara karşı-yazılar üretilerek dinamik bir düşünce platformu olmuştur.¹⁵³

Girişim, İslami hareket içindeki aydın ve yazarların henüz demokrasi ve sivil toplum gibi kavramlara mesafeli oldukları bir dönemde yayınlandığından siyasi içerikli yazılarda demokrasi ile İslam’ın uzlaştırılabilirliği fikri eleştiriye tabi tutulmuştur. Dergide Kur’an ve Hadis gibi temel İslami kaynaklarla beraber sıklıkla referans verilen isimler, 1970 sonrası Türkiye İslamcılığında etkili olmuş Seyyid Kutub ve Mevdudi gibi Türkiye dışından isimlerdir. Dergideki taviz vermez İslamcı tutum, 1990’larla birlikte yerini demokrasiye, daha ılımlı bir tutuma ve yoğun sivil

¹⁵² Mehmet Metiner, “Başlarken”, **Girişim dergisi**, Sayı: 1, Ekim 1985, s.1.

¹⁵³ Bkz: Metin Aydın, “İnsaf Denilen Bir Ölçü Vardır Sanırım O Unutulmuş”, **Girişim dergisi**, Sayı: 12, Eylül 1986, s. 20; Sadreddin Yüksel, “A. Rıza Demircan’ın Girişim Dergisindeki Yazısında Yer Alan Bazı Noktalara Karşı Cevaptır”, **Girişim dergisi**, Sayı: 13, Ekim 1986, s. 39.

toplum tartışmalarına bırakacak olsa da *Girişim*, İslamcı yayıncılığın 1990'lardaki dinamizmine bir temel ve başlangıç teşkil etmesi bakımından oldukça önemlidir.¹⁵⁴

Girişim dergisinin 10.000 civarında tirajı olduğu iddia edilmektedir.¹⁵⁵ Derginin ilk sayılarında amatör bir dergicilik gözlemlense de sayılar ilerledikçe biçim, teknik ve içerik açısından güçlendiğini ifade edebiliriz. Dergi yazarları homojen yapıda değildir ve hiyerarşik bir ilişki ağından bahsedilemez. Bu durum *Girişim*'i farklı kılan özelliklerdendir. Dergide İslam dünyasındaki gelişmelerden, bilhassa İran, Mısır'daki İhvan-ı Müslimin ve Suudi Arabistan'dan haber vermektedir. Söyleyecek sözü olanlar için bir forum olma özelliği de taşıyan dergi genç yazarlara kapılarını açık tutmuştur.

Girişim dergisinin dini bir dil kullanmak yerine okuyucuları Batılı aydınlarla adeta tartışmaya hazırlayan bir dil kullandığını görmekteyiz. Yer yer sert bir üslupla konulara eleştirel yaklaşan dergi yer yer de yumuşak, kuşatıcı ve orta yollu bir söylem üretmeye çalışmıştır. *Girişim*'in dili ağırlıklı olarak siyasi-toplumsaldır. Kendisini de zaten aylık haber-yorum dergisi olarak tanıtmaktadır. Görünüm ve içerik açısından, özellikle ilk 20 sayıdan sonra, dönemin İslamcı dergilerine değil daha çok sol kesimdeki dergilere benzemektedir. Diğer taraftan *Girişim*, diğer dergilerden farklı olma çabasını her fırsatta dile getirmiştir.¹⁵⁶

Girişim'in her sayısında ortalama 48 sayfa bulunmakta, yaklaşık 20 sayfası haber-yoruma ayrılmakta, 15-20 sayfası bağımsız makalelerden oluşmakta ve kalan sayfaları da ağırlıklı olarak kültür ve sanat konularını işlemektedir. 2. Yılından sonra dergi 64 sayfa çıkmaya başlamıştır. Haber ve yorumlar büyük oranda İslam dünyasındaki gelişmelerden oluşmaktadır ve kendi içinde bir bütünlük söz konusudur.

¹⁵⁴ Alev Çınar, Türkiye'de Güncel İslami Siyasi Düşüncenin Üretimi, Dinamikler ve Ana Kavramları: Medeniyet, Adalet ve Düzen, Ankara, Tübitak Projesi, 2018, s. 52.

¹⁵⁵ Ayşe Güneş-Ayata, "Pluralism versus Authoritarianism: Political Ideas in Two Islamic Publications", **İslam in Modern Turkey, Religion, Politics and Literature in a Secular State**, ed. Richard Tapper, London, I. B. Tauris, 1991, s. 254.

¹⁵⁶ Bkz. Mehmet Metiner, "Girişimden", **Girişim dergisi**, Sayı: 2, Kasım 1985, s. 2.

Pek çok yazar bu bölümde aynı temalara farklı pencelerden bakarak katkı sunmuştur. Kültür sanat kısmında ise ağırlıklı olarak kitap eleştirileri, tiyatro-sinema yazıları yer almaktadır. Çeşitli gazetelerin kültür sanat sayfalarının incelendiği de görülmektedir. Bu yazılar çoğunlukla kısa ve bilgilendiricidir. Dergide sık olmasa da söyleşiler yapılmaktadır. Söyleşilerin ya dosya konusu ile ya da aktüel tartışmalarla ilişkili olduğu gözlemlenmektedir.

Girişim'in neyi hedeflediği, önemseydiği ve niçin çıktığına dair soruya en makul yanıtı ilk sayıdaki giriş yazısından çıkartabiliriz:

“Başlarken.

Bir geleneğe uyarak biz de *Girişim*'imiz hakkında sizlere öyle uzun boylu olmasa da kısa bazı bilgiler vermeyi gerekli bulduk. Şuna inanıyoruz en başta: Dergi çıkarmak ve bu çabayı bir ekip olarak sürdürmek başlıbaşına bir iddiadır. Büyüklüğü küçüklüğü bir tarafa biz böylesi bir iddia ile çıkıyoruz karşınıza. *Girişim* bu bağlamda bir özlemi dile getirmektedir elbette. Bu özlem, kültürel hayatımızı artık iyiden iyiye görülmeye başlanan “tek renkliliğe” boyama çabalarına karşı gerçekliği çok boyutluluğu içinde sergileme ve sorunlarımızı Müslümanca bir bakış açısı ile tartışma temeline dayanmaktadır en geniş anlamıyla. Büsbütün “kabul” veya “red”lerle veyahut cemaat ve şahsın yanında yer alıp bu cemaat ve şahsın karşısında olmakla sorunlarımızın çözümlenebileceğini inanmıyoruz. Bırakınız çözümlemeyi bu türden bir tavrın son tahlilde yıkıcı ve yıpratıcı olacağına inanıyoruz. Bu yüzden *Girişim* mevcut hiçbir cemaatin, kuruluşun veya şahsın organı olmamak gibi bir tavırla çıkıyor. Bizim tasvip etmediğimiz ve etmeyeceğimiz şey grup gerçekliği değil grupculuk anlayışı ve kurumlanmadır. Bu yüzden çabamız yeni bir grupculuk anlayışı oluşturmak veya Müslümanları şuraya buraya çekmek için değildir asla. Söyleyecek sözü olan insanlar olarak yeni bir formu oluşturmaktır niyetimiz. Çağrımız, tüm okuyanlara ve düşünenleredir. Artık okuyan ve düşünen insanlarımız salt onaylayıcı olmaktan çıkıp seçici olmalarını ve tasvip etmedikleri bir durum karşısında eleştiri haklarını kullanmalarını istiyoruz. Bu türden bir eleştiriye sadece kırıp dökmekten ibaret sananlar yanılıyorlar. Doğruyu göstermek ve yanlıştan sakındırmak anlamındaki bir eleştiriden söz ediyoruz biz. Dergimizde bu bakımdan birbirleriyle çelişen karşıt yazılar görebilirsiniz. Bu belirli bir yayın politikamız olmadığı anlamına alınmamalı ve az önce belirttiğimiz temel anlayışımızla izah edilmelidir. Okuyucularımızdan istediğimiz bu tür bir kimlikle karşımıza çıkmalarıdır. İstiyoruz ki, bizim okuyucularımız dergisinde beğenmediği bir yazıyı hemen eleştiri konusu yapsın ve bizi yanlışlarımızdan dolayı uyarsın. Bu türden yazıları önemseyeceğimizi ve bu yüzden bize gelecek eleştiri yazılarına dergimi sayfalarında yer vereceğimizi belirtmek istiyoruz.

Girişim olarak genellikle haber yorum inceleme araştırma deneme ve eleştiri konular üzerinde duracağız. Bunu yaparken daha çok genç arkadaşlarımızın ürünlerine yer vermek gibi bir düşüncemiz var. Bu bakımdan eli kalem tutan

tüm arkadaşlarımıza göreve çağırıyoruz. Ayrıca bu çabamızda, yaşını başını almış bir kısım yazarlarımızın da bize destek olacaklarını inanıyoruz.

Sadece Allah'a hamd ederek ve ona güvenerek başlıyoruz yeni girişimimize.

Sizlere son olarak en içten dileklerimizle Allah'ın selamını sunuyoruz.”¹⁵⁷

Alıntıladığımız bu yazıda birkaç temel mesele öne çıkmaktadır. Birincisi, *Girişim* tek sesliliği değil renkliliği ve çok sesliliği önemsemektedir. Bu mesele bölümün ilerleyen kısımlarında etraflıca tartışılacaktır. *Girişim*'in bizce de en bariz farkı, dönemi ve tartışmaları dikkate aldığımızda, özgün kısmı budur. Okuyuculardan gelen sert eleştirileri dahi yayınlamakta, kendi iddiasını çürütebilecek tezlere dahi dergide yer vermekte, farklı görüşleri aynı anda dile getirmekten çekinmemekte, soruşturma-söyleşi sayfalarındaki isimleri tek bir kesimden değil olabildiğince farklı görüşlerden seçmektedir. Ve bu iddiasını sıklıkla dile getirecektir. İkincisi, Müslümanca bir bakış etrafından (buna İslamcı demeyi tercih edeceğiz) meselelere yaklaşmayı iddia etmektedirler. Üçüncüsü, herhangi bir cemaat, grup, kurum bağlantısıyla hareket etmediklerini birkaç kez tekrar etme ve altını çizme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu da bireysel düşünceye verdikleri önemi göstermektedir ve hakim İslamcı geleneğin dışında bir tutumdur bu, nitekim kendisinden sonraki dergileri de böyle bir pozisyon almaya zorlayacaktır. Dördüncüsü, eleştirel bir tutum takınacaklarını ifade etmektedirler. 60 sayılı dergi macerasında bunu tekrar ve tekrar dile getirmişlerdir. Hem kendileri siyasi-toplumsal meselelerle ilgili eleştirel tutum sergilemişler hem de kendilerine yapılan eleştirileri kulak arkası etmeyip dergide yer vererek şeffaflık göstermişlerdir. Tüm bunların yanı sıra yeni şeyler söylemek gibi bir arzu da dile getirilmektedir. Altı çizilen hususlarla alakalı (cemaatleşme, çok sesliliğin olmaması, eleştiri vs) İslamcı camiada çeşitli sorunlar gördüklerini ve bu sorunları kendilerinin devam ettirmekten taraf olmadıklarını da anlayabiliriz.

Dergi, dönemindeki pek çok yayın gibi düzensiz aralıklarla değil beş yıl boyunca (Ekim 1985 - Eylül 1990) toplam 60 sayı kesintisiz çıkmıştır ancak yer yer iki sayının beraber çıktığı da görülmektedir. *Girişim*, entelektüel ilgileri olan

¹⁵⁷ Mehmet Metiner, “Başlarken”, **Girişim dergisi**, Sayı: 1, Ekim 1985, s.1. (*vurgular bize aittir)

Müslüman Kürt gençlerden oluşan bir grup tarafından çıkartılsa da homojen bir yapıya sahip olmadıkları ve dergi içinde birbirinden farklı görüşlerin dile getirildiği görülmektedir. Ayrıca dergi pek çok kez açıkça olaylara Müslümanca bir hassasiyetle yaklaşacaklarını¹⁵⁸ ifade etmişlerdir, o yüzden biz de *Girişim*'i buna dayanarak İslamcı bir dergi olarak kabul edeceğiz.

60. sayısında kapanış gerekçesi olarak maddi sebepleri göstermiştir.¹⁵⁹ Halihazırda pek çok sayıda da dağıtım sorunu dile getirilmiş ve dergi satışlarından gelecek gelirlerin toplanamadığından şikayet edilmiştir.¹⁶⁰ Derginin kurucusu ve yayın yönetmeni Mehmet Metiner, *Girişim* kapandıktan kısa bir süre sonra Milli Görüş Hareketi'nin partilerinden biri olan Refah Partisi'nin içinde siyasete girmiştir. Özellikle Kürt sorununu sıkça parti içinde gündeme getirmiştir. Refah Partisi ile yolları ayrılan Metiner bir süreliğine Aydın Menderes ile siyaset yapmış ardından da Altan Tan ile birlikte Kürt hareketinin 90'lardaki partisi olan HADEP'e geçmiştir. Daha sonra tekrar Milli Görüş çizgisindeki Fazılzet Partisi'ne geçmiş, daha sonra buradan da ayrılmıştır. Metiner, *Girişim* 'le aynı çizgide önce *Yeni Zemin*, ardından da *Sözleşme* dergilerini çıkartmıştır.¹⁶¹ İlerleyen sayfalarda bu iki dergi ayrıca işlenecektir. AK Parti kurulduktan sonra Metiner, parti içerisinde aktif siyaset yapmış ve milletvekili olmuştur.

3.2 Girişim Dergisindeki Temel Tartışmalar

Girişim dergisi, 1980 sonrası İslamcı düşüncedeki değişimin öncül dergilerinden biri olmuştur. Özellikle 80'lerin ortasından itibaren kendini gösteren ve 90'lar boyunca güçlenerek süren, nihayet 2000 sonrası AK Parti iktidarını da

¹⁵⁸ Bkz. “*Girişim*’den”, *Girişim dergisi*, Sayı: 24, Eylül 1987, s. 3

¹⁵⁹ Mehmet Metiner, “Geçmişten Bugüne Girişim Üstüne Birkaç Söz”, *Girişim dergisi*, Sayı: 60, Eylül 1990, s. 6-7.

¹⁶⁰ Bkz. “*Girişim*’den”, *Girişim dergisi*, Sayı: 24, Eylül 1987, s. 4

¹⁶¹ Mahsun Atsız, *Girişim*, “**Bir Başka Hayata Karşı**”: 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 2, s. 557.

hazırlayan belli başlı tartışmaların yapıldığı dergilerin ilki olma özelliğini taşımaktadır.¹⁶² İslamcıların entelektüel ilgilerinin güçlü bir şekilde hissedildiği, devletin sınırlarının daraltılması gerektiği fikri, özgürlük söylemleri, demokrasi tartışmaları 90’lar boyunca pek çok İslamcı dergide öne çıkmıştır ancak Girişim bu tartışmaların başlatıcısı, başka bir deyişle özgün bir yaklaşımı olmuştur. Girişim’de benzer dergilerin çoğunda gördüğümüz, İslam’ın ibadet, itikad, inanç yönü pek görülmez. Namaz, oruç, zekat gibi konulara ya çok az ya da hiç değinilmemiştir. Hacc konusu işlenmiştir ancak daha çok ibadet yönüyle değil, toplumsal ve siyasi yönüyle ilgilenilmiştir. Bunun dışında baskın bir şekilde siyasi tartışmalar, dünya gündemi, meselelere Müslümanca bakmak olgusu dikkat çeker.

Girişim’de sosyal ve siyasi pek çok tartışma yapılmıştır. Bunlar ağırlıklı olarak aktüel meselelerdir ancak İslam dünyasında asırlardır devam eden tartışmaların da dergide yer aldığı görülmektedir. Güncel tartışmalar arasında, Afganistan cihadı, siyonizm, emperyalizm, Kürt sorunu, başörtüsü meselesi, özgürlük, müstehcenlik, aydın gibi kavram ve temalar öne çıkmaktadır.

Aşağıdaki tabloda 60 sayıda *Girişim*’in tüm kapak konularını ve anahtar kavramları göstermeye çalıştık:

Tablo 1: Girişim Dergisinin İçeriği

Sayı No	Tarih	Kapak İfadesi	Sayıda Öne Çıkan Kavramlar ve Tartışmalar
1	Ekim 1985	Seks Çılgınlıklarının Faturası: AIDS	AIDS, Bedrettin Dalan'la Kısa Bir Söyleşi, İran-İrak Savaşı, Demokrasi, Laiklik ve Anayasa Tartışmaları, İslami Sinema, İslam'ın

¹⁶² Ahmet Köroğlu, “Bir İslamcı Dergiyi İslamcı Söylem İçindeki Değişim Dili Üzerinden Nasıl Konumlandırabiliriz?”, “**Bir Başka Hayata Karşı**”: 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 4.

			Uluslararası İlişkiler Kuramı, Cezayir Bağımsızlık Savaşı
2	Kasım 1985	İrtica Hortluyor	İrtica, Basın, İslami Sinema, Müslümanca Düşünme, Afganistan
3	Aralık 1985	İslami Bağımsızlık İçin Bir Direniş Cephesi: Afganistan	Afganistan, Cengiz Çandar, Ortadoğu, Düşünce Özgürlüğü
4	Ocak 1986	Gençlik Bir Neticedir	Gençlik, İran Müslümanları, Afganistan, Kimlik Arayışı, Kulluk ve İtaat, Ödül
5	Şubat 1986	Kerbela	Moskova, İran İslam Devrimi, Malezya, Afganistan, Şirkin Toplumsal Etkileri, Müslüman Kadının Etkinliği, Ödül
6	Mart 1986	Yeryüzünü Islah Etmek	Müstehcenlik, Siyonizm, Ortadoğu, Suriye, Şehadet, İslami Hareket, Latin Amerika, Emperyalizm, Aydınlar, İslam'da Cinsellik
7	Nisan 1986	Bediüzzaman	Bediüzzaman Said Nursi, Emperyalizm, Müstehcenlik, Sol, Demirel, Aydın, Camii'nin fonksiyonu, Cahit Zarifoğlu
8	Mayıs 1986	ABD Emperyalizmini Lanetliyoruz	ABD, Türk-ABD İlişkileri, Kaddafi, Müstehcenlik, Ali Kemal Temizer Röportajı, Ortadoğu, Milli Gazete, Siyonizm
9-10	Haziran- Temmuz 1986	Moro İslam Kurtuluş Cephesi Lideri ile Röportaj	Yeni Asyacılık, Suriye-İran Yakınlaşması, Dinci Gençlik Tartışması, Bilimsel Çılgınlık, Cihad, Evlilik
11	Ağustos 1986	Bediüzzaman	İfrat Tefrit, Eleştiri, Bediüzzaman'ın Fikirleri, Kudüs, Ulema, Kültür Sanat, İran, İslami Tebliğ, Çağdaş İslam Düşüncesi, Laiklik

12	Eylül 1986	Seyyid Kutup - Muhammed Kutup	Birlik Olmak, Eleştiri, Dil Meselesi, Sudan'daki Gelişmeler, Seyyid Kutup Radikal miydi?
13	Ekim 1986	Terörde Tırmanma mı?	Eleştiri, Güney Afrika, Türk-İsrail İlişkileri, Londra'daki İslami Kongre, 12 Eylül Tartışılıyor, Eşcinsellik, Irak-İran Savaşı, Tunus, Paganizm, Örnek Müslümanlık
14	Kasım 1986	İbn Teymiyye	Süleyman Uludağ ile İbn Teymiyye Üzerine Çok Yönlü Bir Söyleşi, Kur'an'ın Anlaşılmaması Sorunu, İbn Teymiyye Soruşturması, İbn Teymiyye ve Bazı Problemler, İslâm Düşüncesinde Yeni Dinamikler
15	Aralık 1986	Öğrenci Hareketleri	Halka Rağmenci' Tavır Müslümanca Mı?, Üniversite ve Gençlik 1986, İki Görüş, Akıncı Branda Sanayi ve Ticaret A.Ş., Bunalım TV'yle mi Doğdu?
16	Ocak 1987	Başörtümüzden Vazgeçmeyiz	Başörtürüsü, Direniş ve Örgütlenme..., İrtica Dansı, Kara Haftanın Kara Haberi: Başörtüsü Yasak!, Depolitize Gençlik, Emperyalist Düşüncenin Tesirinde Allah (cc)'ın Rasûlünü Taşlayanlar, Biz Hangi Dünyada Yaşıyoruz, Evrensel İslâm Çağrısı
17	Şubat 1987	Başörtüsü veya Çoksizli Kadro	12 Eylül ve Yeni Söylemler, "Herşey Öylesine Akıl Almaz Ama Öyle Tutarlı Ki", Eski ve Yeni İrticacılar, Türkiye'de Depolitizasyon Evrimi, İnanç- Toplum ve Laiklik, Biz Hangi Dünyada Yaşıyoruz, Bir Acının Sonu

18	Mart 1987	Ortadoğu'da Son Gelişmeler...	Çağdaş Olmak Ne Demek?, Tercüman Gazetesi Dış Politika, ABD ve Yeni Bir Kovboyluk Denemesi, Afgan Cihadı Ne Durumda?, Çağdaş İslâm Düşüncesinin Oluşumu ve Batı, Aydın Müslüman-Müslüman Aydın, Müslüman Azınlıklar ve Müslüman Azınlık İşleri Enstitüsü
19	Nisan 1987	Güneydoğu'da Neler Oluyor?	Güneydoğu Olayları, Japonya'da İslâm, Suriye'nin Müdahalesi-Hizbullahın Direnişi ve Rehineler Sorunu, Tunus'da Yeni Gelişmeler," Gençlik ve Eğlence
20	Mayıs 1987	Türkiye'de İslamcılık	İslamcılık Üzerine, Yeniden İnanmak, İslâmcılık Akımının İki Amansız Düşmanı, AET ve Türkiye ya da Emperyalizmin Türkiye'de Yasallaştırılması, Müslüman Aydın'ın Konumu, İletişim Alanında Davet Yolu İçin Model, "Firak" Tevhide Çağrıdır
21	Haziran 1987	İhbar Ediyorlar Başörtüsü Direnişimiz Sürüyor	İki Tür Tehlikeli Eğilim, İhbar Ediyorlar..., "İslam Yıpratılacak Tek Hedef Olmuştur", Albayrak "Müslümanları Jurnalliyorlar.", Ses-Duvar ve Yankı, Nesil'den Nesillere, Bir İbadet Hazzı Duyarak, Kim Kime Karşı?, Yeni Bir Dünyaya Uyanmak
22-23	Temmuz 1987 - Ağustos 1987	Körfezde Küfür Tek Millet	Körfezde Küfür Tek Millet, ABD Emperyalizmi, Doğu'da Baskı Çift Yönlü, İran da Olmasa..., Kudüs Günü, İlahların Savaşı, Öfke

24	Eylül 1987	Suudî-Amerika Kan Kustu -Kâbede Katliam	Kâbe'deki Olaylar Üzerine, Mekke'de Neler Oldu?, Kâbe'de Katliam, Müslümanlar Çarpışmaları Yeniden Başlatma Kararı Aldı, Bir İbadet Akışı Sağlayarak, Hayatın İçinde Olmak, İnsanın Kimliği
25	Ekim 1987	Son Gelişmeler ve Kabe'nin Geleceği	Bir Şehidin Ardından, Hameyn'e Değil Müşriklere Hizmet Veriyorlar, Hacc İçin Yeni Arayışlar, Mekke Katliamı; Sağcı Muhalefet ve "Milli Basın Cephesi" Çevresinde, Ka'be ve Mekke'nin Statüsü, Uluslararası Sorunlar, Yarınlara Yaslanmak, Bir Medeniyet Üzerine Yaklaşım, "Gerilimi İyi Ayarlamalı", Batılılaşma
26	Kasım 1987	İdamlar Burgiba'yı Kurtarmayacak	Çocuk Koğuşu, Bunca Zulüm-Bunca Mazlum ve Ürpertici Bir Sessizlik, Başörtüsü Yasağı ya da Bir Zulmün Devamı, Kuşatıcı Bir İbadet Bilinciyle, Hibrit Bir Din, Zihniyet Meselesi, İslâmî Yaşama Biçimi
27-28	Aralık 1987 - Ocak 1988	Destan Direniş	Planlananlar Yeterli mi?, Hacc-Kan ve Mesaj, Ateş Yakmayınca, Afganistan'ın İçinden, Direniş İbadet Bilmek Gerek
29	Şubat 1988	Gazze'de İslamın Sesi Geliyor	Gazze'den Gelen Ses, Mücahidlerle Yedi Gün, Ortadoğu Mektupları, Londra Hacc Semineri, Seçimler, Avrupa Birliği, İbadetler, İslam'da Kadın, Nebvi Tebliğ, Kültür Sanat, Yayıncılık, Coğrafi Keşiflerin İç Yüzü
30	Mart 1988	Bediüzzaman, Ülkücü Hareket,	Bediüzzaman'ın Kabri, Mazlumların Sesi Olmak, Alleme Hüseyin Fadullah İle Röportaj, Kadının Adı,

		1.İstanbul Kültür Sanat	Filistin ve Gözyaşı, Türkiye Nereden Geliyor, Ülkücü Hareket, İstanbul'da Kültür Sanat
31	Nisan 1988	Lanetliler Lanetleniyor	Filistin İslâmî Kıyamına Diyarbakır'dan Destek, "Filistin Halkıyla Dayanışma" Gösterileri, Köklü Bir İnanç Çizgisi Üzerine
32	Mayıs 1988	Filistin'de Yahudi-Halepçe'de Saddam	Niçin Halepçe?, Filistin'deki Kıyam İslâmidir, Hiroşima 88'in Öyküsü, "Bu Bir İnsanlık Suçudur", Halepçe Faciası ve Devletler Hukuku, Edward Said İle Söyleşi, Sahiplenmek, Sistem İçinde Kadın, Bir Başka Açıdan Kadın
33	Haziran 1988	Ortadoğu'da "Yeni Saddam" Arayışları	Kafirde Olsa Mazlumdan Yana Olmalı, Yeni Saddam Arayışları, Ölüler, Dirilere Güç Katıyor...', İslâm'ın Vicdanı Olmak, İslam Açısından Sosyalizm
34	Temmuz 1988	İslam Ümmeti Hacc'ı Tartışıyor	Hacc Tartışmaları ve Bir Deklarasyon, İslam'da Hacc'ın Konumu, Bir Başka Açıdan Kemalizm, Mekke-Hacc-Kâbe, Kadın ve Toplum, Eleştiri-İnsafsız İnisiyatiflere Yaslanamaz, Heyelan, Muhakemat
35-36	Ağustos - Eylül 1988	Bir Ateşkesin İçyüzü	Hacc İpotek Altında, Hacc'da İşkence, Yanlış Anlamamalar Olmalı, Hakların İnsanı, Sömürge Hukuku ve İslam, Kemalizim
37	Ekim 1988	Kürtlerin Sorunu Ümmetin Sorunudur	Irak'ta Kürt Soykırımı ve Bir "Uzun Yürüyüş", "Kürtler Açısından Izdırap ve Felaket Günleri", "Özal'ın Kürtlere Bakışı Farklı..", "Türkiye Türklerindir...", "Kürt Sorunu, Demokratik Haklarından Yoksun Bir

			Halkın Sorunu..", "Önce Türklere Sahip Çıkalım..", Kürt Mülteci Kampları'ndan Notlar, Hücrede, İki İkilem Üzerine
38	Kasım 1988	Kürtlere Yardım Kampanyası	Kürt Mülteciler Zor Durumda, "Kürtçe Azınlık Bir Dil...", Yüzgeç, Reform ve Tecdit Üzerine, Yaşayan Bir Gerçeklik, Emperyalizmin Sihirli Değneği: Modernizm, Ulaştırılması Gereken Mesaj, Ortadoğu Sorunu
39	Aralık 1988	Zafer mi? Hezimet mi?	Zafer Mi Hezimet Mi, İsrail'i Tanımak Bunca Zülmü Unutmak Demektir, Yürüyen İslam'a Katılmak, Zalimlerle Savaşmak En Güzel Eylemdir, Zamanın Zeynebi, "Amerikancı İslam" da Ne Demek?
40	Ocak 1989	Cihad Yeni Bir Aşamada	Her Gün İki Çocuğun Ölümüne Şahit Olmak, Afgan İslami Cihadı Yeni Bir Aşamada, Müslüman Gençlik Emperyalizmi Protesto Etti!, Duygusal Yaklaşımlar ve Pakistan Hakkında Anlatılan Masallar, "Türban"ın Yasallaşma Öyküsü, Çıplaklık Kültürü ve Kültürel Çıplaklık, Özgün Kardeşliği Yaşamak, Ümmet ve Uygarlık Krizi
41	Şubat 1989	Şehadet Ay'ı	Daha Bir Anlayışlı Olmak, "Amerikancı İslam" Üzerine, Şubat Ay'ı Şehadet Ay'ı, Metin Yüksel, Şehid Metin'in Babası ile Sohbet, Artık Kuşlarını Uçur, Mekke Döneminde mi Yaşıyoruz?, 88'den 2000'lere Bakışlar -II-, Herşeyden Önce, Şeytanlar ve Krallar, Bir Başkaldırının Anatomisi
42	Mart 1989	Afgan Cihadı Yeni Bir Şafağa Doğru	Amacımız Öfkemizi Bilinçlendirmek Olmalı, Davanızdan Taviz

			Vermeyin, Afgan Cihadı, Aklayan Paklayan Demokrasi, Yarınımıza Eşit Olmayan Bu Gün
43	Nisan 1989	Bir Paniğin Anatomisi	İnsanımızı Sahiplenmek, Bir Paniğin Öyküsü, Batının Süzgecinde İslam, Panamerikan, Sanat'ın Kimliği
44	Mayıs 1989	ABD Ne Kadar Dışımızda	Amerika Ne Kadar Dışımızda?, ABD Her Zaman İçimizde, İran'daki Son Gelişmeler ve Munteziri Meselesi, İslam İle Bütünleşebilmek
45	Haziran 1989	Almanya'da İslami Hareket	İnandığımız Gibi Yaşamak İstiyoruz!, Gurbetçi Müslümanlar ve Bazı Problemleri, Öncülerle Konuşmalar, Yeniden İslam'ın Dili Olmak, Dini Siyonizm, İslam ve Sömürgecilik
46	Temmuz 1989	Ümmetin Başı Sağolsun	Humeyni'nin Vefatı, Bulgaristan'daki Müslüman Türklerin Dramı, Güvenlik-Toplanma ve Kıyam Yeri: Kabe, Amerika'nın İfadesi Olmak, Şehadet
47	Ağustos 1989	Şeyh Said Kıyamı	Şeyh Said Kıyamı, Adnanizm Cereyanına Dikkat!, Bir Rus Askerinin Ağzından Afganistan, İmanı Sevmek ve Yüceltmek, Öncülerle Konuşmalar
48	Eylül 1989	Ümmeti İlgilendiren 10 Olay	Hicri 1410'a Girerken, Kavimlerin Göçü, İslam Yurtları Amerikan Emperyalizminin Çiftliği Değildir, PKK ve Doğuda Son Gelişmeler, Sık Rastlanan Bir Delilik: Paranoyak Mehdi Taslakları, Türkiye'de Sosyal Kadın Olmak
49	Ekim 1989	İşte Adnan Hoca'nın Gerçek Yüzü	Adnan Hoca'nın Gerçek Yüzü, Sovyetler'de Gelişen İslami Akımlar

			ve Milliyetler Sorunu, Yabancı Yurt İlahi Topluluk, Kendimizi Eleştirebilmek
50	Kasım 1989	Afganistan'da Kritik Gelişmeler	Afganistan'da Kritik Gelişmeler, Böyle Buyurdu Hukuk, Oryantalizm'in Mücerret Sımaları
51	Aralık 1989	Başörtüsü Eylemleri Yayılıyor	Türkiye'nin ve Batı'nın Laikliği Üzerine, Geçen Ayın Gündemi Başörtüsü Eylemleri, Kenan Evren ve Başörtüsü, Düşüncede Devrim - İdealler ve Gerçekler-, Bilim ve Uygarlık Açısından İslam, İslami Hareket Metodu, Özgürlük Arayışı ve İslam
52	Ocak 1990	Türkiye Siyonizm Çengeline	Laikliği Kim İyi Uyguluyor?, Öküzün Altında Buzağı Arayanlar!, Üniversitelerde Sol Eylemler ve Sol'un Çıkmazı, Büyük Şeytan Küçük Şeytanı Yuttu, Romen Halkı Bir Kalktı Pir Kalktı, İslami Harekette Vahdet Sorunu
53	Şubat 1990	Kürt Sorunu veya Milliyetçi Eğilimler	Devlet Hizmet İçin Vardır; Zulüm İçin Değil, Azarbeycan Sorunu'nun Temelinde İslam Var, Beyazıt Meydanı'nda Allah-u Ekber Feryadı, Kavim Gerçekliği ve Kavmiyetçilik, Karamsarlığı Bırakın, İslam'ın Fecrine Varmak
54	Mart 1990	Türkiye'de İslami Hareket	Allah'ın Dinini Din Edinenlere, Cihadı Kuşanan Topraklar, Dünya ve İslam, Zehir Yüklü Ekmekler, Doğu Penceresinden Batıya Baktığımızda
55	Nisan 1990	İslami Vahdet	İslami Vahdet, Müslümanlar Boy Hedefi Artık!, Güneydoğu Alev Alev, ABD ve Rusya'nın Danışıklı

			Döğüşü, Gerçek Bir Kişiliğe Kuşanmak
56	Mayıs 1990	Bir Garip Senaryo	Eksik Bir Soruşturma, Keşmir'de Neler Oluyor?, Aydınlar Ocağı'nda İrtica Feryadı, Sevdalarla Başlamak, Tekbir, Avrupa'da ve Türkiye'de Yeşil Hareket
57	Haziran 1990	İslami Hareket'te Aydın Ulema	Dünya Değişiyor mu?, İslami Hareket'te Aydın ve Ulema, Putlar Kimden Yana?, Ahlak, İman ve Sosyal Hayat, Ortadoğuda Devlet ve Terör
58	Temmuz 1990	İslami Hareket'te Gençlik	İslam Yaşam Dinidir, İslami Hareket ve Gençlik, "Örgütlü Din" Gençleri İhtiyarlatıyor, Aydın Gençlik Kopukluğu, On Amerika Casusu İran'da İdam Edilecek, Dünyevi İktidar ve Sanatçı, Cennet Sadece Allah'ın Tekelindedir, Batılılaşma Ya Da Garbzedelik Aldatmacası
59	Ağustos 1990	DGM'de Allahu Ekber Sesleri	Doğu'daki Gelişmeler ve Tepkiselliğimiz, DGM'de "Allahu Ekber" Sesleri, Zindandan Müslümanlara Basın Bildirisi, Mesajın Evrensel Dili, Bir Mücadelenin Öğrettikleri, Tebrik ve Davet
60	Eylül 1990	Yayınımıza Ara Veriyoruz	Halk Ne Olacak?, Amerika'nın Körfezde İşi Ne?, Başımıza Gelenler, Yobaz Olmak Ya Da Olmamak İşte Bütün Mesele, Girişim Dergisi'nin Önemi ve Kapanışı

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere *Girişim*'de Bediüzzaman ve Nurculuk konusu öne çıkan başlıklardandır. Ayrıca Afganistan cihadı ve şehadet sık sık vurgulanan hususlardan biri olmuştur. Kültür sanatın önemi, Müslümanların entelektüel donanımları, demokrasi ve İslam tartışmaları; özgürlük, liberalizm, değişim, birey, devletin alanının sınırlandırılması gibi temalar da ayrıca dikkat çekmektedir.

Yine yukarıdaki tabloda bazıları yer almasa da dergiye dair yaptığımız detaylı tetkiklerde dikkatimizi çeken ve dergide yer bulmasının önemli olduğunu düşündüğümüz konular ve başlıklar şöyledir (bunların bir kısmı ilerleyen sayfalarda detaylı işlenecektir): İbn Teymiyye'nin nasıl anlaşılacağı, Mısır'da İslami hareket, Kur'an, sünnet ve fıkıhın anlaşılması, Kur'an'da recm meselesi, İran ve Şii-Sünni meselesi, başörtüsü sorunu, güneydoğudaki gelişmeler, İslami harekette gençlik, Kudüs günü, Halepçe katliamı, İbrahim Sadri'nin tiyatro yazıları, Selman Rüşdi, Humeyni, Almanya'da İslami hareket, emek – sömürü ve adalet, İslam ve demokrasi tartışmaları... Ayrıca Irak eski devlet başkanı Saddam Hüseyin'in Irak'ta yaşayan Kürtlere yönelik zulmü de dergide sıklıkla tartışılan konular arasındadır. Özellikle Irak'taki Kürtlerin problemleri ile Türkiye'de, PKK'nın da etkisiyle gündeme gelmeye başlayan Kürt kimliği ve Kürt sorunu derginin merkezi konularından biri olmuştur, birçok kez kapak konusu olarak işlenmiştir. Hem kapak konularından hem de dergi içeriğinden 1979'da İran'da gerçekleşen İslam Devrimi'nin büyük etkisi olduğu görülmektedir.

Girişim'deki pek çok tartışma siyasi boyutlarıyla birlikte ele alınmıştır. 1987'de Mekke'de gerçekleşen olaylar bile siyasi yönüyle dergide kendine yer bulabilmiştir.¹⁶³ Derginin okurlarının gündelik dini ihtiyaçlarına yanıt bulması zordur.

¹⁶³ Bkz: *Girişim dergisi*, sayılar: 24-26-27-28

Dergiyi okuyanların İslam'a ibadet yönüyle dönmesi değil daha çok siyasi bir bilinç kazanmasının amaçlandığı görülmektedir.¹⁶⁴

Girişim'de siyasi ve aktüel meseleler dışında kültür sanat konularına da önem verildiği görülmektedir. Bir önceki ay dikkat çeken yayıncılık hadiseleri, konferanslar, özellikle İslam dünyasını ilgilendiren uluslararası organizasyonlar, her türlü kültürel faaliyet derginin kültür sanat için ayrılmış özel bölümünde işlenmektedir. Bazen bu sayfa soruşturmalara ayrılmıştır. Örneğin, derginin 9-10 numaralı birlikte çıkan iki sayısında Neşet Günel'in yaptığı Okuma Kültürü soruşturmasında¹⁶⁵ konuk yazarlara, "Okumaya nasıl başladınız?" "Okurken özel notlar alır mısınız?" "Okumada alan sınırlaması yapar mısınız?" "Bir kitabı tekrar okur musunuz?" gibi sorular yöneltilmiştir. Sorulara yanıt veren isimler de hayli dikkat çekicidir: Ali Bulaç, Atila İlhan, Cemil Meriç, Hüseyin Hatemi, Murat Belge. Burada dönemin etki gücü yüksek önemli entelektüel isimlerin soruşturmaya yanıt vermesi dikkat çekici olmakla birlikte görüşler arasında homojenlik aranmaması, çok sesliliğe önem verilmesi de ayrıca not edilmesi gereken bir husustur bizce.

Dergide başka dergilerin tanıtımlarının yapıldığı da sıkça görülmektedir. Bu dergilerin ağırlıklı olarak İslamcı dergiler olması dikkat çekicidir. Bazen bu sayfalar haber şeklinde yer alırken bazen de dergiyi çıkartan ekiple söyleşi yapıldığı bilinmektedir.

Dergideki ana eğilimleri görmek için başyazılara bakmak son derece faydalı olacaktır. Mehmet Metiner'in kaleme aldığı başyazılarda ağırlıklı olarak İslam dünyasındaki gelişmeler, davet teorisi, Müslümanların entelektüel ilgileri gibi konular işlenmektedir. Bu başyazılarda ilginç bir şekilde, dünyanın değişmekte olduğu ve bu değişimin kaçınılmaz olarak herkesi etkileyeceği vurgulanmaktadır. Adeta bir

¹⁶⁴ Ayşe Güneş-Ayata, "Pluralism versus Authoritarianism: Political Ideas in Two Islamic Publications", **Islam in Modern Turkey, Religion, Politics and Literature in a Secular State**, ed. Richard Tapper, London, I. B. Tauris, 1991, s. 257.

¹⁶⁵ Neşet Günel, "Okuma Üzerine Bir Soruşturma", **Girişim dergisi**, Sayı: 9-10, Haziran-Temmuz 1986, s. 53.

değişme, yenilenme çağrısına dönüşmektedir bu yazılar. Üslup olarak didaktik, buyurgan, fakat bir taraflı eleştiriye ve çok sesliliğe önem veren bir ton dikkat çekmektedir:

“...Müslümanların dertlerini kendi derdimiz bildik ve bu dertleri elimizden geldiğince gündemde tutmaya çaba harcayacağız inşallah...”¹⁶⁶

“... Eleştirisiz kabullerin “put” olma tehlikesi barındırdığını söylüyoruz. Eleştiriden anladığımız saygısızlık değildir elbette. Şuna buna cıfos atmak ise hiç değildir. Saygı ve sevgi ilişkisinin belirleyiciliğine inanıyoruz. Sadece körü körüne bir saygının ve boyuneğmenin getireceği, yanlışlıkları tehlikeleri önlemek adına eleştiriden yanayız. ... Tevhid adına birleşme zorunluluğudur bizi sadece bu yola iten.”¹⁶⁷

“Kimi insanlarımız nedense hep geçmişe çeviriyorlar bakışlarını. Geçmişten medet ummak, geçmişten övgüyle söz etmek ve ölüp giden insanları ululamak bu insanların bakış açılarının doğal bir sonucu olarak duruyor karşımızda. Onlara göre, iyi ve güzel olan her şey geçmişte kaldığı için günümüz ve günümüzde yaşayanlar kötüdür. Yani “iyiler göç etmiş”, geriye hep “kötüler” kalmıştır. Buna benzer daha bir yığın garip ifadeler... Geçmişe sığınma duygusunun ardında yatan neden, mevcut sorumluluğu yerine getirip getirmeme konusunda duyulan endişedir. İçinde yaşadığı ortamda ciddi ve elle tutulur bir çalışma sergilemeyen, haksızlığa ve sömürüye karşı asıl gösterilmesi gereken tavrı gösteremeyen bir tür mantık oyunu ile veya ehven-i şer anlayışıyla uzlaşmaya giren insanların ister istemez kendilerini aklamak ve haklı çıkarmak için baş vurdukları bir yoldur bu.”¹⁶⁸

“Kendi görece doğrumuzu asıl İslami doğrunun yerine oturtup öylesine bir değerlendirmeye kalkışmamız hiç de doğru değil. Çünkü ortada birlik için gerekli olan karşılıklı anlayış, sevgi, saygı, hoşgörü vb açık ilkelerin belirleyici olduğu bir ortam mevcut değil henüz. O halde olmayan bir şey üzerine neyi oturtmaya çabalıyoruz?”¹⁶⁹

“İslam çok boyutluluğu içerisinde algılanması gereken bir dindir. İslam’ı, maddi manevi, potilik, kültürel vb. tüm hususiyetleriyle birlikte kuşatacak bir modele ihtiyaç vardır Türkiye’de. Çağdaş davet fıkhi bu bakış açısı çerçevesinde oluşturulmayı bekliyor. Özgün, yetkin, kuşatıcı davetçilerin bu işin üstesinden geleceğine inanıyorum. Yeter ki kendimize güven duyalım.”¹⁷⁰

¹⁶⁶ Mehmet Metiner, “Girişim’den”, **Girişim dergisi**, Sayı: 3, Aralık 1985, s. 1.

¹⁶⁷ Mehmet Metiner, “Biz Kimiz, Arkamızda Kimler Var?”, **Girişim dergisi**, Sayı: 4, Ocak 1986, s. 2.

¹⁶⁸ Mehmet Metiner, “İyiler Her Zaman Bulunur!..”, **Girişim dergisi**, Sayı: 5, Şubat 1986, s. 2.

¹⁶⁹ Mehmet Metiner, “İfrat ve Tefrit: Ölçü mü Ölçsüzlük mü?”, **Girişim dergisi**, Sayı: 11, Ağustos 1986, s. 2.

¹⁷⁰ Mehmet Metiner, “Çağdaş Davet Fıkhi-3”, **Girişim dergisi**, Sayı: 20, Mayıs 1987, s. 3.

“Bugün sosyal değişimin hızını tesbit etmek bile neredeyse güçleşmiştir. Hergün yeni yeni durumlar ortaya çıkmakta. Bu durumda elbette yeni tahliller, yeni yeni akıl yürütmeler, öneriler kendini gösterecektir. Göstermelidir de. Bu bağlamda, provakasyona gelmeyelim önerisi mesela uzlaşmacılıkla sunlanabiliyorsa, ne yapmalı sorusunda sakladığımız tavrımızı aynen sürdürüyoruz demektir. Uzlaşmacılığa, zillete, pasifizme hayır; ama uyanıklığa, basirete, hakkı ve sabrı tavsiyeye evet diyoruz.”¹⁷¹

3.3 Girişim Dergisindeki Devlet ve Toplum Tartışmaları

Yukarıda da ifade edildiği gibi *Girişim* dergisinin ana çizgisi İslam’ın ibadet, inanç, itikat kısımları değil, toplumsal ve siyasal bir bilinç kazanması yönündedir. Kişi ile Allah arasındaki kulluk vazifeleri ya da tasavvufi mertebeler *Girişim*’in ilgi alanlarına girmemektedir. Bunun yanı sıra toplumsal bir ahlak öğretisi sunmayı amaçladığını söyleyebiliriz. Daha doğrusu İslam’ın toplum düzeni önerdiğine dair okuyucunun bir bilinç kazanması önemsenmektedir. Örneğin, derginin ilk sayısının kapak dosyası olan AIDS’le ilgili Arif Dülger’in yazısında¹⁷², AIDS’in kökeninden nasıl bulaştığı ve korunma yöntemlerine kadar geniş bir alana değinildikten sonra konu Lut Kavmine getirilmekte, Kur’an’dan örnekler verilmekte ve Müslümanlara bundan sakınmaları tavsiye edilmektedir. Derginin bir başka sayısında¹⁷³ gençlik meselesi işlenmekte ve bu konu da mutlaka İslam ve onun toplumsal düzen yönü vurgulanarak ele alınmaktadır.

80 sonrası İslamcı düşünce içerisinde, *Girişim* de buna dahil edilebilir, devlete (özellikle baskıcı kesimler ve orduya) karşı bir tavır alma, karşı durma hali gözlemlenmektedir. Nitekim aynı dönemlerde “devletle derdi olan” sol kesimlerle İslamcılar arasında bu ortak tavır dolayısıyla yakınlaşma görülmektedir. Nitekim Adanır’ın da dediği gibi: “Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden bu yana resmi İdeoloji, Kemalizm, Atatürkçülük ve benzeri terimlerin kapsadığı ideolojik içerik ya

¹⁷¹ Mehmet Metiner, “Ne Yapmalı?”, *Girişim dergisi*, Sayı: 16, Ocak 1987, s. 2.

¹⁷² Arif Dülger, “Ruhsal Çöküntü ve Sefaletin Çağdaş Öyküsü: AIDS”, *Girişim dergisi*, Sayı: 1, Ekim 1985, s. 5-6-7.

¹⁷³ Reha Elbir, “Evrensel Varoluş Savaşında Gençlik”, *Girişim dergisi*, Sayı: 4, Ocak 1986, s. 8-9-10.

da doktrine muhalif olan kesimler tarafından kıyasıya eleştirilmiş ve halen de eleştirilmektedir. Başta İslamcı olarak nitelenen kesimler olmak üzere, solcular, Marxistler ve nihayet Liberaller ya da İkinci Cumhuriyetçiler resmi ideolojinin eleştirisi konusunda bir *consensus* sağlamış gibidirler!”¹⁷⁴ Consensusla birlikte karşılıklı etkileşim, etkilenme de söz konusudur. Dolayısıyla, *Girişim* ve devamcısı dergilerdeki devlete karşı bakışı incelerken bunu göz önünde bulundurmakta fayda vardır.

Girişim’de öne çıkan toplum meselelerinden biri de Müslümanların kardeşliği konusudur. Bilindiği üzere “ümme” kavramının terimsel anlamı dünyanın neresinde olursa olsun Müslümanların dertlerini, meselelerini incelemektir. Bu yeri geldiğinde birey, vatan, kavmiyet kavramlarının önüne geçebilen bir öncelemedir. *Girişim*’de ümme ve kardeşlik vurgularına sıkça rastlanır. Örneğin, Mehmet Metiner’in baş yazılarının birinde şöyle denilmektedir:

“Günümüzde mü’minlerin şartları gereği değişik yerlerde kümelandıkları, ayrı cemaatler halinde çalıştıkları bir vak’a. Gerçekte bu durum düşmanlık noktasında vardırılmazsa, yani hizipçi düşüncelerle kardeşlik ilkesini zedeler bir hüviyete büründürülmezse pek de yadırganacak bir durum değildir bizce. Ancak görebildiğimiz kadarıyla bu mü’min toplulukları arasında kimileyin hizipçi düşünceler daha bir ağır basmakta ve bu durumda haklı olarak yadırgayacağımız ve eleştireceğimiz bazı olumsuzluklar ortaya çıkmaktadır... Şu hususu asla unutmamak zorundayız nerede bulunurlarsa bulunsunlar mü’minler kardeşler ve tek bir millettirler. Daha iyiye ve güzele ulaşmak için yapılan uyarılar ve eleştiriler bu kardeşliğin bir gereği olarak değerlendirilmelidir.”¹⁷⁵

Girişim’de davet olarak adlandırılan bir çağrı dikkat çekmektedir. Bunu bir siyasi teori olarak da görmek mümkündür.¹⁷⁶ Bu teorinin İslam’da emr-i bil ma’ruf nehyi anil münker, yani iyiliği emretme ve kötülükten nehyetme üzerine kurulu

¹⁷⁴ Oğuz Adanır, “Zihniyet, Ulusal Burjuvazi, Aydınlanma”, **Doğu-Batı dergisi**, Sayı: 57, Mayıs 2011, s. 243.

¹⁷⁵ Mehmet Metiner, “Kardeşlik Üzerine”, **Girişim dergisi**, Sayı: 7, Nisan 1986, s. 2.

¹⁷⁶ Ayşe Güneş-Ayata, “Pluralism versus Authoritarianism: Political Ideas in Two Islamic Publications”, **Islam in Modern Turkey, Religion, Politics and Literature in a Secular State**, ed. Richard Tapper, London, I. B. Tauris, 1991, s. 258.

olduğunu söyleyebiliriz. Ancak sadece orada kalmaz, bu formun çağdaş ve özgün hali yeniden üretime sokulur. Kenan Çamurcu'nun "Eylül Kaygısı ve Hizb Sorunu" başlıklı yazısında "Resulullah (sav) da simgeleştirdiğimiz ve yüzyılımız kıyıamları ile örnek bir çözümün rehberiyetinde bütünleştirdiğimiz köktenci başlangıcın, güçlü bir davet çalışmasına ihtiyacı vardır." denilmektedir. Aynı yazıda toplumdaki dengeyi İslami eylem lehine bozacak bu davetin etkili olabilmesinin Müslümanların ihtilafları bir tarafa bırakarak birliğe yönelmelerinden geçtiğinin altı çizilmektedir. Eylem birliği ve tutarlı beraberlik vurgusu dikkat çekmektedir. Yeryüzünde zayıf düşmüş durumdaki sadece Müslümanlarla değil, tüm insanlarla etkileşim halinde olmanın ve onlara yardım etmenin öneminden bahsedilmektedir.¹⁷⁷ Davet hususunda *Girişim*'in doğrudan teorik ve pratik önerilerle geldiği söylenemez ancak bunun üzerinde çok fazla durması ve okuyucularını vaaz ettiği hakikate katılmakla yetinmeyip başkalarını da bu hakikatler etrafında birleşmeye davet etmesi önemli bir husustur. Yine önemli olan bir husus, yukarıdaki alıntı da ifade edildiği gibi, ihtilaflı konuları (mezhep, görüş, uygulama farklılıklarını) bir tarafa bırakıp İslam üst şemsiyesinde altında toplanma arzusunun dile getirilmesidir. İslam'ın Batı karşısında bir ve tekvücut olarak görünmesi önemsenmektedir.

Girişim 'in özgün bir aydın grubuna hitap ettiği söylenebilir.¹⁷⁸ Dergiyi rahatça okuyabilecek ve tartışmaları anlayabilecek kitlenin üniversite öğrencileri ya da mezunları olduğunu iddia etmek mümkündür. Dergi adeta okurlarını Batılı aydınlara karşı polemiklere girebilecek ve bu polemiklerden zaferle çıkmalarını sağlayabilecek bir eğitim tedrisatı sunmaya çalışmaktadır. Batılı modern kavramların pek çoğu dergide tartışmaya açılmaktadır. Komünizm, kapitalizm eleştirileri, Batılı liberallerden yapılan çeviri yazılar, Afganistan'daki gelişmeleri aktarma çabası vs bunun ürünü olarak okunabilir. Bu tip tartışmalar dergi sayfalarında konu edinilirken klasik İslam alimlerinden ziyade Mevdudi, Seyyid Kutup, Şeriatî gibi modern İslamcı figürlere; ayrıca Hegel, Weber, Marx gibi Batılı aydınlara da referanslar verilmektedir.

¹⁷⁷ Kenan Çamurcu, "Eylem Kaygısı ve Hizb Sorunu", *Girişim dergisi*, Sayı: 2, Kasım 1985, s. 38.

¹⁷⁸ Güneş-Ayata, *a.g.e.*, s. 258

Bu isimlerin eserleriyle ilgili tartışmalara yer verilir.¹⁷⁹ Ayırıştırıcı değil kuşatıcı, grupçu değil çok sesli bir yaklaşım ortaya konulur. Bu isimlere değinirken aşağılayıcı, hor görücü bir üslup değil, aktarmacı/anlamacı bir üslup dikkat çeker.

Derginin toplum tasavvurunda da tıpkı siyasal tasavvurunda olduğu gibi İslam ve İslam'ın temel öğretileri öne çıkmaktadır. Toplum meselesi konuşulacağında İslam'ın topluma dair söyledikleri, öngördüğü düzenlemeler dayatıcı, dikte edici ya da didaktik bir üslupla değil; davetkar, açıklayıcı ve aktarıcı bir üslupla dile getirilmektedir. Ancak yine de hayali bir düşmanla, bu çoğu zaman Batıdır, kavga etme arzusu dikkat çekmektedir. Atasoy Müftüoğlu'nun bir yazısından örnek verecek olursak:

“İslam'ın sosyal alana ilişkin tekliflerinin konuşulur ve tartışılır hale gelmesi, emperyalist politikalar üreten ve bu politikalara bağımlı kılınan unsurları marazi bir tedirginliğe sevk etmektedir. Emperyalist kültür ve politika kaynakları, İslam'ın dünyaya bakan cephesi konusunda özellikle son yıllarda olağanüstü bir duyarlılık göstermektedirler. İslam'ın ruhani hayata ve ahiret hayatına ilişkin yaklaşım ve yorumları bütün dünyada herhangi bir rahatsızlığa neden olmazken, fiziki hayata ve dünya hayatına ilişkin yaklaşım ve yorumları hınç ve öfkeyle durdurulmak istenmektedir.”¹⁸⁰

Girişim'in toplum tasavvuru Batı'daki iki ana akımdan etkilenmiştir. Bunlardan ilki modern toplumun büyük ölçüde farklılaşmış olması ve buna bağlı olarak karmaşıklaşmış olmasıdır. Bu kendi içinde mecburi olarak çatışma doğurur ve bu çatışma Batı tarafından büyütülüp adeta teşvik edilmektedir. Batı kadar olmasa da bu çatışma İslam dünyasında da görülecektir. İkinci akım ise değişimin kaçınılmaz olarak gelişidir.¹⁸¹ *Girişim* 'in özellikle baş yazılarında sıklıkla dünyanın değiştiğinden

¹⁷⁹ Bkz: Celalettin Vatandaş, “Varoluş Gerçeği, Yabancılaşma ve Renk Körleri Hakkında”, **Girişim dergisi**, Sayı: 2, Kasım 1985, s. 31; İlker Yalçın, “Bilim Adamı ve Sanatçı”, **Girişim dergisi**, Sayı: 27-28, Aralık 1987, s. 46.; Mehmet Yürekli, “Tarihi Sınıf Kavramlarıyla Açıklamak ve Sosyalizmin Kaçınılmazlığı (!) Üzerine Düşünceler”, **Girişim dergisi**, Sayı: 3, Aralık 1985, s. 33.

¹⁸⁰ Atasoy Müftüoğlu, “Bir İbadet Akışı Sağlayarak”, **Girişim dergisi**, Sayı: 24, Eylül 1987, s. 34.

¹⁸¹ Ayşe Güneş-Ayata, **a.g.e.**, s. 258-259.

ve bizim de değişmek zorunda olduğumuzdan söz edilir.¹⁸² Yer yer dergideki makalelerde de “köklü değişim”¹⁸³, “kitlesele değişim”¹⁸⁴, “bilinç değişimi”¹⁸⁵, “toplumsal değişim”¹⁸⁶ gibi temalar işlenmiştir. Dünyanın değiştiği bir dönemde İslami ilimlerle sınırlı olmayan bir değişimin zorunlu olduğu dile getirilmektedir. Metiner başta olmak üzere dergideki pek çok yazar İslam merkezli yorumların pek çok yönünün yeniden değerlendirilmesi ve ihtiyaç varsa güncellenmesi gerektiğini savunmuştur.

Dergi gerçek İslam’ın kaynağını Asr-ı Saadet’te görmekte ve temel ilkeler için oraya dönüşü şart olarak göstermektedir. 20. yüzyıl öncesi İslam alimlerinden, gelenekten neredeyse hiç söz edilmemesi ilginçtir. Asr-ı Saadet ile günümüz arasındaki uzun bir dönem referans noktası açısından yok sayılmıştır. Geleneğin günümüzü anlamak ve sorunları çözmek için yetkinliğe sahip olmadığı düşünülmektedir. Hatta yer yer geleneğin uyguladığı bazı kurallar eleştirilmiştir. Dergiye göre İslam’ın ana kaynaklarında değişiklik yapılamaz ancak gündelik hayat pratiklerine çözüm bulmak için varlığını devam ettiren fıkhıta güncellemeler yapmak kaçınılmazdır.

“Bugün fikhın asıl anlamını kavrarsak, yani fikhın çağdaş yüzünü algılasak öyle sanıyorum ki, problemlerimizi teşhiste ve tedavide epey mesafe katederiz. Fıkıh en geniş anlamıyla, Müslüman bireylerin ve toplulukların kendi leyhlerinde ve aleyhlerinde olanı bilmeleridir. Yani en başta Müslümanlar, yaşadıkları çağda hangi şeyler leyhlerinedir, hnağı şeyler aleyhlerinedir bilmek zorundadırlar. Fikhın temel işlevi de burada aranmalıdır bence. Fikhı asıl anlamıyla anlarsak birtakım anlamsızlıkların da farkına daha

¹⁸² Mehmet Metiner, “Ne Yapmalı?”, **Girişim dergisi**, Sayı: 16, Ocak 1987, s. 2. Mehmet Metiner, “Değişimi Anlamak”, **Girişim dergisi**, Sayı: 52, Ocak 1990, s. 4. Mehmet Metiner, “Dünya Değişiyor mu?” **Girişim dergisi**, Sayı: 57, Haziran 1990, s. 6.

¹⁸³ Atasoy Müftüoğlu, “Köklü Bir Değişim İçin”, **Girişim dergisi**, Sayı: 30, Mart 1988, s. 34.

¹⁸⁴ Serap Yavuz, “Avrupa Birliğine Doğru Kitlesele Değişim Hareketleri”, **Girişim dergisi**, Sayı: 52, Ocak 1990, s. 36.

¹⁸⁵ Atasoy Müftüoğlu, “Bir Bilinç Dönüşümü Üzerine”, **Girişim dergisi**, Sayı: 32, Mayıs 1988, s. 40.

¹⁸⁶ Şerif Mardin, “Bediüzzaman ve Türkiye’de Toplumsal Değişim”, **Girişim dergisi**, Sayı: 19, Nisan 1987, s. 50; Mustafa Haber, “Doğu Bloğundaki Değişiklikler ve İslam Ümmeti”, **Girişim dergisi**, Sayı: 51, Aralık 1989, s. 24.

abuk varırız sanıyorum. Aksi takdirde hiç de gerekli olmayan veya çok tali olmak gibi özelliğe sahip konulardaki tartışmalarla gücümüzü heba eder gideriz.¹⁸⁷

Ali şeriatı'ye yer yer yapılan atıflar dikkat çekmektedir. şeriatı de bilindiği gibi Batılı kavramlara ve Batılı dşnrlere sıklıkla atıf yapan bir isimdir. *Girişim* de Batılı dşnrlere atıf yapmaktan çekinmemekte ve Batılı düşünürlerin fikirleriyle çarpışmayı önemli bir mesele olarak görmektedir. Gelgelelim, dergi incelemelerimizde bazı İslami kavramların, tağut, şirk, putperestlik gibi ya çok az kullanıldığı ya da hiç kullanılmadığı görüyoruz. Ekonomik sorunların, eşitsizlik konusunun, emek, sömürü gibi hususların da dergide çok az kullanıldığını görüyoruz.

3.3.1 Devletın Alanının Sınırlandırılması

Girişim'in bu konudaki yazılarını taradığımızda en başta karşımıza Mehmet Metiner'in "Değişimi Anlamak"¹⁸⁸ yazısı çıkar. Bu yazıda Metiner, "katı" ve "otoriter" komünist rejimlerde köklü değişikliklerin olduğunu, diktatörlük tabularının yıkıldığını, bu yıkımların diğer rejimlere de sarkacağını söylemektedir. "İnsanlık artık katı ve otoriter yönetimlerden ve kurtarıcı sınıfların tahakkümünden kurtulmak istiyor." Metiner'e göre, 21. yüzyıla girerken dünyanın çehresi bu gelişmelerle yeni bir görünüm kazanmaktadır. Dünya er geç köklü bir değişime maruz kalacaktır. Bu değişimden elbette Türkiye de nasibini alacaktır. Metiner, komünist dünyada yıkılan tabuların başında "vesayetçi devlet ideolojisinin" geldiğinden söz etmektedir. Bunu "nc parti" ve "tartışılmaz şef" izlemektedir. Birbirine bağlı ve birbirini besleyen bu tabuların biri yıkıldığında Metiner'e göre, diğerleri de yıkılacaktır. Bu yıkım statükonun sonunu getirecektir. İlericiler muhafazakarlara dönüştüklerinde değişim rüzgarıyla devrilmeye mahkum olacaklardır. Metiner, aynı yazıda konuyu birey-devlet ilişkisine getirerek şu önemli cmleri söylemektedir: "Bireyler artık devlet karşısında daha güvenli, daha korkusuz ve daha rahat olmak istiyorlar. Devletin giderek azmanlaşan ve üstün çıkarları (!) için bireyi ve toplumu gerektiğinde feda eden bir konuma bürünmesini istemedikleri için insanlar sokaklara dklyorlar...

¹⁸⁷ Mehmet Metiner, "Problemlerimiz ve zm Yolları", *Girişim dergisi*, Sayı: 16, Ocak 1987, s. 48.

¹⁸⁸ Mehmet Metiner, "Değişimi Anlamak", *Girişim dergisi*, Sayı: 52, Ocak 1990, s. 4.

Komünist dünyada bireyler ve toplumlar daha özgür, çoğulcu, insani şartlarda bir hayat talep ediyorlar. Devleti yanlarında hissetmek istiyorlar. Devlet-birey ilişkilerinin, hep “buyuran-buyruğa uyan” şeklinde tepeden inmece değil, alttan üste bir yönlendirme ve katılımı ile oluşması gerektiğine inandıklarını haykırıyorlar.”

Metiner, bu değişim rüzgarının etkisini artırarak devam edeceğini savunmaktadır. Yukarıda ifade edilen buyurgan-buyruğa uyan devlet-toplum modelinin artık geride kaldığını, bunun yanlış olduğuna dair kuvvetli bir bilincin oluştuğunu ve yeni bir devlet-toplum modelinin gerekli olduğunun altını çiziyor. Bu görüşler *Girişim*’in devlete bakışını göstermesi açısından hayli önemli. Zira 80’lerle beraber küresel çapta etkisini gösteren siyasal liberalizm ve onun öncü söylemleri (özgürlük, devletin sınırlarının gevşemesi ve geri çekilmesi, baskıcı sistemlerin yıkılması gerektiği, bireyin kutsallığı, devletin de bireyi korumak-kollamak dışında bir vazifesi olmadığı görüşü) Metiner’i ve *Girişim*’i etkilemiş görünmektedir.

“Türkiye’de bireyler ‘vesayetçi devlet ideolojisi’ altında ezilip kalmaktadırlar. Devletin çatısını korumak adına bireylerin temel hak ve hürriyetlerine tehditler konulabilmektedir. Hâlâ bireylere karşı devleti nasıl korumak ve güçlendirmek gerektiği düşünülüp durmaktadır. Oysa Türkiye’de güçsüz olan bireydir, devlet değil. Geçmişte de birey devlet karşısında güçsüz bırakılmıştır. Bu devlet-birey ilişkisi, saltanat kültürünün ve pratiğinin bir mirasıdır halbuki. ‘Devletin maslahatı için birey ve toplum feda edilir’ anlayışı, bu kültürün sonucudur.”¹⁸⁹

Derginin ilk sayılarında 1980 askeri darbesinin de etkisiyle devlete karşı mesafeli bir duruş dikkat çekmektedir. Darbenin, İslamcılar dahil ülkenin tüm sistem karşıtı gruplara karşı sert bir şekilde kendini gösterdiği hatırlanacak olursa bu daha rahat anlaşılır. 80 sonrası pek çok siyasi parti ve sivil toplum kuruluşu kapatılmış, siyasetçilere beş yıla varan sürelerle siyasi yasaklar getirilmişti, ancak 80’lerin sonuna doğru askeri yönetim yerini sivil yönetime bıraktı. *Girişim*’in kapak ifadelerinden biri¹⁹⁰ “DGM’de Allahu Ekber Sesleri” şeklindedir.

¹⁸⁹ Mehmet Metiner, a.g.e, s. 4.

¹⁹⁰ Bkz: *Girişim dergisi*, Sayı: 59, Ağustos 1990.

Diğer taraftan, Osmanlı devlet geleneğinin sert bir şekilde eleştirildiği, değişim ve dönüşüm talebinin yüksek perdeden dile getirilmesi 80 sonrası İslamcı söyleme sirayet etmiş görünmektedir. *Girişim* bu söylemlerin ilk defa ciddi bir şekilde tartışmaya açıldığı ve bu türden çıkışlarıyla o dönemki İslamcılar arasında ufak çaplı şok etkisi yaptığı bir mecra olmuştur.¹⁹¹

İslamcılarının da devlete bakış açılarını eleştiren Metiner, tıpkı gelenekte olduğu gibi devletin kutsandığı bir anlayışı bugün bazı İslamcılarının da devam ettirdiğini ifade etmektedir. “Devlet” der Metiner, “İslamcılar nezdinde hâlâ bir tabu olarak durmaktadır. Devletin elindeki onca güç mekanizmasına rağmen, devlet karşısında özgürce eleştiri hakkını bile çok görenler, örtük bir “Zıllullah” anlayışını sürdürdüklerini bilmem kabul ederler mi?” Metiner, bu satırların sonunda devleti birey ve toplumun korunması için çok elzem gördüğünü, ancak onun bir ideolojik araç olduğunun unutulmaması gerektiğini, bireylerin veya toplumların devlet için kurban edilmemesi ve bunun beklenmemesi gerektiğini söylemektedir. Dönem için hayli erken ve önemli bir çıkıştır bu. “Devletin ve önderi putlaştıran Platoncu anlayışın veya devlete ve öndere pratik sınırsız hak ve yetki tanıyan saltanatçı eğilimin diktatoryal yönetimleri ve bazı tabuları beraberinde getirdiği ve bunların da zamanla bir çürümeyi ve çökmeyi kaçınılmaz kıldığı bilinmektedir.”¹⁹²

Girişim’in Mayıs 1986 tarihli 8. sayısında yer alan bir makalede, zulmeden devletlere karşı direnç gösterilmesi gerektiği belirtilmektedir. Dünyada “zorba” devletlere (bilhassa ABD’ye) karşı gösterilen dirençten dolayı sevinç duygusu görülmekte ve ayrıca devletlere karşı öfke hissi anlaşılmaktadır:

“... tüm olumsuzluklara rağmen mazlum insanlar arasında zulmeden devletlere karşı bir bilinçlenme ve kendine gelme belirtileri görülmektedir. Bir silkiniş ve kendine güven ruhu filizlenmektedir. İnsanlık üzerine serpilen ölü toprağın uyuşukluğundan sıyrılma sürecine girmiştir. Bu ileriye dönük bir umut, bir özlem olarak kalmamalı. Eğer bu gerçeğe dönüşürse bir gün, süper

¹⁹¹ Tanıl Bora, “1980-2000 Arası İslamcı Dergilere Panoramik Bakış”, “**Bir Başka Hayata Karşı**”: **1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 1, s. 91.

¹⁹² Mehmet Metiner, **a.g.e.**, s. 4.

güçlerin kahrolasıca silahları da bilinçlenen insanların direnişi ve azmi karşısında aciz kalacaktır.”¹⁹³

Hüseyin Hatemi, *Girişim*’deki “Tanzimat Üzerine Düşünceler” başlıklı yazısında¹⁹⁴ Osmanlı Devleti’nin devleti nasıl algıladığı üzerinde durur. Devletin kendi bünyesindeki hastalıklı yapıları tedavi edecek bir mekanizma kuramazsa çöküşün kaçınılmaz olacağını farklı tarihi hadiselerle anlatır. Aynı yazıda medrese kurumu kötülenirken güç sahibine sorgusuz sualsiz itaat edildiğinde nelerin gerçekleşebileceği hatırlatılır.

Mehmet Metiner’in dergideki başyazılarının birinde 12 Eylül askeri müdahalesi sonrasında hem sol kesimde hem de sağ kesimde önemli değişimler ve kesişimlerin ortaya çıktığı anlatılır. Devletin resmi söyleminin yanında bir de resmi olmayan söylem vardır. Metiner’e göre, devletin resmi söylemi 12 Eylül öncesine dönmek gerektiği üzerine kuruludur. Zira 12 Eylül öncesi, terör ve şiddetin arttığı, huzursuzluğun yaygın olduğu bir dönemdir. 12 Eylül sonrası yapılan referandumun halkın büyük çoğunluğu tarafından kabul görmesi de bu resmi söylemi desteklemektedir. Resmi olmayan söylem ise irtica tehlikesidir. Metiner, irtica meselesinin suni bir gündem olarak önde tutulmasını gereksiz bulur ve eleştirir. Ayrıca anti-militarist söylemin de bu dönemde ilginç bir şekilde rağbet gördüğünün altını çizer. Kendisinin de olumladığı bu söyleme göre demokratik değerler öne çıkartılmalı, özgürlüklerin alanı genişletilmeli (Alparslan Türkeş’ten bir alıntı yaparak Türkiye’de komünist parti bile kurulabileceğini söyler, bu özgürlükler için uç bir noktadır ona göre) ve devletin alanı olabildiğince sınırlandırılmalıdır.¹⁹⁵

Girişim, dergideki pek çok yazıda altı çizilerek belirtildiği üzere otoriterlik karşıtıdır. Çok kültürlülüğü, çok sesliliği ve eleştiriyi önemseyen dergi; tek sesin, tek

¹⁹³ Ahmet Cemil Karasaç, “ABD’nin İğrenç Tecavüzü Bir Mesajdır”, *Girişim dergisi*, Sayı: 8, Mayıs 1986, s. 9.

¹⁹⁴ Hüseyin Hatemi, “Tanzimat Üzerine Düşünceler”, *Girişim dergisi*, Sayı: 11, Ağustos 1986, s. 24.

¹⁹⁵ Mehmet Metiner, “12 Eylül ve Yeni Söylemleri”, *Girişim dergisi*, Sayı: 17, Şubat 1987, s. 2.

kararın, grupçuluğun yapıldığı zihniyetlere karşıdır. Devletin de bu konuda hassas olması gerektiği ifade edilir. Bu anlamda devlet yöneticilerinin baskıcı tutumunu ya da tarikatların şeyh otoritesini ve bu şeyhlerin itaat talep etmesini eleştirir. Onları yok saymaz ve öfkeli bir dil kullanılmaz ancak bu durumun Müslüman zihnini körelttiği belirtilir.¹⁹⁶ Liderlere halk ve Müslümanlar arasında özel bir imtiyaz verilmesine karşıdır dergi.¹⁹⁷ Diğer taraftan, II cumhuriyetçiler veya Neo-liberalistler tarafından dile getirilen “Türkiye’nin bir mozaik olduğu” düşüncesi, Yeni İslamcılar tarafından da desteklenmiş görünmektedir.¹⁹⁸

Girişim’e göre Müslümanlar iki açıdan eşittir: Sadece Allah tarafından ölçülebilir durumda ve bütün Müslümanların kendilerinden ve birbirlerinden eşit ölçüde sorumlu oldukları cihatta. Bu siyasal eşitliği de sağlayacaktır. İkincisi, toplumsal eşitliktir. Allah açık bir şekilde yoksullardan yanadır. Müslümanların da daima yoksulların yanında olması gerekir. Yoksulluğu azaltmak ve bitirmek için el birliği ile çalışmak gerekmektedir.¹⁹⁹ Kendinden menkul ya da bilgi yoluyla kazanılmış olsun hiçbir liderlik hakkı tanımazlar. *Girişim*’e göre bu tip liderlik modelleri, tarikat şeyhleri de dahil, Müslümanlar arasında hizipçiliğe yol açmaktadır ve inananları adeta kapıkulu mertebesine sıkıştırmaktadır. Bu bakımdan Şii dünyadaki toplumsal sınıfları da eleştirir ve reddeder. Bazı yorumlar *Girişim*’in bu tutumunu sola yakın bulmuşlardır.²⁰⁰

Dergi devletçiliğe ve devletçiliğin getirdiği tüm olumsuz durumlara, bilhassa baskıcı, zorba, otoriter tutumlara karşıdır. Bununla bağlantılı olarak çoğulculuk

¹⁹⁶ Hüseyin Okçu, “İrtica Yaygarasının Düşündürdükleri”, **Girişim dergisi**, Sayı: 2, Kasım 1985, s. 6.

¹⁹⁷ Atilla Özdür, “Latin Ülkelerindeki Popülist Demokrasiden Otoriter Demokrasiye”, **Girişim dergisi**, Sayı: 6, Mart 1986, s. 30-32.

¹⁹⁸ Dursun Çiçek, **Postmodernizmin İslamcılar Üzerindeki Etkisi**, Kayseri, Rey Yayıncılık, 1997, s. 133.

¹⁹⁹ Ahmet Seçkin, “Kolaycılığa Kaçma”, **Girişim dergisi**, Sayı: 3, Aralık 1985, s. 39.

²⁰⁰ Ayşe Güneş-Ayata, “Pluralism versus Authoritarianism: Political Ideas in Two Islamic Publications”, **Islam in Modern Turkey, Religion, Politics and Literature in a Secular State**, ed. Richard Tapper, London, I. B. Tauris, 1991, s. 263-264.

tarafıdır. Herkesin kendi görüşünü rahatça dile getirebildiği, kimsenin baskılanmadığı ve özellikle devlet güçleri tarafından engellenmediği bir toplum ve devlet tasavvuruna sahiptir.²⁰¹

Başörtüsü meselesiyle ilgili de açık bir şekilde özgürlükten yana olan *Girişim* devletin ve özellikle YÖK'ün yasakçı tutumunu eleştirerek devletin anayasada vaat ettiği temel insan haklarını yerine getirmediğinden yakınır. “Devletin sosyal ve siyasal düzenine karşı hiçbir eylemde bulunmayan başörtülülerin hangi beyanname, hangi anayasa ve kanuna dayandırılarak haklarının ellerinden alınması hala anlaşılmış değil. ‘Bunlar ileride şöyle yapabilirler.’ diyerek ‘olabilirler’ üzerinde, ‘olmuş’ muamelesi yapmak ‘hukuk devleti’ kavramını sakıt kılar.”²⁰²

3.3.2 İslam Devleti

Girişim açık bir şekilde İslam devletinin gerekliliğini savunur. Toplumsal ve siyasal hayatın İslami kurallara göre düzenlenmesinden taraf olduğu dergideki yazılardan ve pek çok dosya ve yazıdan açıkça anlaşılmaktadır. Fakat bunun nasıl gerçekleşeceği konusunda net bir önerisi yoktur. *Girişim*'de İslam siyaset felsefesinin siyasi pratikleri olgunlaştırmaktan yoksun kaldığı belirtilmektedir. Egemenliğin Allah'a ait olduğu ve ayetlerin değiştirilemeyeceği ancak fıkıhın dinamik olduğu, bu yüzden de değişimin kaçınılmaz olduğu vurgulanmaktadır. Dergiye göre toplumsal değişim icma ve kıyas yöntemi ile yapılmalı ve Kur'an'a uygun olmalıdır. ²⁰³ Bu anlamda *Girişim*'in İslamcı ana akımın ortak söylemini tekrarladığı ifade edilebilir. Bununla birlikte *Girişim*'in uzak gelecek toplum tasavvuru yoktur. Daha çok tarihi hadiseler ve bugüne yansımaları ile ilgilenmektedir.

İslam Devleti için model olarak Asr-ı Saadet ve 4 halife dönemi gösterilmektedir. Asr-ı Saadet sorgulanamaz derecede önemli ve yol gösterici bir

²⁰¹ Güneş-Ayata, **a.g.e**, s. 276.

²⁰² Neşet Günel, “Her Şey Öylesine Akıl Almaz Ama Öyle Tutarlı ki”, **Girişim dergisi**, Sayı: 17, Şubat 1987, s.8

²⁰³ Güneş-Ayata, **a.g.e**, s. 259.

dönemdir zira Hz. Peygamber o 23 yıllık süreç içerisinde İslam'ı bir din olarak parça parça aktarmıştır. Bakılacak en önemli örnek orasıdır. Ancak uzak gelecekte bir nesil bu dönemi reddederse elinde örnek olarak alabileceği başka bir şey kalmayacaktır, zira *Girişim* sadece bu dönemi istisna olarak görmektedir. Aşağıdaki alıntı konuyu anlamamıza yardımcı olacaktır:

“İslam dün, bugün ve yarınla ilgilidir. Saadet Asrı müstesna olmak üzere dünü yargılar, bugünü değerlendirir ve yarını da tasarlar. İslam burası ile ilgilidir. Fakat orayı yani öteyi de unutmaz. Kur'an dünyasaldır ama sadece dünyasal değildir. En ağır eleştiriyi, geleneksel topluma yaparak atalar dinini yargılar. Nebilere “Ben yenildim, bana yardım et” dedirten geleneksel topluma acımasız bir başkaldırıdır Kur'an.”²⁰⁴

İran İslam devrimi ve ardından yaşanan hadiseler *Girişim*'de sıklıkla tartışılmıştır. Devrimden duyulan memnuniyet açıkça ifade edilmekte ancak kendi çocuklarımızın bile büyüdülerinde ne olacağını kestiremememizden ötürü İran İslam devriminin de geleceği hakkında aşırı ümitvar davranmaktan kaçınmak gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca İran'ın ve devrimin Şii yapısı da bu “muallak sevinç”in oluşmasında muhtemelen etkilidir. Nitekim derginin son sayılarında İran İslam devrimini eleştiren yazılar dikkat çekmektedir.²⁰⁵

Mustaha Tahhan ile “İslami Hareket” kitabı için yapılan söyleşide Tahhan İslam devleti liderinin vasıflarını saymaktadır. Ona göre, lider öncelikle İslam'ın temel esaslarını ve siyasi şartları iyi bilmelidir. Müspet ve menfi içinde bulunduğu şartlardan yararlanabilmelidir. Kendisini davete adanmalıdır. İslami prensipleri, özellikle de şura prensibini dikkate almalıdır. Hedeflerin açık ve net olması gerekmektedir. Aynı şekilde kısa vadeli hedefler de belirlenmeli ve onlar da açık ve net olmalıdır. Lidere itaat edenler liderle uyum içinde çalışmalıdır. İslami harekete mensup kişiler İslam'ı doğru anlamalı, zorlamalardan kaçınarak Kur'an ve Sünnet'e dayalı sıhhatli bir

²⁰⁴ Fikret Yalçinkaya, “Yaşadığı Gibi İman Etmek Üzerine”, *Girişim dergisi*, Sayı: 6, Mart 1986, s. 37.

²⁰⁵ Bu konuda bkz: Ahmet Cemil Karasaç, “Trablusşam'daki Son Olayların Perde Arkası”, *Girişim dergisi*, Sayı: 2, Kasım 1985, s. 14.; Muammer Öztürk, “Geniş Çaplı Anti Siyonist Cephe Üzerine”, *Girişim dergisi*, Sayı: 6, Kasım 1986, s. 9; İhsan Nur, “7. Yıldönümünde İran İslam Devrimi”, *Girişim dergisi*, Sayı: 5, Şubat 1986, s. 12.; Hüseyin Okçu, “İran-İrak Savaşı ve Düşündürdükleri”, *Girişim dergisi*, Sayı: 1, Ekim 1985, s. 7.

değerlendirmeye tabi tutmalıdır. Hareket fıkhi, mezhebi, coğrafi hiçbir ihtilafı kendisine dayanak yapmamalıdır.²⁰⁶ Bu değerlendirmelerde liderin dini yönünden ziyade siyasi yönüne vurgu dikkat çekmektedir.

Metiner, bir söyleşide yönelttiği soruda şu ifadelerle yer vermektedir: “Bence iktidar ve hakimiyet peşinde olmak İslam’ın kaçınılmaz olarak öngördüğü bir olgu olarak değerlendirilmeli. Çünkü orta yerde bir sömürü, bir işgal hadisesi var somut olarak...”²⁰⁷ Buradan da açıkça anlaşıldığı üzere Metiner, İslamcıların iktidara yani devlete talip olmasını doğal ve hatta gerekli görmektedir. Özellikle ilk dönem İslamcıların aceleci bir tavırla imparatorluğu kurtarma çabasını takdirle karşılamakta, mücadelelerini olumlamaktadır.

Son olarak, derginin İslam devletine bakışı açısından da fikir vereceğini düşündüğümüz bir meseleye değinelim. Dergiye göre toplumun ve hayatın gerçeklerinden kopuk fikirler üretilmez. Toplum gerçekliğinin farkında olmak gereklidir. Müslümanlar kendilerine aşırı ütöpik dünyalar kurup gerçekliğe uymayacak bir hayat nizamı aradıklarında bugünle olan bağlarını da kopartacaklar ve arafta kalma hali yaşayacaklardır. Bülent Sönmez’in “Hayatın İçinde Olmak” başlıklı yazısında²⁰⁸, Müslümanların önemli bir sorunu olarak bu konuya dikkat çekmektedir. Sönmez’e göre, ne bu toplumun ne de idealde çizilen toplumun adamı olmamak gibi bir problem söz konusudur. Adeta her iki dünyadan da kovulmuşluk hissiyle zamanın ortasında kalmıştır inananlar. “Çoğu Müslüman alabildiğine ideal bir dünya kurarak kafasında bu toplumun dışına itiyor kendini. Ve bu itişin kendisi bile farkına varamıyor çoğu kez. Böylelikle ne yaşadığı toplumdan haberi oluyor, ne de idealde çizilen topluma ulaşabilmenin yollarının nereden geçtiğini anlayabiliyor.” Sönmez, bu durumu “yabancılaşma süreci” olarak adlandırıyor.

²⁰⁶ Mustafa Tahhan, “İslami Hareket, Fıkhi Ve Mezhebi İhtilafı Kendisine Dayanak Yapmamalıdır”, **Girişim dergisi**, Sayı: 24, Eylül 1987, s. 30.

²⁰⁷ Mehmet Metiner, İsmail Kara ile İslamcılık Üzerine Röportaj, **Girişim dergisi**, Sayı: 20, Mayıs 1987, s. 12.

²⁰⁸ Bülent Sönmez, “Hayatın İçinde Olmak”, **Girişim dergisi**, Sayı: 24, Eylül 1987, s. 36.

3.3.3 Demokrasi ve Şura

Girişim, Mevdudi'nin "Teodemokrasi" söylemine benzer bir "dindar demokrasi" teklif etmektedir. Mevdudi'ye göre, egemenlik Allah'ın ama aynı zamanda da halife olarak tanıttığı insanların üzerindedir. Müslümanlar, Allah'ın isteğinin gerçekleştirilmesinde aracıdır; bu da ancak şurada, icma toplantılarında sürekli görüşmelerle mümkün olabilir.²⁰⁹

Ahmet Seçkin, *Girişim*'deki bir makalesinde İslam ile demokrasi arasında köprü kurmaya çalışan çeşitli çabaların olduğu ama bu çabaların beyhude olacağı, iki sistemin uyuşmasının mümkün olmadığını anlatmaktadır. Seçkin'e göre İslam'da egemenlik, padişahın, kralın, sultanın olmadığı gibi halkın da değildir. Egemenliğin tek sahibi Allah'tır. Demokrasinin şirin gösterilmeye çalışıldığını ifade eden Seçkin'e göre Müslüman bilinen kesimlere bile demokrasinin çekici gelmesi ilginçtir. Ayrıca, Batı demokrasilerinde bile egemenlik tam anlamıyla halkın değil büyük sermaye güçlerinin elindedir ve oy kullanmak sadece geniş halk kitleleri için aldatmacadır. Laiklik ilkesinin de İslam'la uyuşmadığını söyleyen Seçkin şu ifadeleri kullanır: "İslamcı teori, siyasal-dinsel iktidarın birlikteliğini, öngördüğü için, bu iktidarların ayrılması İslam teorisi ile bağdaşmamakta, bu teoriye bağlı olanların laikliğe karşıt bir davranış içine girmelerine yol açmaktadır." Seçkin aynı yazıda, demokrasilerdeki güçler ayrılığının İslam'da olmadığını, yasama (teşri), yürütme (icra), yargı (kaza) üçlüsünün vahye dayanması gerektiğini belirtmektedir.²¹⁰

"Demokrasi gibi birtakım kavramların İslam ile birtakım şekli ve zahiri benzerliklerinin olması onların birbirleriyle imtizaç veya bazı çevrelerin ileri sürdüğü gibi izdivaç edebilecekleri anlamına gelmeyeceği bilinmelidir."²¹¹

"Demokrasinin sadece bir form olmadığı aynı zamanda onun tarihsel ve felsefi bir içeriğinin de olduğu vurgusu dönemin İslamcılarının çokça

²⁰⁹ Güneş-Ayata, *a.g.e.*, s. 259.

²¹⁰ Ahmet Seçkin, "İslam ile Demokrasi Arasında Köprü Olmak", *Girişim dergisi*, Sayı: 5, Şubat 1986, s. 36-37.

²¹¹ Ahmet Seçkin, *a.g.e.*, 36- 38.

dillendirdiği diğer bir husus olarak ön plana çıkmaktadır. Buna göre demokrasi nötr bir kavram değildir ve bu hususa özellikle dikkat edilmelidir.”²¹²

Girişim’e göre, Batı’nın siyasal boyutu demokrasidir ve demokrasi güvenilir ve kaypak bir sistemdir. Zira tevhid, yani Allah’ın birliği, düşüncesinden farklı bir sistemdir bu ve Allah’ın egemenliğinden başka bir egemenlik üreten bir sistemin başarılı olması mümkün değildir. Demokrasilerde özgürlük olmaz, ancak halka, halk tarafından seçilmiş hükümete ve halkın dayattığı bir devlete kölelik söz konusudur.²¹³ Benzer iddialarla Türk demokratik sistemi de eleştirilir. Kurtuluş Savaşı sonrasında oluşan elit kesimin Batı yanlısı politikalar izlediği ve bunu halka dayattığı ifade edilir. Gelgelelim, bugün de bu yöntem devam etmektedir dergiye göre. Belli kesimler dışında kalan toplumun diğer kesimleri devletin zorba tutumları tarafından ezilmektedir. Özgürlükler sadece sistemin içinde olanların yararlandığı ayrıcalıklı, özel bir imtiyazdır. İslam’ı hayatın tüm aşamalarında uygulamak isteyenler için özgürlük yoktur (bu söylem özgürlüğü talep etme olarak da okunabilir). Bu bir bakıma hayra işarettir, çünkü insanlar sistemin tikanıklıklarını fark ettikçe İslam’a yönelecek ve İslam’ın hakikati daha sarıh bir şekilde anlaşılacaktır *Girişim*’e göre.

Mehmet Metiner, dergideki bir yazısında demokrasiyi farklılıklara saygı gösterme rejimi olarak tanımlamaktadır. Ayrıca sol kesimlerin ifade özgürlüğü konusundaki tutumlarını eleştirmektedir:

“... Bu ülkede artık birileri Müslümanların konuşma ve söz söyleme özgürlüğünü ellerinden almak istiyor. Özellikle basında köşe başlarını tutmuş bir kısım yazarlar, solcu aydınlar irticayı hortlatarak bunu gerçekleştirmek istiyorlar. Enteresandır: Bu ülkede konuşma ve örgütlenme özgürlüğünün havarisi kesilen solun Müslümanların konuşma özgürlüğüne irtica adı altında müdahale etmesi artık Müslümanların da aklı başında çözümler önerdiğinin bir ifadesidir. Aynı zamanda solun ideolojik olarak tükendiğinin de bir ifadesidir Bu türden toplantıları hemen irtica toplantıları, gösterileri olarak lanse eden kimselerin hiç de demokrat olmadıkları anlaşılmalıdır artık. Çünkü demokrasi demek farklılıklara saygı göstermek demektir. Kendi savundukları

²¹² Serap Yavuz, “Demokratik Rejimler Tek Siyasal Seçenek mi?”, *Girişim*, Sayı 14, Kasım 1986, s. 13.

²¹³ Güneş-Ayata, a.g.e, s. 260.

anlayışla çelişmeleri, bu insanları gerçekten de gülünç duruma düşürüyor. Ama bu onların kendi sorunları ...”²¹⁴

Derginin ilk sayılarında demokrasiye soğuk ve mesafeli bakılırken, ikinci yılından itibaren bu bakışın yumuşadığını görüyoruz. Diğer taraftan, Mehmet Metiner, yıllar sonra, 24.06.2022 tarihinde TELE1’de Enver Aysever’e konuk olduğunda, “Bizim İslamcılık anlayışımız demokrasiyi küfür, şirk olarak gören bir anlayıştı. Sonradan demokrasinin aslında siyasal bir aparat olduğunu anladık. Demokrasiyi böyle uyguladıkları için demokrasiyi şirk olarak algıladı bizim kuşak” diyecektir.²¹⁵

3.3.4 İslam Birliği

Daha önce de vurgulandığı gibi *Girişim*’de en çok öne çıkan temalardan biri vahdet, yani birliktir. Buradaki vurgu aynı zamanda “ümme” ve “İslam Birliği”ne yapılan vurgudur. İlyas Sucu’nun da belirttiği gibi *Girişim* yayınlandığında beri en çok vahdet konusu üzerinde yazan dergilerden biridir ve kendisini de nitekim böyle tanımlamıştır.²¹⁶ Derginin 55. Sayısı “Türkiyeli Müslümanların Vahdet Arayışı” başlığıyla çıkmış (Türk Müslümanlarının değil Türkiyeli Müslümanların vurgusuna dikkat çekmek isteriz), dergi içerisinde Metiner’in yazısı dışında bir de soruşturma yapılmıştır. Ayrıca bu sayıda 29 dergi ve gazetenin ortak bildirisi yayınlanmış ve ABD’nin Türkiye üzerindeki emperyal politikaları sert bir dille eleştirilmiştir. Bu dergi ve gazeteleri bir araya getirerek ortak bir bildiri yayınlamak başlı başına bir birlik çağrısıdır ve *Girişim* bu fikirlerini belli noktalarda eyleme geçirebilmiş görünmektedir.

55. sayıda yer alan soruşturmada “İslami Vahdet’in tanımını yapar mısınız?”, “İslami vahdet sizce nasıl sağlanabilir?”, “Müslüman gruplar kendi aralarında nasıl bir

²¹⁴ Mehmet Metiner, “Problemlerimiz ve Çözüm Yolları”, *Girişim dergisi*, Sayı: 16, Ocak 1987, s. 48. (vurgular bize ait)

²¹⁵ <https://www.tukenmezhaber.com/article/58189/mehmet-metiner-islamcilik-anlayisimiz-demokrasiyi-kufur-sirk-olarak-goren-bir-anlayisti> , Erişim Tarihi: 27.06.2022

²¹⁶ İlyas Sucu, “İslamcılığın Kendini Muhasebe İmkânı”, “**Bir Başka Hayata Karşı**”: 1980 Sonrası **İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, c. 1, 2019, s. 291.

diyalog ve davranış örneği sergileyebilirler?” gibi sorular yöneltmiştir. Soru yöneltilen isimler ise şöyledir: Halil Ürün (Konya BB Başkanı), Emine Şenlikoğlu (Mektup Dergisi GYY), Abdullah Büyük, Bahri Zengin (Refah Partisi MKYK üyesi), Yunus Vehbi Yavuz (Uludağ Üni. İlahiyat Fak.). Konu ile ilgili ayrıca İslamcı camiada hala önemli bir yere sahip olan Hayrettin Karaman’ın ve Milli Gazete’den Osman Tunç’un geniş değerlendirme yazılarına yer verilmiştir. Yazılardaki ana vurgunun İttihad-ı İslam’a (İslam Birliği) olması sürpriz olmamıştır. Diğer taraftan Müslümanların ihtilaf halinde oldukları konulara değil ittifak ettikleri konulara yoğunlaşmaları gerektiği, ihtilafların da rahmet olarak yorumlanması gerektiği ifade edilmektedir. Müslümanların kardeş oldukları, Kur’an ve Sünnet üzerinde buluştuktan sonra birbirimizi zedeleyecek tutumlardan uzak durmamız gerektiği söylenmektedir. Görüşlerde ayrıca İslam tarihinden ve hadis-i şeriflerden bolca örnekler verilmiştir. Müslümanların iç sorunlarını da konuşmaları gerektiği vurgusu ayrıca ilginçtir. Zira ağırlıklı görüş iç sorunların kamuoyunda çok fazla dile getirilmemesi ve tartışılmaması gerektiği yönündedir.

Girişim’de açık bir şekilde Batı karşıtlığı kendini göstermektedir. Batı’ya karşı İslam Birliği teklifi ve savunusu öne çıkmaktadır. Batı karşıtlığı dönemin diğer İslamcı dergilerine göre nisbeten daha azdır. Emperyalist ve sömürgeci geçmişi/faaliyetlerinden ötürü hem Amerika’nın hem de Sovyetler Birliği’nin eleştirildiği, İslam dünyası üzerindeki baskıcı tutumlarının yerildiğini görmekteyiz. Özellikle ilk sayılarda Batı karşıtlığı kültürel eleştiri olarak yer alırken ilerleyen sayılarda emperyal tutum tartışılır. Kapitalizm de bu bağlamda eleştiri konusu yapılır dergide. Batının sürekli olarak eşitsizlik ürettiği, yoksul insanların sayısının her geçen gün Batı’da ve Batı dışı ülkelerde kapitalizm yüzünden yükselişe geçtiği, emeğin sömürüldüğü, ekonomik rekabet ve israfla ilişkili bir şekilde tüketim toplumunun oluşturulduğu ve bireyin yalnızlık içinde sisteme yabancılaştığı az da olsa çeşitli yazılarda tartışma konusu yapılır.²¹⁷ Serap Yavuz’un “İslam Dünyasında Emperyalist

²¹⁷ Ayşe Güneş-Ayata, “Pluralism versus Authoritarianism: Political Ideas in Two Islamic Publications”, **Islam in Modern Turkey, Religion, Politics and Literature in a Secular State**, ed. Richard Tapper, London, I. B. Tauris, 1991, s. 259-260.

Hareketler ve Çağdaş Görüntüleri” başlıklı yazısında, Batı’nın emperyal tutumlarının özellikle Ortadoğu ve Afrika ülkelerinde türlü yıkımlara yol açtığı ifade edilmektedir: “Çağımızda Ortadoğu İslam coğrafyasının her noktasını, siyasi değişim hareketleri sararken, emperyalist güdümlü çalışmaların ve askeri işgallerin sonucunda kan çukurları ve sürgün beldeleri oluşturulmuş görünmektedir.”²¹⁸ Aynı yazıda Batının emperyal davranışlarının ilgili ülkelerdeki aydınlar, düşünürler ve siyasiler tarafından desteklenmesi de eleştirilmektedir.

“Bizler tevhide inanan bütün Müslümanları bir aile ve kendimizi de bu ailenin bireyleri olarak kabul ediyoruz. Bu yüzden gurupçuluk anlayışına karşıyız. İslami doğrulardan, Tevhid’den yanayız sadece... Tevhid adına birleşme zorunluluğudur bizi sadece bu yola iten.”²¹⁹

Metiner’in başyazılarında farklı düşüncelere saygı ve kucaklayıcı bir tavır sıklıkla görülür. “Bizim gibi düşünmeseler de, bizim Müslüman cemaatimizin parçası olmasalar ve bizim liderimize biat etmemiş olsalar bile Müslüman bir ferdin Müslüman ümmetinin parçası olduğunu unutmamalıyız.” der.²²⁰

Serap Yavuz imzalı bir yazıda ümmet ve İslam birliği vurguları ile Müslümanlara biçilen bazı roller dikkat çekicidir:

“Çağımızda insanlığı sosyal ve ekonomik bağımsızlık, güç sahibi olma fikirleri ile efsunlayan ve bu kadar kitleleri kendi beyinlerine göre ayarlayabilen insanlık düşmanı rejimleri, *Allah’ın çizdiği çizgi üzerinde yürüyen şahitler grubu (Müslümanlar kastediliyor)* ancak dize getirebilecektir. Eğer ki, her Müslüman kendi payına düşen bölümü doldurabilirse. Ve bu orta ümmetin bir misyonu da fanatik heyecanlardan, İslam dışı siyasal tercihlerin zorla kabul ettirilmesinden kaçan, adaletli, uygar, ölçülü ve erdem sahibi insanların bir arada İstanbul kuvvetle yaşamalarından doğacak sonuçlardan hayat kazanacaktır. Bu önder İslami topluluk tüm insanlara mutedil ve şahit bir ümmet olarak gönderilişlerini, baskı, zulüm ve sömürü ile ispatlamayacaklar, ancak onlar, ahlak, amel, siyasal bütünlük, sevgi, adalet esaslarıyla sarılı bir kimlikle kendilerini dünyaya sunabileceklerdir. Allah

²¹⁸ Serap Yavuz, “İslam Dünyasında Emperyalist Hareketler ve Çağdaş Görüntüleri”, **Girişim dergisi**, Sayı: 6, Mart 1986, s. 10.

²¹⁹ Mehmet Metiner, “Ne Yapmalı”, **Girişim dergisi**, Sayı: 4, Ocak 1986, s. 2.

²²⁰ Mehmet Metiner, “Çağdaş Davet Fıkhı”, **Girişim dergisi**, Sayı: 16, Ocak 1987, s. 5.

Kur'an'da İslam ümmetinin bu liderlik vasfını korumak için onları iç ve dış baskılara karşı uyarmıştır.²²¹

3.3.5 Laiklik

Laiklik bahsinde *Girişim*'in ilk yılları ile son yıllarındaki tutum arasında değişiklik gözlemlenmektedir. Tıpkı demokrasiye yaklaşımında olduğu gibi. Bu değişimin aynı ekibin daha sonra çıkartacağı *Yeni Zemin* ve *Sözleşme* dergilerinde daha derinden yansıdığı görülecektir. *Girişim* ilk sayılarında laiklik konusunda daha sert ve karşıt bir tutum sergilerken, 80'lerin sonlarına doğru çıkan sayılarında daha yumuşak, ılımlı bir yaklaşım gözlenmektedir. Bu ılımlı yaklaşım laikliğin kabul edilmesi ya da makbul görünmesi ile alakalı değildir ancak sert tonda bir karşıtlıktan vazgeçilerek özgürlükler bahsinde hatırlatılan, gerçek laikliğin uygulanması gerektiği söylenen bir tona kaymıştır.

Derginin Ağustos 1986 tarihli 11. sayısında doğrudan *Girişim* imzalı bir sunuş metni dikkat çekmektedir. Çeşitli kitaplardan laiklik üzerine yapılan alıntılarla farklı laiklik görüşlerinin derlendiği bu bölüme “İlginç Bir Gezinti” ismi verilmiştir. Bu gezintide, Nurculuğun önemli isimlerinden olan Mehmet Kırkinci'nin “Darul Harp Nedir?”, Nur camiasının yayınlarından Yeni Nesil gazetesinin başyazarı Safa Mürsel'in “Laikliğin Neresindeyiz?” ve marksist kişiliği ile bilinen Aytunç Altındal'ın “Laiklik” isimli kitaplarından alıntılar sunulmuştur. Dikkat çekici kısmı, *Girişim*'in sunuş yazısında altını çizdiği hususlardır. Derginin diğer sayılarında olduğu gibi grupçuluktan ve tek yanlı uzak bir şekilde meselenin anlaşılması gerektiği ifade edilir. “Mü'minler, Said Nursi'nin de dediği gibi sadece ve sadece Kur'an'a dürbün olmalıdır. Hep birlikte Kur'an'a dürbün olmak yolundaki vazifemizi açık ve net bir biçimde ortaya koyabilme yürekliliği gösterebilirsek, göreceğimiz bir çok meselemiz süreç içerisinde kendiliğinden çözümlenmiş olacaktır.”²²² Alıntılarda dikkat çekici

²²¹ Serap Yavuz, “Resulullah'ın Ümmet Bilinci Oluşturması”, *Girişim dergisi*, Sayı: 53, Şubat 1990, s. 56. (vurgular bize ait).

²²² “Birkaç Kitaptan Seçmeler”, *Girişim dergisi*, Say: 11, Ağustos 1986, s. 13-14-15.

husus, laikliğin korkulacak bir şey olmamasıdır. Safa Mürsel'in "İslamiyeti bir fitrat dini olarak kabul eden insanların laiklikle çatışmakta bir menfaatleri yoktur." alıntısı aslında bir bakış açısını da yansıtmaktadır. Yine Mehmet Kırkinci'dan seçilen alıntı ilginçtir: "Devlete isyan eden ve anarşi çıkaran herkes hadis-i şeriflere karşıdır."

"Laisizme itikad eden dindar(!) insanlarla karşı karşıyayız artık. Dinsiz dindar üretiyor sosyal sistemler. Dinsiz çünkü "Allah indinde din sadece İslam'dır". Dindar çünkü ideolojik sistemler de bir dindir. "İyi insanlar iyi vatandaş" üretmede güvenilir ve vazgeçilmez bir araç oldu. İslam, İngiliz siyasetine zarar vermiyorsa şayet okunsun ezan, konuşulsun İslam. İşte bu İslam değil o kısmi İslam, o "şibih İslam"dır. O resmi dinlerin rızasını ve onayını kazanmış afyon İslam'dır... Laisizme itikad etmiş toplumlarda icat edilen bir eylemin bir alt yapısı (yeraltısı) ve bir de üst yapısı (yerüstüsü) vardır. Yeraltısı: Resmi dini güvenliği ve geleceği. Yerüstü: Halk dalkavukluğu. Bu yapı sürekli yerüstüsü yeraltısını etkileyen ve besleyen bir "feedback" kontrol sistemi. Bu iklimde ve bu düzlemde İslam halkın değil müslümanın afyonu artık. Sömürüye giden yollar artık Laik-İslam'dan(!) geçmektedir."²²³

Girişim'e göre "davet teorisini" yaymada önemli araçlardan biri de tiyatro ve sinemadır. Evde eğitimin pek çok yerde vurgulandığı dergide alternatif bir kültür ortamı oluşturmak ve yeni nesillere İslam'ın öğretilerini daha rahat aktarabilmek için bu araçların kullanılması gerektiği tavsiye edilmektedir. Kitle iletişim araçlarını iyi kullanmanın yanı sıra üniversiteler, sendikalar ve diğer örgütlenmelerden de yararlanılmalıdır. Zira laik devletin propaganlarına karşı korunmak için başka yol yoktur. İslami tiyatro ve sinemalar her bakımdan desteklenmelidir. Okullarda din dersi konulması da Girişim'e göre olumsuz bir adımdır zira burada laik Türkiye Cumhuriyeti'nin vaaz ettiği din öğretilmektedir.²²⁴

Arif Dülger'in "Diyanet'in Demokratlığı" başlıklı yazısında, diyanete bağlı din görevlilerinin toplumun tümüne hizmet etmesi gerektiği ve bunun laiklik ilkesine daha uygun olduğu belirtilmektedir. Yahudi ve Hristiyanların da dini işlerini yürütecek diyanet benzeri kurumlar kurulmalıdır. Dülger'e göre, "Avrupa'da laikliğin doğuşuna ve uygulanışına, hem de tıkr tıkr işleyişine fırsat veren taraflardan çok farklı bir taraf vardır: Müslümanlar." Dülger, Müslümanlar'ın Hristiyanlar'dan farklı olarak

²²³ Fikret Yalçinkaya, "Yaşadığı Gibi İman Etmek Üzerine", **Girişim dergisi**, Sayı: 6, Mart 1986, s. 37.

²²⁴ Güneş-Ayata, **a.g.e.**, s. 264.

inançlarını hayatın her alanına müdahale etmeyi, Allah adına müdahale etmeyi gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de laikliğin “tıkır tıkır işleyecek” şekilde inşaa edilmesi mümkün görünmemektedir.²²⁵

Bahaddin Sağlam imzalı bir yazıda Bediüzzaman Said Nursi’nin fikirleri anlatılırken onun laiklik karşıtı olduğu ifade edilir. Burada ilginç olan Nursi’nin fikirleri örnek, numune olarak aktarılmakta ve her Müslüman bu fikirlerin peşinden gitmeli dercesine sunulmaktadır. Laiklik konusundaki karşıtlık, “o elbette laikliğe karşıdır çünkü hayatı boyunca dinin hakimiyeti için çalıştı. ‘Dinin karışmadığı bir dünyada hayır yoktur.’ Demıştır” şeklinde aktarılmaktadır.²²⁶

Mehmet Metiner’in kaleme aldığı “Türkiye’nin ve Batı’nın Laikliği Üzerine” başlıklı başyazıda (sayı: 51), Türkiye’de devletin dini kontrol etmesi ve diyanet isimli bir kurumun olması dolayısıyla asla laik olamayacağı söylenir.²²⁷ *Girişim*’in laiklik anlayışını göstermesi açısından kritik olan bu yazıda Batılı anlamda laiklik uygulamasının Türkiye’de olmadığı vurgulanır. Derginin ilk dönemlerinde laikliğe karşı takınılan sert tutum yerine, özgürlükler için laikliği tam anlamıyla uygulayın çağrısı öne çıkmaktadır. Ali Fuat Başgil’e yapılan atıfla Türkiye’de devlete bağlı din sisteminin olması dolayısıyla laikliğin uygulanamadığı ifade edilir. Laikliği “din ile devletin birbirinden ayrılması” olarak tarif eden Metiner, bu tanımın yetersiz olduğunu aynı zamanda “din ile devletin birbirlerinin alanlarına müdahale etmemesi ve iki önemli gücün birbirine karşı fiiliyatta özerk olması gerektiği” anlamına da geldiğinin altını çizer. Diyanetin, Türkiye’deki sunni Müslümanları kontrol etmek amacıyla kurulduğu belirtilir. Diyanet aracılığıyla devlet dine karışmakta ve devlete bağlı din sistemi kurmaktadır ve diğer inançlara karşı eşitlik ilkesini ihlal etmektedir. Devletin “zorunlu din dersi” ve televizyonlarda “inanca doğru” gibi programlarla dini alana müdahale ettiği ve kendi isteği yönünde bir dindar profil oluşturmaya çalıştığı söylenir

²²⁵ Arif Gülger, “Diyanet’in Demokrasi”, *Girişim dergisi*, Sayı: 8, Mayıs 1986, s. 12.

²²⁶ Bahaddin Sağlam, “Said Nursi’nin Fikirlerinin Kısa Bir Fihristi”, *Girişim dergisi*, Sayı: 11, Ağustos 1986, s. 34.

²²⁷ Mehmet Metiner, “Türkiye’nin ve Batı’nın Laikliği Üzerine”, *Girişim dergisi*, Sayı: 51, Aralık 1989, s. 3.

ve bu durum eleştirilir dergide. Benzer şekilde Türkiye'nin doğusunda yaşanan hadiselerde (Kürt sorunu kastediliyor) devletin ayet ve hadislerle dolu broşürler dağıtması ve kendisini haklı çıkartma çabası da Metiner tarafından dini alanı kullanma olarak yorumlanmaktadır. Başörtüsü yasağı da yine devletin yanlış laiklik anlayışının bir sonucudur. Bu durum Metiner'e göre "anti-demokratik" ve "anti-laik" bulunmaktadır. Doğru anlaşılrsa aslında laiklik pek âlâ uygulanabilir bir ilkedir Metiner için. Metiner, Batı ile Türkiye örneklerinin laiklik bahsinde birbirinden ayrı tutulması gerektiğini savunmuş ve laiklik ile demokrasiyi eleştirirken Müslümanların Batı'yı örnek göstermelerini eleştirmiştir. "... ötedenberi getirdiğimiz bu laiklik ve demokrasi eleştirisini artık terketmek zorundayız" demiştir.

3.3.6 Özgürlük ve Birey

Girişim dergisi açık bir şekilde özgürlüklerin, bireyin haklarının net bir şekilde belirlenmesinin ve güçlendirilmesinin ve ayrıca çoğulculuğun yanındadır. Bunu dergideki pek çok yazıda açık bir şekilde görebiliriz. Bunun yanında, Osmanlı'dan sonra Cumhuriyet'in ilk kuruluş yıllarında Türkiye'deki Müslüman öncülere, dini gruplara uygulanmayan özgürlük dergide sert bir biçimde eleştirilir. *Girişim*'e göre bugün de (80'li, 90'lı yıllar) sistemin içinde olanlar dışında kimseye özgürlük tanınmamaktadır. Kürtlere, İslamcılara, Bediüzzaman'ın talebelerine açık bir şekilde özgürlük, rahatça yazma ve faaliyetlerini yerine getirme hususu dile getirilmektedir.

Girişim'de manevi duyguların, kulluk vazifelerinin, itikadi meselelerin pek görülmediği ya da öne çıkartılmadığını yukarıda ifade etmiştik. Buna karşın dergide sıkça Batılı liberallerden alıntılar ve çeviri yazılar görülmektedir. Özellikle 10. Sayıdan sonra Nurculuk tartışmaları ve tarikatlere yönelik eleştiriler dikkat çekmektedir. Derginin dilinin biraz sivrildiği, doktrin inşaa etmeye çalıştığı ve diğer İslami hareketlerle polemiğe girildiği görülmektedir.

Metiner'in kaleme aldığı "Çağdaş Davet Fıkıhı" yazılarının birinde, sırasıyla Süleymancılık ve Hüseyin Hilmi Tunahan, Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç, İhvan-ı Müslimin, Mevdudi, Milli Görüş Hareketi, İsmet Özel kritik edilmiş; yer yer noksanlıkları dile getirilmiştir. Yazı şöyle sona ermektedir:

“İslam çok boyutluluğu içerisinde algılanması gereken bir dindir. İslam’ı, maddi ve manevi, politik, kültürel vb. tüm hususiyetleriyle birlikte kuşatacak bir mdoele ihtiyaç vardır Türkiye’de. Çağdaş davet fikhı bu bakış açısı çerçevesinde oluşturulmayı bekliyor. Özgün, yetkin, kuşatıcı davetçilerin bu işin üstesinden geleceğine inanıyorum. Yeter ki kendimize güvenelim.”²²⁸

Dergide birbirine zıt görüşlerin yayınlanmasında bir sakınca görülmemiştir. Ayrıca editöre mektuplar olarak gönderilen yazılarda sıkça dergiye yapılan olumsuz eleştiriler görülmekte ve bunlar da özgüvenli bir biçimde yayınlanmaktadır. Buradan yola çıkarak *Girişim*’in çok seslilik, özgürlük, ifade özgürlüğü gibi konularda iddiadan öte samimi bir duruş sergilediği söylenebilir. Örneğin, Mehmet Metiner dergide Mustafa Kaplan isimli başka bir yazara yazdığı mektuptan²²⁹ anlaşıldığı üzere yazarla yaşadığı münakaşada²³⁰ bile ifade özgürlüğü taraftarı olduğunu ve eleştiriye açık olduklarını ifade etmektedir. Hatta söz konusu meselenin aynen dergiye taşınmasından, bir açık oturumla detaylıca iddiaların masaya yatırılmasından yana olduğunu söylemektedir. Yine Metiner konferanstan çevrilen bir başka yazısında²³¹ “...bu benim boynumu aşan bir konu, bu yüzden yetersizliklerimden veya isabetsizliklerimden dolayı beni uyarmanızı rica ediyorum özellikle” demektedir. Aynı metinde, hepimiz için ortak sorunlardan ve çözümlerden bahsetmenin zor olduğunu, sadece şahsi bir bakış açısı sunduğunu vurgulamaktadır. “Kimseye tartışılmaz şeyler önermiyoruz burada.” demektedir. Bu söylemiyle Metiner, metasöylemi reddederek eleştiriye açık olduğunu ve herkes için ortak reçete dağıtma çabasından uzak duracağını belirtmiş oluyor.

²²⁸ Mehmet Metiner, “Çağdaş Davet Fikhı-3”, *Girişim dergisi*, Sayı: 20, Mayıs 1987, s. 2-3.

²²⁹ Mehmet Metiner, “Zorunlu Bir Açıklama Daha”, *Girişim dergisi*, Sayı: 9-10, Haziran-Temmuz 1986, s. 31.

²³⁰ Münakaşanın konusu, Mustafa Kaplan’a göre Metiner ve *Girişim*’in İslami bir çizgide olmadığı ve “zındık” olduklarına dair iddiadır. Bu iddiaya karşı Metiner rahatça tartışalım, konuşalım önerisi sunmaktadır.

²³¹ Mehmet Metiner, “Problemlerimiz ve Çözüm Yolları”, *Girişim dergisi*, Sayı: 16, Ocak 1987, s. 48-52.

Kenan Çamurcu'nun "Gençlikte Kıpırdanma" isimli makalesinde başörtüsü yasağı tartışmaları, protestolar, YÖK'ün uygulamaları eleştirilirken özgürlük vurgusu dikkat çekmektedir. Bilhassa düşünce ve eylem özgürlüğü, bireyin fikirlerini rahatça savunabilme alanlarının açık tutulması savunulmuştur. Yasaklar sert bir dille eleştirilirken özgürlük söylemi öne çıkmaktadır. Aynı sayfalarda görüşlerine başvuru Ali Bulaç ve Mehmet Metiner de benzer görüşleri dile getirmektedir.²³²

"Türkiye'de İslamcılık" başlığıyla yayınlanan 20. sayıda İsmail Kara ve Sadık Albayrak ile İslamcılık ve özellikle Cumhuriyet dönemi köklerine dair röportajlar yapılmış, Ali Bulaç ve Hayrettin Karaman'ın da yazılarına yer verilmiştir. İlgili sayıda Hüseyin Okçu'nun hem gelenek ve bugünü yorumladığı hem de özgürlük bahsiyle ilgili ilginç bir yazısı vardır. "İslamcılık Üzerine" başlıklı bu yazıda²³³ eski dönem İslamcılarıyla kıyaslandığında yeni dönem İslamcılarının daha net çizgilere sahip olduğu, düşünsel anlamda da daha sağlıklı sonuçlara varıldığı söylenmektedir. Bir bakıma gelenek eleştirisi olarak algılanabilecek bu satırlar şöyle devam etmektedir: "Ancak dikkatli bir bakış, eskiye oranla kimi eksikliklerin bulunduğunu da bize gösteriyor. Ulema sınıfının peyderpey azalmaya doğru yol alması önemli bir eksiklik sayılmalı. Önceki dönemlerin İsmet Özel'li bir aydın sınıfı yoktur ama günümüzün de bir Bediüzzaman'ı yoktur."

Girişim'de düşünce özgürlüğüne sıkça vurgu yapıldığı görülür. Metiner'in baş yazıları dışında örneğin daha ilk sayılarda Azmi Yılmaz'ın kaleme aldığı bir yazıda²³⁴ düşünsel güvenliğin ön koşulunun düşünce özgürlüğü olduğu Kur'an ve Sünnet'ten örneklerle anlatılmaktadır.

Girişim'in bu özgürlükçü tavırlarının yanısıra Batı'daki özgürlük ve eşitlik söylemlerinin eleştirildiği görülür. *Girişim*'in bazı yazarlarına göre Batı özgürlük ve

²³² Kenan Çamurcu, "Gençlikte Kıpırdanma", **Girişim dergisi**, Sayı: 20, Mayıs 1987, s. 24-25-26.

²³³ Hüseyin Okçu, "İslamcılık Üzerine", **Girişim dergisi**, Sayı: 20, Mayıs 1987, s. 8-9.

²³⁴ Azmi Yılmaz, "Düşünsel Güvenliğin İlkeleri: Düşünce Özgürlüğü", **Girişim dergisi**, Sayı: 3, Aralık 1985, s. 36.

eşitlik söylemlerini bir kalkan olarak kullanmaktadır ve bu kavramları adeta işlevsel hale getirmektedir. Aşağıdaki alıntı romantik bir söylem olarak görünse de *Girişim*'in bakış açısını yansıtmak açısından bizce önemlidir:

“...özgürlük dediklerinde sen bukağıları anla. Eşitlik dediklerinde sen ezilmeyi anla kendi payına. Onların şarkılarını söylemedikçe sen bunları böyle anla Azize. Sana ne kadar uzaklar biliyor musun, sana oldukça uzaklar. Bence seni bir yürek çırpıntısında duyuyorum, o denli yoğun. İnan Azize sömürüyü sevmedikçe bizi sevmezler, zulme rıza göstermedikçe, hakikate yandaş oldukça. Unutma bunları Azize, tanı bunları. Allah'ın nusreti gelende nasıl geleceklerse insanlar bölük bölük. Senin şarkıların okunacak meydanlarda. Unutma bunu.”²³⁵

Dergi özgürlüğün kaynağını İslam'ın kendisinde görmektedir.²³⁶ Bu bağlamda, Metiner, İslam dünyasının çeşitli problemlerinden (gerçek fıkıhtan uzaklaşma, aşırılık, grupçuluk, amelsizlik gibi) bahsettikten sonra çözüm olarak Kardavi'ye atıfla şu cümleleri kurması ilginçtir ve özgürlük bahsi açısından kayda değerdir:

“... Burada genel bir çözümden söz etmek istiyorum. Bence çözüm, Kardavi'nin de işaretlediği şu tesbitte saklı: Hürriyet havasını yaymalı ve eleştiriye merhaba demeliyiz. Dinde nasihat ruhunu ayakta selamlamalıyız. Hz. Ömer'in dediği gibi merhaba nasihat eden, merhaba ebedler yolu, bana kusurlarımı armağan eden kişiden Allah razı olsun.”²³⁷

3.3.7 Çoğulculuk, Çok Kültürlülük, Eleştiri

Girişim dergisi eleştiriye önem verdiğini, hemen her sayıda okuyuculardan gelen mektuplarla, bunlardan bazıları sert eleştiriler içerir, göstermiştir. Yazıların önemli bir kısmında doğrudan okuyucuyu hedef alan ifadeler bulunmaktadır. Okuyucuyu bilgilendirme, eğitmek, idealler etrafında tutmak gibi bir misyon dergi sahipleri tarafından sahiplenilmiştir. Bu konuda *Girişim*'in 4. sayısında yayınlanan “Biz Kimiz, Arkamızda Kimler Var?” başlıklı başyazıdan örnek verebiliriz:

²³⁵ Bülent Sönmez, “Ortadoğu Çocuğu Azize'ye ve Büyümeye Hasret Tüm Çocuklara”, **Girişim dergisi**, sayı: 12, Eylül 1986, s. 36.

²³⁶ Serap Yavuz, “Resulullah'ın Ümmet Bilinci Oluşturması”, **Girişim dergisi**, Sayı: 53, Şubat 1990, s. 56.

²³⁷ Mehmet Metiner, “Problemlerimiz ve Çözüm Yolları”, **Girişim dergisi**, Sayı: 16, Ocak 1987, s. 55.

“İstanbul’dan yazan bir okuyucumuz “Forum” köşesinde yayınladığımız mektubunda, “... Arkanızda kimler var, merak ediyorum doğrusu” şeklinde bir soru yönletiyor bize. Aynı zamanda bizleri salt “ene”lerini tatmin etmek için çıkan insanlar olarak gördüğünü de belirtiyor bu okuyucumuz. Kim olursa olsun, hakkımızda ne düşünürse düşünsün dobra dobur davranıp bize düşüncelerini ileten bu okuyucumuza teşekkür etmek istiyoruz. Keşke hepimiz böyle açık sözlü olabilsek diyoruz. Açıksözlülük her zaman için şurada burada yapılan dedikodulardan daha Müslümanca’dır çünkü. Biz açıksözlü eleştirilerden, kanaatlerden yana olduğumuzu bu vesile ile bir kez daha hatırlatmak istiyoruz... Bu yüzden kimden gelirse gelsin doğruları kabul etmekte asla tereddüt etmeyiz... Yanlış bildiğimiz veya yanlış olduğuna kanaat getirdiğimiz düşünce, uygulamalar kimden gelirse gelsin reddeder, eleştiririz... Eleştirisiz kabullerin bu yüzden “put” olma tehlikesini barındırdığını söylüyoruz... Karşıt seçeneklerden korkulmaması gerektiğini inanıyoruz.”²³⁸

Çoğulculuk sosyal bilimlerde, farklı inanç ve kültürlerin ortak değerler üzerinde bir araya gelmesini kabul etme, ötekileştirmeye karşı mesafe alma anlamına gelir. Çoğulculuk ve çok kültürlülük sadece modern dünyanın birçok milli devletlerini karakterize etmez, aynı zamanda bir takım ahlaki öncüller ve barış içinde bir arada yaşama, hoşgörü, insan ve toplum haklarına riayet gibi değer-yönelimlerini dikte eder.²³⁹ Taylor’a göre, kültürel kimliklerin eşdeğer saygı esasına göre değerlendirilmesi gerekir ve çoğulculuk kültürel kimliklerin tanınmasına olanak sağlamaktadır.²⁴⁰ Çok kültürlülüğü kabul eden kişiler kültürlerin eşit düzeyde temsil edilmesini ve her türlü görüşün özgürce dile getirilmesini de savunurlar. Berger ve Luckmann, modernite ve çoğulculuk kavramlarını tartıştıkları eserlerinde, modern çoğulculuğun öznel ve özneler arası anlam krizinin yayılmasının temel nedeni olarak gördüklerini belirtirler. Zorunlu olarak böyle bir problemin krize yönlendirip yönlendirmeyeceği noktası ise belirsizdir. Fakat bu belirsiz alanlar içerisinde, toplumun

²³⁸ Mehmet Metiner, “Biz Kimiz, Arkamızda Kimler Var?”, **Girişim dergisi**, Sayı: 4, Ocak 1986, s. 2. (*Metinlerdeki imla aynen korunmuştur.)

²³⁹ Abdurrahman Momin, “Çoğulculuk ve Çokkültürcülük: İslami Bir Bakış Açısı”, **M. Ü. İlahiyat Fakültesi dergisi**, sayı: 38, Ocak 2010, s. 204.

²⁴⁰ Charles Taylor, **Çok Kültürlülük**, Çev. Levent Köker, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 12.

tüm üyeleri için ortak bir değer sisteminin bulunmadığı kesindir. Onlara göre, modern çoğulculuk değer sistemlerini göreceleştirmektedir.²⁴¹

“...Artık sadece kendimizi ‘hak’ diğer müslümanları ‘batıl’ olarak görme yanlışlığından sevdasından vazgeçelim istiyoruz. Kendimizi hataları ve savapları olan bir aile olarak kabul edelim, bu yüzden birbirimizin ‘uyarıcıları’ olalım istiyoruz. Bu gerçekleşmesi imkansız bir düş değildir bizce.”²⁴²

Girişim’in ana çizgisi açık bir şekilde çoğulcu ve çok kültürcüdür. Bunu pek çok yazıda, ama özellikle derginin başyazılarında vurgulamaktadır. Fakat bildiğimiz anlamda klasik çoğulculuğun *Girişim*’e göre bir sınırı vardır. Öncelikle, Kur’an, Sünnet ve imanın temel ilkeleri üzerinde mutabakat sağlanmalıdır. Mezhep, tarikat ayrımlarından bağımsız olarak bu durum zaten tüm Müslümanları kapsamaktadır. Bu anlamda geniş bir daireden söz edilmektedir. Diğer bir husus, Müslümanları Batılılar ile aynı bloğun içine getirme yoluna girilmemelidir, çünkü orada ortak değer çatışması meydana gelir.

Çoğulculuğun kaynağı *Girişim*’e göre Allah’ın insana verdiği akıl yetisidir.²⁴³ Allah insanları ve kavimleri renk renk yaratmış, farklılıkları bizzat kendi iradesiyle meydana getirmiştir. Dolayısıyla bizim farklılıkları ortadan kaldırmak ya da sona erdirmek gibi bir misyonumuz yoktur. Görüş ayrılıkları elbette kaçınılmazdır ve temel değerler (Kur’an ve Sünnet) üzerinde ayrılığa düşülmediği müddetçe tüm inananlar kardeş kabul edilmelidir. “Tek renklilik sadece bir taraf / hizip müdafası yapmak demektir. Tek renklilik farklı seçeneklerin aynı yerde sergilenmesinden korkmak, okuyucuya güvenmemek veya onların akıllarından şüphe etmektir.”²⁴⁴

Metiner’e göre, “kim ne derse desin” eleştiri bir değerlendirmedir ve kelimenin tam anlamıyla da bir gerekliliktir. Hiç kimse aklını bir başkasına teslim etmemeli ve

²⁴¹ Peter L. Berger, Thomas Luckman, **Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi, Modern İnsanın Yönelimi**, Çev. M. D. Dereli, 2. Baskı, Ankara, Heretik Yayınları, 2016.

²⁴² Mehmet Metiner, “Çağdaş Davet Fıkhı”, **Girişim dergisi**, Sayı: 4, Ocak 1986, s. 2.

²⁴³ Güneş-Ayata, **a.g.e**, s. 263.

²⁴⁴ Mehmet Metiner, “Eleştiri Üzerine”, **Girişim dergisi**, Sayı: 13, Ekim 1986, s. 2.

eleştirirken sevgi, saygı, hoşgörü ve merhametten uzaklaşmamalıdır. Kusur arayarak yapılan kasıtlı eleştiriler yukarıda kastedilen eleştiri kapsamına girmez. Bu teorileştirmeye göre eleştirinin belli ilkeleri vardır. Öncelikle kusur aranmaz, sonrasında varsa kusur ortaya çıkarılmaz, uyarılır ve örtülmeye çalışılır.²⁴⁵ Eleştirinin olmadığı yerde tek renklilik olacaktır ve bu da toplumlar için zararlıdır. *Girişim*'in bu çoğulculuk ve eleştiriye sıcak bakan yanı onu ister istemez kapsayıcı, kucaklayıcı bir üst aşamaya taşımaktadır. Gruplar, cemaatler ve yapılar üstü bir konum bahsetmektedir adeta kendisine ve artık görüşlerini o kürsüye rahatça oturarak rahatça ifade edebilecektir.

Mehmet Metiner'in kaleme aldığı "Çağdaş Davet Fıkhı" yazı serisinin birinde Seyyid Kutub'a atıfla İslam şeriatı ile İslam fıkhi arasında fark olduğu ifade edilir.²⁴⁶ İslam düşünce tarihindeki eğilimleri iyi bilmek gerektiğini söyleyen Metiner, İslam şeriatında sabitelerin olduğunu, dolayısıyla değişmeyeceğini; ancak İslam fikhının yeni şartlara göre kendisini yenilemesi gerektiğini söylemektedir. "Sürekli değişen ve yenilenen toplumların öne çıkardığı yeni ihtiyaçlara/sorunlara çözüm bulma zorunluluğunun bir ifadesi olan İslam fıkhi, çağdaş dünyada, özellikle rönesans ve reform hareketlerinden sonra köklü şekil ve muhteva değişikliğine giden insanoğlunun türlü sorunlarına ilgisiz kalmıştır." Metiner'e göre İslam dünyasının bu yeni sorunlara çözüm bulamamasının sebebi içtihadı işletmemektir.

Girişim bir taraftan ümmet fikrini hararetle savunuyor ve İslam dünyasındaki her önemli gelişmeden okuyucuları heyecanla haberdar etmek istiyorsa da coğrafi özgüllüğü de önemsemektedir. Metiner'e göre, çağdaş davet fıkhi gerçekçi olmak zorundadır. Bu yüzden davetçilerin, kendi ülkelerinin özelliklerini ve farklılıklarını bilmek zorunlulukları vardır.²⁴⁷ Metiner ilgili yazıda, İslam davetçilerinin mevcut toplumsal gerçekliği ihmal etmemeleri gerektiğini vurgulayarak bilhassa Türkiye'nin gerçekliği üzerine vurgu yapıyor. Türk devleti laik, Batı yanlısı, kapitalist ekonomiye

²⁴⁵ Metiner, **a.g.e.**, s. 2.

²⁴⁶ Mehmet Metiner, "Çağdaş Davet Fıkhı-1", **Girişim dergisi**, Sayı: 18, Mart 1987, s. 2.

²⁴⁷ Mehmet Metiner, "Çağdaş Davet Fıkhı-2", **Girişim dergisi**, Sayı: 19, Nisan 1987, s. 2.

geçmiş bir devlettir. Laikliğin de kendine özgü formunu yaşamaktadır. Bu özel koşulları dikkate almadan yapılacak hareketlerin başarısızlıkla sonuçlanacağı açıktır. Eldeki tüm kaynaklar verimli bir şekilde bu gerçekliğe uygun olarak kullanılmalıdır. Aynı yazıda Tunuslu düşünür Gannuşi'ye ve bolca Bediüzzaman Said Nursi'ye atıf yapılmaktadır.²⁴⁸

Kendine özgüllük ve coğrafi özgünlük bağlamında Metiner aynı yazıda şöyle der: “Kendine özgü olmak, asla ulusallık demek değildir. Ulusallık daha çok üstünlük ya da kendine yeterlilik biçiminde ortaya çıkan bir olgunun adıdır. Gerçekçi olmanın bizim anlayışımızdaki yeri elbette evrenselliği bütünleyen bir önemi haizdir.” *Girişim*, bu coğrafi özgüllük tezinin Türkiye'deki diğer İslamcı çevrelerde yaygın kabul görmediğinin farkındadır.²⁴⁹

Çoğulculuk *Girişim*'e göre ümmete yeni perspektifler, yeni düşünceler, yeni yorumlar katacaktır. Bu da ister istemez dinamizm oluşturacaktır. Derginin yazarları, İslami harekete yönelik önceki girişimlerin çoğunlukla çıkmaza düştüğünü belirtirler.²⁵⁰ Bu çıkmaz çoğunlukla acelecilikten kaynaklanmakta ve esneklikten uzak kalmakla açıklanmaktadır. Bu model ile önerilen esneklik sayesinde sorunlar ortaya çıktığında yeni sentezler ve fikhın verdiği imkanlarla aşılabilecektir. “Evrensel İslam gerçekliğini/anlayışını şu veya bu cematın anlayışıyla dolduran grupçu zihniyete karşı değişmez ve değiştirilemez İslam kardeşliği anlayışı yerleştirmek temel ilkemizdir. Hep yukarıdakilerce belirtilen ve ne hikmetse alttakilerce eleştirisiz ve tartışmasız kabul edilen ‘evet’ veya ‘hayırların’ ne ölçüde İslami olup olmadığını tartışmalıyız.”²⁵¹

²⁴⁸ Said Nursi, Hasan El-Benna'ya farklı yazılarda da atıf vardır, örnek vermek gerekirse, bkz: Mehmet Metiner, “Problemlerimiz ve Çözüm Yolları”, *Girişim dergisi*, Sayı: 16, Ocak 1987, s. 48.; Gannuşi'ye yapılan bir başka atıf için bkz: Fatih Emin, “İslami Yöneliş Hareketi”, *Girişim dergisi*, Sayı: 24, Eylül 1987, s. 22.

²⁴⁹ Güneş-Ayata, *a.g.e.*, s. 261.

²⁵⁰ Güneş-Ayata, *a.g.e.*, s. 262.

²⁵¹ Mehmet Metiner, “Çağdaş Davet Fıkhı-2”, *Girişim dergisi*, Sayı: 13, Ekim 1986, s. 46.

Girişim’de yine bir başka yazıda Metiner farklılıklara saygı ve hoşgörünün, çok sesliliğin fıkıhın bir gereği olduğunu söyler:

“Bu görüş en doğrusudur, şu görüş ise sapıklıktır, delalettedir anlayışı fıkıhla bağdaşmayan bir anlayıştır. Çünkü fıkıh, tek tipçi bir anlayış demek değildir. Çünkü fıkıh, dayatmacı ve zorba değildir. Müslüman bireyler Kur’an ve Sünnet’le açık açık çelişmeyen görüşlerden birini almak konusunda serbesttirler. Egey böyle olmamış olsaydı bir İmam-ı Azam (ra) kendi talebelerinden farklı fetva verme hakkını alırdı. Ama bu böyle olmamıştır, farklılıklar daima müsamaha ile karşılanmıştır.”²⁵²

Metiner’e göre İslam tarihinden çok sesliliğe dair verebileceğimiz pek çok örnek bulabiliriz. Zaten tersi olsaydı bu kadar farklı görüş ortaya çıkmazdı ve bunlar bize kadar ulaşmazdı. İslam dünyasının farklılıklara saygı ve koruma konusunda Batı’dan çok daha ileri noktada olduğunu yukarıda alıntıladığımız yazıda belirtmektedir. Aynı metinde Abbasi Sultanı ile İmam Malik arasındaki diyalog aktarılırken İslam’ın “düşünce terörüne” izin vermediğinin altı çizilmiştir. İslam’ın ilk halifeleri Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali arasındaki görüş farklılıklarından da örnekler verilmiştir.

3.4 Yeni Zemin ve Sözleşme Dergileri

Girişim dergisini çıkartan ekip (Mehmet Metiner başta olmak üzere) dergi kapandıktan kısa bir süre sonra *Yeni Zemin*’i ve o da kapandıktan bir süre sonra *Sözleşme* dergilerini çıkartmışlardır. Bu dergiler *Girişim* ile benzer bir çizgide ancak daha ılımlı bir söylem üzere kendilerini göstermişlerdir. Bu dergilerdeki temel eğilimleri ve tartışmaları incelemek tezimizin konusu ve sınırlılıkları bağlamında pek çok hususu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır diye düşünüyoruz.

3.4.1 Yeni Zemin Dergisi

Yeni Zemin dergisi *Girişim*’den kısa bir süre sonra hemen hemen aynı ekip tarafından çıkartılmış dönemin etkin İslamcı dergilerinden biridir. Mehmet Metiner derginin genel yayın yönetmenliğini ve başyazarlığını yapmıştır. “Aylık kültür ve

²⁵² Mehmet Metiner, “Problemlerimiz ve Çözüm Yolları”, *Girişim dergisi*, Sayı: 16, Ocak 1987, s. 48.

politika” dergisi olarak kendisini tanıtmış, 18 sayı çıkmış ve Ocak 1993 ile Mayıs 1994 yılları arasında yayın yapmıştır. Osman Tunç derginin sahibi ve yazı işleri müdürü olarak görünmektedir. Dergide Mehmet Metiner, Ali Bulaç başta olmak üzere, Yalçın Akdoğan, Abdurrahman Dilipak, Davut Dursun, Sadık Albayrak, Altan Tan ve Abdurrahman Arslan önde gelen yazarlardan olmuştur.

Türk siyasetinin çalkantılı bir döneminde yayın yapan *Yeni Zemin* siyasi tartışmalara İslami bir yaklaşım ve çözüm önerileriyle dahil olmuştur. 80’lerin bir taraftan askeri yönetimle gelen baskıcı iklimi, diğer taraftan Özal’la birlikte başlayan piyasa ekonomisi, dünyaya açılma, küreselleşme ve liberalleşme eğilimlerinden etkilenmiş görünmektedir. Derginin ana sloganı “değişim” olmuştur. Küresel ölçekte Soğuk Savaş sonrası yaşanan kriz ve Türkiye’de kemalizmin sorunları çözmemesi adeta *Yeni Zemin*’i ortaya çıkartan iki önemli sebep olarak zikredilebilir. Resmi ideolojinin çöküşü ve yeni bir döneme geçmek gerektiği hususlarında dergi bir hayli enerji sarfetmiştir. Kendisini açıkça Kemalizmin karşısında konumlandırmıştır. Özgürlükçü, çoğulcu, çok sesli bir devlet-toplum tasavvuruna sahip olan dergi, zengin tartışmaları, ses getiren yayınları ve üzerine yapılan akademik çalışmalardan hareketle diyebiliriz ki İslamcı dergiler içerisinde müstesna yere sahiptir.

“Seksenli yıllarda Türkiye’de politik mücadele, büyük oranda askeri rejimin tesiri altında geçmiştir ve sistemin elverdiği varlık gösteren partiler sistemi sorgulamamışlardır. Bu durumun en çarpıcı örneği Anavatan Partisi (ANAP) ve lideri Turgut Özal’ın 1987 yılında yapılan ve yasaklı liderlerin siyasete geri dönmesine izin veren referandumda “hayır” oyu kullanmasıdır. Fakat ANAP’ın takip ettiği piyasa merkezli siyaset, doksanlı yılların sonuna geldiğinde büyük bir çatırdama yaşamış ve kapitalizmin ürettiği adalet talepleri, siyasetin sıkletini sola kaydırmıştır. Sosyal demokrasinin dünya ölçeğinde yaşadığı kriz, Sosyal Demokrat Halkçı Parti’nin yolsuzluk ile imtihanı ve merkez sağın yeni adresi olan Doğru Yol Partisi (DYP) ile tutulan devletçi ittifak, merkez solu tarihsel kodlarına, Kemalizm’e geri döndürmüştür. Böylece merkezin sağında başlayan kriz merkezin soluna da sirayet etmiş ve merkez bir bütün halinde katastrofik bir çöküş yaşamıştır.

Türk siyasetinin yaşadığı derin kriz ve siyasetin ürettiği adalet talepleri, kimlik siyasetinin hızlandığı post modern dönemde İslamcı siyaseti bir alternatif olarak ön plana çıkarmıştır. Ayrıca İran İslam Devrimi’nin kazandığı ivme ile genişleyen piyasa şartlarına koşut olarak kazanılan yeni statüler İslamcı kimliği siyasetin merkezine doğru sürüklemiştir. Doksanlı yıllarda geliştirdiği ‘Adil Düzen’ söylemi ve siyasete kattığı emek ve yoğun aktörler sayesinde Milli Görüş Hareketi ve Refah Partisi ‘alternatif’ bir siyaset olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Ocak 1993’te yayın hayatına başlayan

Yeni Zemin dergisi, merkezin güç kaybettiği, alternatif siyasetlerin ortaya çıktığı bu dönemde İslamcı siyaset adına söz söyleyen, sadece parlamento içi muhalefetin değil İslamcı hareketin değişiminin de sembolik bir okumasıdır.”²⁵³

Dergide öne çıkan kapak dosyalarına bakacak olursak çizgisini ve yönelimlerini anlamamız kolaylaşacaktır. Derginin ilk sayısı “Değişmeden İlerlemek” başlığıyla çıkmıştır. *Girişim* dergisinin de bu türden vurguları sıklıkla yaptığını hatırlatmak isteriz. İkinci sayısı “Din’in Özgürleşme Talebi”, üçüncü sayısı “Rejim Ordusu mu Savunma Ordusu mu?”, dördüncü sayısı “Nasıl Bir Anayasa?”, beşinci sayısı “İslam Devleti Tartışılıyor”, altıncı sayısı ise “Demokrasi Son Aşama mı?” olmuştur. Diğer sayılarda dikkat çeken başlıklar ise şöyledir: “Kadının Kimlik Arayışı”, “Özelleştirme Çare mi?”, “Tarikatlar”, “Said Nursi”, “Kemalizm”, “Laiklik”.

Yeni Zemin’de tıpkı *Girişim* gibi Kürt sorunu ile İslamcılar arasında ilgilenen az sayıda dergiden biri olmuştur. Bunda Mehmet Metiner’in ve dergide aktif birkaç yazarın Kürt kökenli olmasının kuşkusuz etkisi vardır. Örneğin derginin Mayıs-Haziran 1994 sayısı “Ümmetin Yetimleri: Kürtler” kapak dosyası ile çıkmış ve dergide geniş yer ayrılmıştır. Çiçek’e göre 80 sonrası İslamcı olmanın temel göstergelerinden birisi de Kürt meselesi ile ilgili bir takım görüşler ortaya koyabilmek veya teler gerçekleştireilmek, projeler ortaya koyabilmektir.²⁵⁴

Dergideki “değişim” taleplerini ve sıcak tartışma konularını heyecanlı bir dille sürdürmelerini “yeni bir dönemin başladığına” inanmalarına bağlayabiliriz. Bu yeni dönemi fikri anlamda beslemek ve dönüşüme katkı sunmak istemektedir dergi. Fikri ve siyasi durağanlığa çözüm üretme arzusu dikkat çekmektedir. Kemalizm eleştirilerinin yanısıra üniversite, özerklik, demokratikleşme, yayın dünyası, inanç hürriyeti, aydınlar gibi konuları da sıklıkla gündeme getirmektedirler. Dergide radikal

²⁵³ Ömer Baykal, “Yeni Zemin”, “**Bir Başka Hayata Karşı**”: 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 2, s. 379-380.

²⁵⁴ Dursun Çiçek, **Postmodernizmin İslamcılar Üzerindeki Etkisi**, Kayseri, Rey Yayıncılık, 1997, s. 130.

bir dilden ziyade uzlaşmacı, anlayışlı bir dil hakim görünmektedir. İslamcı hareketin radikal yüzünün yumuşatılmaya çalışıldığını görmekteyiz. Devlete karşı da mesafeli ve eleştirel tutum dikkat çekmektedir. Mehmet Metiner, *Yeni Zemin*’deki yazılarında devletin kutsal olmadığını belirtir. Bir yazısında kutsal devlet anlayışının yersizliğini iddia eder.²⁵⁵

Yeni Zemin yazarları topkî *Girişim* yazarları gibi modern dünyanın kurucu fikirleriyle mücadele etme motivasyonu ile hareket etmekte ve okuyucularını adeta bir savaşa hazırlamaktadır. Dergide Bulaç, Dilipak, Akdoğan gibi yazarlar modernizmin büyük bir kriz yaşadığını, hayal ettiği dünyada cennet fikrinin mümkün olmadığını, bir taraftan demokrasi ve insan hakları derken diğer taraftan savaşlar ve sömürgecilikle iki yüzlü halini gösterdiğini vs yazmışlardır. Bu eleştirilerin Batı’daki post-modernizm eleştirileriyle uyuşan yanları vardır. Muhtemelen bu yazarlar da yine Batı dünyası içerisinde gelişen modernizm eleştirilerinden etkilenmişlerdir. Modernizm ile entelektüel bir mücadele yapmak isteyen *Yeni Zemin* yazarları insan hakları, demokrasi ve çoğulculuk kavramları etrafında muhalif bir duruş sergilemek istemekte ve “Medine Vesikası” tartışmalarıyla da yeni bir sistem bulma çabasına girişmektedirler.

Metiner, bir yazısında İslami hareket ile terörizmin arasına “kesinlikle mesafe konulması gerektiğini” söyler. Bu mesafeyi hem İslami hareketin kendisi koymalıdır hem de İslami hareketi terörle birlikte ananlar koymalıdır.²⁵⁶ *Yeni Zemin* radikallikten değil, demokratik ve parlamenter sistem içerisinde bir mücadeleden yanadır. Bu yüzden dergide Refah Partisi’ne (RP) karşı sıcak bir tavır görülmektedir. Dosya konularında sıklıkla RP kurmaylarının görüşlerine yer vermekte, siyasi analizlere RP’yi dahil etmektedirler.

Metiner’e göre çoğulculuk ve çok seslilik bir tercih değil zorunluluktur. İslamcı, kendi kimliğinden vazgeçmeden ve savunduğu değerleri rahatça ifade edebilirken bir sosyalist ya da ateist de kendi kimliğiyle konuşabilmelidir. Bulaç’ın

²⁵⁵ Mehmet Metiner, “Bazı Mülahazalar”, *Yeni Zemin dergisi*, Sayı: 3, Mart 1993, s. 4-5.

²⁵⁶ Mehmet Metiner, “Bazı Mülahazalar”, *Yeni Zemin dergisi*, Sayı: 3, Mart 1993, s. 4-5.

“Medine Vesikası” üzerine yazdıkları ile tutarlı görünen bu söyleme göre bu toplumda beraber yaşıyorsak, birlikte yaşamanın mümkün yollarını aramalıyız ve bunu barış içinde yapabilmeliyiz. Ona göre, eski alışkanlıklar, bu İslami kesimden de gelebilir, değiştirilmeli ve artık bir kenara itilmelidir. Metiner, “bizi birbirimize kapalı tutan, vuruşturan, karşı karşıya getiren, bütün eski alışkanlıkları bir kenara itmeliyiz.” der.²⁵⁷

Dergi, kısa sayılabilecek ömrüne rağmen ilgilendiği konular ve tartışmaları geniş katılımlı yapmasından ötürü etkili olmuş görünmektedir. Entelektüel duruşu, uzlaşmacı yeni dil, kültür sanat konularına özel ilgi, resmi ideolojiyi eleştirirken yeni bir sistem önermesi bakımından Türkiye’de İslamcı düşünce içerisinde özel bir yere sahip olmuştur.

3.4.2 Sözleşme Dergisi

“Aylık Düşünce ve Siyaset Dergisi” olarak kendisini tanımlayan *Sözleşme* dergisi, Kasım 1997’de yayınlanmaya başlamış ve 1998’de 12. sayısı ile yayın hayatını durdurmuştur. Kısa fakat etkili yayın sürecinde dergi, açık bir şekilde *Girişim* ve daha sonra gelen *Yeni Zemin* çizgisindedir. Ancak daha çok *Yeni Zemin* ile *Bilgi ve Kültür* dergilerine benzemektedir. Derginin yayın yönetmeni Ali Bulaç, yazı işleri müdürü ise Mehmet Metiner’dir. Derginin ilk sayısında “Sözleşmeden” başlığıyla yayınlanan yazı²⁵⁸, derginin izleyeceği politikalar için fikir vermektedir. Bu yazıda derginin çıkış amacından, misyonundan söz edilmekte; dünyanın değiştiği fikri “yeniden” vurgulanmakta, hoşgörü, diyalog ve uzlaşmaya vurgu yapan yeni bir toplumsal sözleşmeye duyulan ihtiyaçtan bahsedilmektedir.

Dergide işlenen temalar ve pek çok makale, uzun yıllardır Türkiye’de yaşanan demokrasi ve özgürlüklere dair kronikleşmiş problemleri, o dönemde liberal demokrasilerin kazandığı popülaritenin çağrışımları ile paralel bir biçimde eleştirmiştir. Bu yüzden dergi, ilk sayısından son sayısına kadar Türkiye’nin asıl sorununun demokratikleşme olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bu ihtiyaç duyulan

²⁵⁷ Mehmet Metiner, *Türkiye ve Değişim*, İstanbul, Pendik Belediyesi Kültür Yayınları, 1995, s. 19.

²⁵⁸ Mehmet Metiner, “Sözleşmeden”, *Sözleşme dergisi*, Sayı: 1, Kasım 1997, s. 2.

demokrasinin de herkes için huzurlu ve güvenli bir ortam sağlaması gerektiği, herkesin kapsayıcı bir biçimde sistem ortaya koymak zorunda olduğu dile getirilmiştir.²⁵⁹

Mehmet Metiner, *Sözleşme*'de “Benim Cennet Düşüm, Senin Cehennem Düşün Olmamalı” başlıklı yazısında²⁶⁰, derginin fikri mecrası hakkında önemli fikirler vermektedir. Dergide diğer pek çok yazının da bu metindeki fikirleri desteklediği gözlenmektedir o yüzden temsili bir değeri de vardır bizce. Metiner, bu yazısında - muhtemelen 28 Şubat sürecinin de sarsıcı etkisiyle – devletin “düşünce suçlusu” ve “terör suçlusu” olarak mahkemelerde pek çok kişiyi haksız yere yargılandığından, konuşma ve yazma özgürlüğünün olmadığından ancak bunların nefes almak kadar önemli olduğundan bahseder. “Devletçi seçkinler”i devletin “zorbacı” tutumuna karşı gelmemekle suçlar. Farklı seslere yer vermenin, hayat hakkı tanınmanın hayat kadar, toprak kadar önemli olduğunun altını çizer. “İnsanların sırf düşüncelerinden dolayı cezalandırılması demokrasi adına utanç verici bir olgudur” derken referansını demokrasiye göre vermesi ilginçtir. Yazının devamında düşünce özgürlüğünün egemenlerin hoşuna giden şeyleri söylemek olmadığını tam aksine egemenlerin hoşuna gitmeyecek şeyleri de dile getirebilme özgürlüğü olduğunu ifade eder. Okuyuculara, içinden geldikleri sistemi ve bir birey olarak kendilerini bu bağlamda sorgulamalarını salık verir. Kendimiz gibi düşünmeyenlere hayat hakkı, konuşma hakkı tanıyor muyuz diye sorar. “Bizler, tek tek bireyler veya gruplar, cemaatler olarak demokrat olmayı beceremezsek, devleti de demokratik bir yapıya kavuşturma becerisini gösteremeyiz diye düşünüyorum.” der. Bu ifadeler özgürlükçü söylem olarak dikkat çekse de bizim için *Girişim* dergisinde mesafeli bir tutum sergilenen ancak ilkeleri savunulan demokrasiye artık sıcak bakıldığı ve doğrudan referansların oraya verilmesi daha dikkat çekicidir. Aynı yazıda “Demokrasi, hiç kimsenin hiç kimseyi

²⁵⁹ Ertuğrul Meşe, “Sözleşme”, “**Bir Başka Hayata Karşı**”: 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde **Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 2, s. 384.

²⁶⁰ Mehmet Metiner, “Benim Cennet Düşüm, Senin Cehennem Düşün Olmamalı”, *Sözleşme dergisi*, Sayı: 8, Haziran 1998, s. 2.

mağdur etmemek üzere anlaşmaya vardıkları bir rejimin adıdır.” denilerek iyiden iyiye övgü söz konusudur.

“Cennet ve cehennemi yeryüzünde inşa etmeye yeltenenler bir anlamda ilahlık taslayanlardır. Cennet ve cehennemi Yüce Rab nerede tutuyorsa orada tutmak gerektiğine inanalım ve onları ötelerden buralara taşımak gibi sapkın bir düşünceye kapılmayalım. Ancak yeryüzünde ilahlık taslayanlar kendi kulları için burada bir cennet öngörürler. Başkası için cehennem olan bu cennet ne kötü bir yerdir oysa.”²⁶¹

Sözleşme’ye göre devlet demokratikleşmek istiyorsa ideolojiden arındırılmalı ve tüm farklılıkların bir arada yaşayabileceği bir ortam oluşturmalıdır. Bu devlet, referanslarını dinden almak zorunda değildir. Seküler, ideolojisiz ve herkese aynı mesafede bir devlettir. Meşe’ye göre bu söylem, hem içinden çıktığı geleneksel İslami algıyı hem de geleneksek devlet-toplum ilişkisini zorlayacak bir özgürleşme talebini içermektedir.²⁶² Bu görüşlerin liberalleşme eğilimleri bağlamında değerlendirilebileceği açıktır. Diğer taraftan, devletin bu dönemde baskıcı, zorlayıcı yüzünü daha çok İslamcılara gösterdiği unutulmamalıdır. Bu dergiler aktüel gelişmelerden bağımsız düşünülemezler.

Sözleşme sadece demokratikleşme söylemlerini değil aynı zamanda “öteki algısı”, “kamusal alan”, “adalet” gibi kavramları da sıklıkla kullanmaktadır. İslamcılarının muhalefet olduğu bir dönemde çıkan dergide bu söylemlerin ciddi bir talebi dile getirdiği ama bir taraftan yeni tekliflerin de hazırlandığı bir gerçektir.

Dergide genelde 2 ya da 4 sayfalık yazılar vardır. Aşırı söylemlerden kaçınılarak ve polemiklerden uzak durarak olabildiğince açık görüşlü ve çoğulcu bir çizgi izlemiştir. 90’lı yılların İslamcılarının önemli bir kısmının yazdığı dergide liberal ve sol yazarlar da bulunmaktadır. Bu yazarlar, kutuplaşmaya karşı diyalog çağrısı yapmaktadır.

Görüşleriyle *Girişim*’i etkilemiş görünen, *Yeni Zemin*’in fikriyatını ise tamamen belirlediği açık olan Ali Bulaç, *Sözleşme*’de de görüşleriyle etkili olmuş

²⁶¹ Mehmet Metiner, *a.g.e.*, s. 3.

²⁶² Ertuğrul Meşe, *a.g.e.*, s. 384.

görülmektedir. Bulaç bir yazısında²⁶³, Müslüman dünyada İslam-siyaset ilişkisi bağlamında üç ana akımın olduğundan söz etmektedir. Bunlardan ilkinе göre İslamiyet, kamil manada bir siyasi nizam getirmiştir. Bu nizam her şeyi bir bütün olarak tamamiyle tanzim etmiştir. Dolayısıyla hayatın bütün şekilleri ve bu arada siyaset de İslamiyet'in tanzim ettiği bu mekanizmaya göre kurulmalıdır. İkinci yaklaşım mutlakîyetçi özellikler taşımaktadır. İslamiyet siyasi bir nizam getirmişse bu nedir, somut olarak nasıl şekillenir, nerede ve nasıl uygulandı gibi soruları genellikle cevapsız bırakır. Bu yaklaşımın referansları yeterince açık değildir. İslam ile demokrasi arasında herhangi uygun bir örtüşme noktası bulunabileceğine sıcak bakmaz; hatta yerine göre demokrasinin tabiatı gereği bir faşizm içerdiğini iddia eder. Bulaç, üçüncü yaklaşımın, son zamanlarda yani 20. yüzyılda Müslüman mütefekkirlerin, aksiyonerlerin, aktivistlerin ve İslami hareket önderlerinin tasarladıkları bir siyasi projeden ilhamını alır. Bu yaklaşım sahipleri siyasi projelerine bizzat Müslümanlık atfediyorlar ve kesinkes “İslam” adını ve “İslami” sıfatını veriyorlar. Bulaç, bu üç görüşe tarihi dönemler ve kişiler üzerinden örnekler vererek açıkladıktan sonra nihayet, kendi görüşünün birinciden yana olduğunu söyler. “Yani İslamiyet bir dindir ve birçok konuda temel prensipler vaazetmiş, siyasetle ilgili de değişmesi mümkün olmayan, evrensel genel geçer prensipler, sabiteler getirmiştir. Bu prensipleri muhafaza etmek suretiyle her durumda, her tarihsel zamanda farklı siyasi projeler geliştirmek mümkündür. Hiç kuşkusuz bunu geliştirecek olan da beşerin zihnidir. Buna Müslüman zihin içtihad eder. Yani kendisine en uygun mekanizmanın ne olduğuna bakar ve karar verir.”²⁶⁴

Bulaç'ın devlete bakış açısını özetleyen bu ifadeler bizce çok önemlidir, zira sadece *Sözleşme*'nin durduğu çizgiyi değil, Mehmet Metiner ve arkadaşlarının yani *Yeni Zemin* ve *Girişim* dergisinin de çizgisini belli etmektedir. Bu çizgi, demokrasi, insan hakları, çoğulculuk gibi liberal değerleri benimsemiş ve İslam dairesinde modern devlet sorununa çözüm bulmaya çalışan bir çizgidir. Bu çizgi, 90'lı yılların ve 2000'ler sonrası oluşacak Yeni-İslamcı söylemi de inşaa etmiş görünmektedir.

²⁶³ Ali Bulaç, “İslam, Siyaset ve Demokrasi”, *Sözleşme dergisi*, Sayı: 8, Haziran 1998, s. 5-6.

²⁶⁴ Ali Bulaç, *a.g.e.*, s. 6.

SONUÇ

İslamcılık hareketi ya da düşüncesi, modern Türk siyasi ve sosyal hayatının en önemli hareket/düşüncelerinden biridir. Türkiye'nin yakın tarihini doğrudan etkilemiş görünmektedir. Üç bölüm olarak planlayıp çalıştığımız tez çalışmamızda İslamcılığın 1980'lere kadar seyrine ve 80 sonrası temel tartışma alanlarına odaklandık. *Girişim* dergisini merkeze aldığımız ve bir hareket üzerinden dönem okumasına da dönüştürmeye gayret ettiğimiz tezde bir taraftan gündelik hayat sosyolojine eğilim gösterirken, diğer taraftan düşünce tarihinin izleğini sürmeye çalıştık. Elbette eksikleri, noksanlıklarıyla.

Türkiye'de İslamcı düşüncenin, başka bir deyişle "İslami Uyanışın" Cumhuriyet sonrası tarihine baktığımızda üç önemli gelişme dikkat çekmektedir. Bunlardan biri 1950'lerin başlarında çok partili sisteme geçip Demokrat Parti'nin iktidarı almasıdır. Cumhuriyetin kurucu figürü M. Kemal Atatürk'ün devrimlerine (özellikle laikliğe ve harf devrimine) sahip çıkıp çıkmayacağı tartışmaları sürerken, 25 yıla yakın bir zamandır dinin kamusal görünürlüğünün hızla azaldığı ve adeta dinin, geleneksel olan her şeyin düşman görüldüğü bir dönemde DP ile birlikte dini alanda kısmi bir rahatlamanın gerçekleşmesidir. İkinci ilgi dalgası ise 1960'ların başında önce Odalar Birliği, ardından bağımsız Konya milletvekilliği ve nihayet partileşmeyle Necmettin Erbakan'ın öncülüğünde Milli Görüş Hareketi'nin siyasi alanda İslamcı söylemlerle kendisini göstermesidir. Milli Nizam Partisi ve daha sonra Milli Selamet Partisi olarak siyaset sahnesine çıkmış hareket güçlü bir siyasi söylem üretmiş görünmektedir. Özellikle 1980 sonrası İslamcı düşüncede entelektüel hareketliliğin oluşması ve 1990 sonrası Türkiye'nin kültürel, siyasi, iktisadi, sosyal canlılığıyla da birlikte "İslami Uyanış"ın hız kazandığı söylenebilir. Üçüncü önemli dalga ise 2002 sonrası AK Parti iktidarlarıdır. Ancak bu son kısım tezimizin sınırlılıklarına dahil olmadığı için tartışma dışı bırakılmıştır.

Tezin ilk bölümünde İslamcılığın tanımlarını yapmaya çalıştık ve hareketin hangi sosyal şartlara bağlı olarak çıktığını ve geliştiğini anlamaya çalıştık. Bu bölümde "dönemlendirme" çabalarını incelediğimiz kısmın özellikle önemli olduğunu düşünüyoruz zira İslamcılığın seyrini bu dönemlendirme çabaları özetlemeye çalışıyor

ve bize kuş bakışı bir gözlem imkanı sunuyor. Yine bu bölümde ilk dönem İslamcılarının devlet-toplum görüşlerine yer vermeye gayret ettik. İslamcı düşünceye dair yapılan eleştirilere kısa da olsa değinmeye çabaladık. Bu bölüm bize İslamcılığın başlangıcından 1980'lere kadarki sürecini gösterme imkanı sunuyor diyebiliriz. İkinci bölümde, İslamcılığın 1980 sonrası yeni yönelimlerini, tartışmalarını (özellikle devlet-toplum özelinde), açmazlarını, farklılıkları görmeye gayret ettik. 12 Eylül askeri darbesinin ve ardından gelen Özal iktidarlarının Türkiye'nin makus talihini değiştirme ve bir kırılma oluşturma anlamında kritik olduğunu düşünüyoruz. Bu yüzden tezin bu kısmında yine özetlemeye çalışarak İslamcılığın yeni dinamizmini konuşmaya çalıştık. 80'lerdeki gündelik hayat, temel tartışmalar, İslamcılık ile Liberalizm arasında kurulmaya çalışılan bağları da yine bu bölümde inceledik. Böylelikle tezin ilk iki bölümünde, tezimizin temel dayanak noktalarına zemin oluşturmuş olduk. İslamcılık neydi, nasıl ortaya çıkmıştı, 80'lere kadar neler oldu, 80'lerde neler yaşandı meselelerini görme imkanına eriştik. Elbette yine eksikleriyle, noksanlıklarıyla.

Tezimizin nihayet ana damarını oluşturacak olan üçüncü bölümünde, 80'lerin ortası ile 90'ların ilk çeyreğinde yayın yapmış, görünen o ki ana akım İslamcı düşünceyi etkileyen 80 sonrası değişim ve dönüşüm taleplerinin ilk dile getirildiği mecra olan *Girişim*'i etraflıca incelemeye çalıştık. *Girişim* dergisinin özellikle başyazıları, temel tartışma alanları, yenilenen vurgular, dergi içerisindeki çok seslilik çabası, söyleşiler ve dosyalarla İslamcı düşüncenin kabuk kırmasına yol açmış metinleri içerik ve söylem analizine tabi tutmaya gayret ettik. *Girişim*'in yanı sıra bu bölümde, *Yeni Zemin* ve *Sözleşme* dergilerine de belli tartışma alanları bağlamında değinmeye çalıştık. *Girişim*'le beraber bu dergileri ele alma sebebimiz devamlılıkları ve kırılmalıkları görmeye çalışmaktı.

Tezimizin özellikle ikinci ve üçüncü bölümlerinde görüleceği üzere, Türkiye'de İslamcılık düşüncesi, 1980'den sonra ciddi kırılmalara ve neoliberal dünya sistemiyle uyumlu bir dönüşüme sahne olmuştur. Elbette neoliberalizmin iktisadi dünya görüşünü değil, fakat öne sürdüğü belli söylemlerin (özgürlük, birey, çoğulculuk, demokrasinin üstünlüğü, insan hakları, bir arada yaşama gibi) incelediğimiz dergilerde açıkça sahiplenildiğini ve dolayısıyla bir liberalleşme

eğilimini görmüş olduk. Bizce araştırmamızın en kritik noktası budur. *Girişim* dergisi 80 sonrası İslamcı düşüncedeki değişimin ilk dile getirildiği ve ateşleyicisi olduğu mecradır, burada liberalleşme eğilimleri görülmektedir ve aynı kadrolar tarafından benzer çizgide 90'larda yayın yapacak olan *Yeni Zemin* ve *Sözleşme* dergilerinde bu daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Kabaca söylemek gerekirse, 1980 öncesinde Türkiye’de İslamcılar kendilerini farklı konumda tutup toplumu ve siyaseti dönüştürmek, kaynaklara dönerek yeni bir teklifte bulunmak iddiası taşıırken, bir taraftan da Müslümanca ilkelerle gündelik hayatın nasıl inşa edileceği tartışması sürerken; 12 Eylül askeri darbesi, Türkiye’de ve dünyada konjektürel neoliberal dönüşümler “büyük iddiaların” askıya alınmasına ve küresel söylemlerle uyum sürecine geçilmesine sebep olmuş görünmektedir.

1970’li yıllardan itibaren Keynesçi ekonomik modelin ve sosyal devlet anlayışının yeniden gözden geçirilerek şirketler için kârın maksimize edilmesi ve buna göre yeni bir “etik” çerçevenin oluşmasını sağladı neoliberalizm. Bu rüzgar kuşkusuz Türkiye’yi de Turgut Özal ve ANAP’ın serbest piyasa politikalarının yardımıyla etkiledi. Askeri darbenin oluşturduğu iklim de buna yardımcı oldu ve İslamcılar, devleti ele geçirme ve dönüştürme iddialarının bir kısmını beklemeye, bir kısmını ise güncellemeye aldılar. Burada büyük genellemelerden ve büyük laflardan kaçınmamız gerekiyor elbette. İslamcılar dediğimiz kişiler, dergiler, kurumlar ve eğilimler homojen yapılar değil ve her biri aynı çizgide ilerlemiyor. Fakat dönemin etkin tartışmalarına ve ana akım İslamcılığın (radikal çizgileri bir kenarda tutarsak) yönelimlerine baktığımızda bizce böyle bir tablo çıkmaktadır.

Göç, şehirleşme, metropolleşme, orta sınıfin oluşumu da elbette yukarıda saydığımız değişim ve dönüşüm de Türkiye özelinde yardımcı oldu. İslamcı düşünce içerisinde farklı partileşme çabaları olmuştur ve aynı şekilde partilere karşı radikal eğilimler de görülmüştür fakat bu siyasi çalışmalar içerisinde en etkili ve uzun soluklu olan Milli Görüş Hareketi’nin ve o dönemki partisi Refah’ın 90’ların başında önce yerel seçimlerde kazandığı önemli zaferi sonra da 1997’de hükümet ortağı olmasını da burada hesaba katmak anlamlı olabilir. Aynı dönemde İslami bankacılık, faizsiz finans meselelerinin de tartışıldığını hatırlatmakta fayda var. Tüm bunlar uyumcu, esnek,

neoliberal doktrinlere yatkın bir İslamcılık söylemi ortaya çıkarttı. Fakat buranın tehlikeli sular olduğunu bir kez daha ifade etmek lazım, görülen o ki kimse ben liberalim ya da neoliberalizmi kabul ediyorum demiyor ancak bu siyasal doktrinin ana tezlerini savunur hale geliyor. Biz bu tez çalışmasında bir sosyal bilimciden beklenecek şekilde “anlama” ve “tanımlama” odaklı yaklaşıma çalıştık.

Diğer taraftan 80 sonrası İslami canlanma ile birlikte halkın tepkisinin daha çok öne çıktığı; savunucu figürlerin, hareketlerin ve özellikle dergilerin entelektüel ilgilerinin yoğun bir şekilde arttığı gözlemlenmektedir. 80’ler ve 90’lar boyunca Türkiye’de İslamcı diyebileceğimiz 45’in üzerinde aylık dergi yayınlanmıştır ve bunların hemen hepsi örgütlüdür. Bir taraftan neoliberal düşüncenin etkisi dergilerde görülürken ve çoğulculuk söylemi öne çıkarken diğer taraftan farklı dergilerde hâlâ İslam devletinin mümkünlüğünün tartışıldığını görüyoruz. 1979’da İran’da gerçekleşen İslam Devrimi, kuşkusuz Türkiye’deki İslamcı düşüncenin seyrini etkilemiş, devrim karşısında heyecanlananlar olduğu gibi temkinli yaklaşanlar da olmuş ve bu modelin Türkiye’de nasıl uygulanabileceği tartışılmıştır. İslamcı düşünce içerisindeki bazı gruplar bu devrim ile birlikte radikalleşmiş ve marjinalleşmiştir. Eş zamanlı olarak dünyadaki haber alma olanakları genişlemiş, Türkiye ile diğer ülkeleri arasında bilgi akışkanlığı oluşmuştur. Bu da türlü etkileşimlere yol açmıştır. Dünya sisteminin nasıl işlediğine dair bilgiler, Batı içerisindeki demokrasi ve modernite eleştirileri, tarihsellik, tarihin sonu tezi gibi tartışmalar İslamcı dergilere de sirayet etmiştir. Özellikle 60’larla birlikte İslamcı düşüncenin zemininin oluşmasında Müslüman ülkelerden yapılan tercüme faaliyetlerinin etkili olduğu görülmektedir. Mevdudi, Seyyid Kutup, Afgani, Ali Şeriatî gibi öne çıkan isimlerin kitapları Türkçeye çevrilerek yaygınlaştırılmış ve geleneksel İslam yorumu eleştiriye tabii tutulmuştur. Bu sürerken ve eğitilmiş grupları etkilerken diğer taraftan Nakşilik ve Kadirilik gibi tarikatler gizli ve yaygın bir şekilde faaliyetlerine halk arasında devam etmiştir ve İslami canlılık pek çok açıdan varlığını sürdürmüştür. Küreselleşme ve iletişim olanaklarının artması ile birlikte İslamcı dergilerdeki tartışmaların İslam dünyası ve Batı’dan kopuk, habersiz, bağlantısız olmadığını; tam aksine “ümme”, “İslam birliği”, “İslam devleti” gibi kavramlar etrafında yapılan tartışmaların dönemin tercümeler ve dışarıdan etkilere açık olduğu, birbirini beslediği görülmektedir. Küresel gelişmeleri

yakından takip eden İslamcılarının, Sovyetler Birliği'ndeki gelişmelerle, İran İslam devrimiyle, Berlin Duvarı'nın yıkılışıyla yakından ilgili olduğu ve kendi gündemlerinin önemli bir kısmının bu tip sosyal olaylarla alakalı olduğu açıktır. Diğer taraftan, o dönemde hem Türkiye'de serbest piyasa ekonomisine geçiş hem de tüm dünyadaki küresel ticaret önündeki sınırların kaldırılması baskısına karşın iktisadi ve söylem bakımından Liberal akımların etkisinde kalındığı gözlemlenmektedir. Kapitalizm eleştirisi, ABD hegemonyasına karşı duruş çağrıları da eş zamanlı olarak kendisini göstermektedir.

İslamcı düşüncenin doğuşuna ve Türkiye içindeki seyrine baktığımız zaman birkaç husus dikkatimizi çekmektedir. Kurucu İslamcılar diyebileceğimiz isimler, tezin ilk bölümünde de işlediğimiz üzere, doğrudan devleti muhatap alarak kurtuluş için yeniden İslam'a sarılmak gerektiğini söylüyorlar, İslamlaşmayı tartışıyorlar ve devleti/imparatorluğu korumaya çalışıyorlardı. Düşüncede, eylemde, fikirde tüm referansların İslam olması gerektiğini düşünüyorlardı. Cumhuriyetin ilan ve sonrasında tek parti dönemi boyunca İslamcılarının bastırıldığını ve mecburi olarak yeraltına çekildiğini biliyoruz. 40'ların sonu ile birlikte dergiler aracılığıyla yeniden canlanan İslamcı düşünce bu sefer hedefine devleti koymuştur; öfkeli, kızgın ve talepkar bir dili vardır. Bu 80'lere kadar farklı versiyonlarda kendisini göstermiştir. 12 Eylül sonrası devletin baskıcı tutumu karşısında İslamcılar insan hakları, demokrasi, özgürlük gibi kavramları sıkça kullanır olmuş, sol ve liberal gruplarla bu söylemler etrafında yeni ittifaklar ve yakınlaşmalar oluşmuş; 90'lardan sonra devletten özgürlük ve kendilerine alan açma fikirleri baskın hale gelmiştir. 2000'lerle beraber AK Parti iktidarıyla bir grup İslamcının iktidar cephesinde makam mevki elde ettiğini ve İslamcı söylemlerin yerini son derece liberal, çoğulcu, özgürlükçü, Batı ve Batı'nın ilkeleriyle barışık bir söyleme bıraktığını görüyoruz. Fakat farklı cephelerden İslamcı akımın gerek dergiler, yayınevleri gerekse farklı fraksiyonda hareketler olarak devam ettiği, sadece AK Parti iktidarıyla İslamcılığın sınırlandırılmaması gerektiği görüşü baskın olmuştur.

İslamcı düşüncenin her ne kadar farklı tanımları, yönelimleri ve anlam yüklemeleri olsa da ana damarın birincil kaynaklardan bu yana "İslah" üzerinde

durduğunu iddia etmeye çalıştık. İslamcı düşüncenin başından bu yana seyrine baktığımızda sadece doktriner/kuramsal çizgide kalmadığını, tabana yayıldığını ve hareketlere dönüştüğünü görmüş olduk. Bugün geldiğimiz noktada farklı İslamcılık yorumlarının hâlâ süregeldiğini gözlemlese bile, silahlı mücadeleyi savunan radikal yorumlar dışında İslamcılık üzerinde bir mutabakat olduğunu iddia edebiliriz. İslamcılıkta iç içe geçişlerin 80'ler ve 90'lara nazaran bugün daha fazla olduğuna dair kanaat belirtmemiz mümkün.

Tezin ağırlık merkezini oluşturan *Girişim* dergisi, çok sesliliği, çok kültürlülüğü, eleştiriye açık olmayı, bireyin özgüllüğünü ve devletin sınırlarının daraltılmasını savunmakla liberal eğilimler göstermektedir. Bunu daha önce de ifade etmiştik. Buna özellikle eğilim demeyi tercih ediyoruz zira doğrudan ne kendi kendilerini liberal ya da neoliberal olarak tanımlamaktadırlar ne de bizim doğrudan *Girişim* apaçık liberal bir çizgidedir demek için yeterli delilimiz vardır. Ancak buraya kadar çeşitli başlıklarda yaptığımız söylem analizi bunu göstermektedir. Bizim tezimize göre, devletle, bireyle ve özgürlüklerle kurduğu ilişki *Girişim*'i liberal eğilimli bir yayın haline getirmektedir. Her ne kadar demokrasiye mesafeli bir tutum alınsa ve özellikle ilk 10 sayısında radikal söylemler ağır bassa da 60 sayılı serüveni ve aynı ekibin daha sonra çıkarttığı *Yeni Zemin* ve *Sözleşme* dergilerini düşündüğümüzde bunu rahatça söyleyebiliriz. *Girişim* dergisi İslamcılar içerisinde 1990'lı yıllarda daha baskın bir şekilde hissedilen, 2000 sonrası AK Parti'yi adeta davet eden liberal, özgürlükçü söylemlerin ilk ve özgün sesi olmuştur.

Girişim'in temel özelliklerini maddeler halinde sıralayıp tekrar hatırlamanın faydalı olacağını düşünüyoruz:

- a) *Girişim* dergisi özgürlüklere, özgür düşünceye, ifade özgürlüğüne önem vermektedir.
- b) Kendisi gibi düşünmeyenlerin de yaşam hakkını ve fikirlerini ifade etme hakkını savunmaktadır.

- c) Demokrasiye eleştiriler getirse de ılımlı bakmaktadır. Özellikle derginin son dönemlerinde ve devamcısı olan *Yeni Zemin*, *Sözleşme* dergilerinde demokrasiyle barışma daha çok öne çıkmaktadır.
- d) *Girişim* ile aynı çizgideki devamcı dergilerde “Medine Vesikası” tartışması ile İslam devleti fikrinden vazgeçildiği, ortak mütabakat ve hassasiyetlere saygı ile bir arada yaşanabileceği öne sürülmüştür. Demokrasi artık tartışma konusu olmaktan çıkıp kabullenilen bir olgu olmuştur. Laikliğin bile (bile diyoruz çünkü İslamcıların en hassas olduğu konulardan biriydi) tam uygulandığında gayet makul bir seçenek olacağı fikri ağır basmıştır. (Bu fikirleri dile getiren dergide yazan, görüş alınan, söyleşi yapılan pek çok yazar 2000 sonrası AK Parti iktidarlarında bakan, milletvekili, bürokrat, belediye başkanı, politika/kanun yapıcı ve ya da hareketin fikri zeminini oluşturan etkili isimlerden olmuşlardır.)
- e) *Girişim* cemaat ve cemiyet bağlarından ziyade bireyin kendi hayatını eleştirel ve özgür düşünce ile donatmasını daha çok önemsemekte ve tavsiye etmektedir.
- f) Şeyhlerin ve liderlerin tek sesliliği altında buyurgan tavırlardan rahatsız olduğunu ifade etmekte ve çok sesliliği, eşitliği savunmaktadır.
- g) Yoksulları önemsemekte ve haklarını savunmaktadır. Emek fikrine değer vermektedir. Bu da dergiyi sol eğilimlerle sıcak ilişkiye götürmüştür. Dergide pek çok kez soldan isimlerle söyleşiler yapılmış, dosyalara görüş alınmıştır.
- h) Batı ile çatışsa bile Batılı fikirlerden yararlanmayı, geliştirmeyi, ilmi donanımı değerli görmektedir.
- i) Dergi ilk dönemlerinde daha sert-radikal söylemleri benimsemişken ikinci yılından itibaren çizgisinde ve söylemlerinde yumuşama gözlemlenmektedir. Son yıllarında ise artık daha ılımlı bir *Girişim* bizi beklemektedir. Bunda yazar kadrosundaki değişimlerin etkili olduğunu düşünüyoruz.

j) Derginin sol gruplarla ve soldan gelen isimlerle yer yer sıcak ilişkiler kurduğunu ve derginin özellikle dosya/soruşturma köşelerinde bu isimlerden görüşler alındığı bilinmektedir.

k) *Girişim*, 90'larla beraber kendini iyiden iyiye gösteren İslamcılardaki liberalleşme/liberalizasyon eğilimlerinin erken dönemde kendini gösterdiği ve bu liberalleşme eğilimlerine adeta cesaret veren bir dergidir. Liberalizasyon gönüllü, istekli, adı konulmuş ve savunulmuş bir durum değildir. Farkında olmadan bir liberalleşme söz konusudur. Demokrasiye derginin son dönemlerinde sıcak bakıldığı, İslam devleti yerine herkesin bir arada ortak bir hukukla yaşayabileceği bir sistemin savunulduğu, özgürlük söylemlerinin sıkça dile getirildiği, toplum ve sistem yerine bireyin öne çıktığı, otoriterlik karşıtlığının sıkça dile getirildiği, devletin alanının sınırlandırılması gerektiğinin öne sürüldüğü bir yaklaşım liberalizasyon olarak görülmektedir.

Girişim dergisi toplumsal ve siyasal meselelerle ilgili reçete niyetine çözümler üretmekten özellikle kaçınmaktadır. Sorunlara bir çırpıda hamasi ve sloganist çözümler üretilmeyeceğini, bu sorunların asırlık sorunlar olduğunu ve çözüm için hep beraber farklı açılardan yaklaşarak uzun bir dönem çalışılması gerektiği vurgulanır.

Girişim, 1980'lerde kendini iyiden iyiye gösteren İslamcı düşüncenin önemli kırılmalarından birini göstermek açısından önemli bir örnektir zira dünyanın yeni durumuna uyum sağlama, eleştirel bir duruş sergileme, bu yeni koşullardan yararlanma ve Batılılaşmanın etkisini minimize etme vurgularıyla öne çıkmaktadır. Okumuş, aydın bir kesime hitap etmektedir. Hoşgörü ve çoğulculuk gibi demokratik değerleri kabul etme yanlısıdır ancak demokratlık adı altında yapılan eşitsiz ve anti-özgürlükçü müdahalelere sert bir şekilde karşı çıkmaktadır. Batılı siyasal kurumlara (meclis gibi) İslami öneriler getirmekte (şura gibi); karmaşık ve ayrılmış toplumsal yapıyı tanıyarak onu dönüştürmeye çabalamaktadır. Dergi laik, sol, liberal çevrelerdeki yeni düşünce akımlarından açık bir şekilde etkilenmiş görünmektedir. Diğer taraftan İslami prensiplere bağlı kalmaya da çalışmakta, bu iki durum arasında bir sentez arayışına girilmektedir. Devletçiliğe ve otoriteye karşıdır ve çoğulcu bir tutum sergilemektedir.

Girişim'de İslamcılığın içe ve dışa dönük pek çok meselesi masaya yatırılmış ve gerek dosya-soruşturmalarla, gerekse söyleşi ve özel yazılarla gündemde tutulmaya çalışılmıştır. Bunlardan dışa dönük olanlar, devlet tartışmaları, demokrasi, şura, laiklik, İslam birliği olurken; içe dönük olanlar ise Müslümanların eylemselliği, çok seslilik, eleştiriye tahammül, grupçuluk gibi konular olmuştur.

Bu tez çalışması, sınırlılıklar çerçevesinde Türkiye'de 80'li ve 90'lı yıllarda İslamcı düşünce içinde üretilen söylemlere ve tartışmalara odaklanmıştır ancak bu dergilerde yazan kadronun önemli bir kısmının 28 Şubat sürecinde de aktif olarak gazetelerde ve dergilerde yazdığı ve 2002 sonrası AK Parti'yi kuran elit ve entelektüel kadro içerisinde yer aldığı bilinmektedir. Dolayısıyla tezimizde işlediğimiz temalar 2002 sonrası Türk siyasi hayatında gerçekleşen yeni kırılmayı ve bugün 2022 Türkiye'sindeki tartışmaların arka planını anlama açısından da faydalı olacaktır diye düşünüyoruz.

İslamcılık, liberalizm, neoliberalizm, İslamcı düşüncenin dönüşümü, Türkiye'de sosyal değişim gibi konuları çalışmak bir tarafla keyifli, son derece öğretici ama diğer tarafla çok fazla yere dallanıp budaklanması tehlikesi dolayısıyla zordu. Bu yüzden yaklaşık bir yıl süren okuma çabalarım nihayet derli toplu notlar haline geldiğinde onlardan anlamlı bir bütün çıkartmakta zorlandım ve bu konuda pek çok kişi imdadıma yetişti. Hepsine müteşekkirim. Diğer taraftan bana yardımcı olan şey sadık kalmaya çalıştığımız tezin sınırları oldu. Ne zaman konular dallanıp budaklansa ve bu bana keyif verse de belli bir dairenin dışına çıkmamaya çalıştım. Ne kadar başarılı olduğumuz akademik kamunun takdirlerinde artık.

Tarihsel derinliği, yayılması, gücü, sosyo-kültürel ve siyasal alandaki etki alanları düşünüldüğünde İslamcılık alanıyla ilgili çok daha fazla çalışma yapılması beklenirdi. Ancak alana bir miktar yoğunlaştığımızda fark ettik ki birkaç ciddi çaba dışında birbirinin tekrarı, o da sayıca çok az, çalışma var, onun dışında bu münbit saha hâlâ derinlikli çalışmalara ihtiyaç duyuyor. Bizim bu tez çalışmamız da yer yer tekrarlardan ibaret olmakla birlikte meselenin özünü anlamak ve tarihsel süreci özetlemek için buna muhtaçtık. Fakat dergi incelemeleri yaptığımız kısımların özgün ürünler olduğunu, 80'lerin Türkiye'sinde gündelik hayatı, siyasal tartışmaları,

İslamcılarının değişen söylemlerini, süreklilikleri ve kırılganlıkları anlamak ve İslamcılardaki liberalleşme eğilimlerini bir kez daha ama biraz farklı bir bakışla ortaya koyma bakımından önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu çalışmanın tüm eksikleriyle beraber böyle anlaşılmmasını arzu eder, hatalarımızı gösterecek olan herkese şimdiden müteşekkir olduğumuzu ifade etmek isteriz. Umarız bu çalışma İslamcılığa dair yapılacak yeni çalışmalara ufak da olsa katkı sunar.

KAYNAKÇA

- Adanır, Oğuz: “Zihniyet, Ulusal Burjuvazi, Aydınlanma”, **Doğu-Batı dergisi**, Sayı: 57, Mayıs 2011.
- Akın, Mahmut Hakkı: “İslamcılığın Fetret Devri, Büyük Doğu Dergisi ve Necip Fazıl Kısakürek”, “**İslam’ı Uyandırmak**”: Çok Partili Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce ve Dergiler, Ed.: Lütfi Sunar, İstanbul, İLEM Yayınları, c. 2, 2018.
- Aktay, Yasin: “Sunuş”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: İslamcılık**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul, İletişim Yayınları, c.6, 2005.
- Arslan, Abdurrahman: **Modern Dünyada Müslümanlar**, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.
- Arslan, Hüseyin: “Milli Görüş Hareketi’nin Laiklik Anlayışı”, (Yüksek Lisans Tezi: İstanbul Üniversitesi), 2019.
- Atsız, Mahsun: “Girişim”, “**Bir Başka Hayata Karşı**”: 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.
- B. Hallaq, Wael: **İmkansız Devlet**, Çev. Aziz Hikmet, İstanbul, Babil Kitap, 2019.

- Babanzade, Ahmet Naim: **İslam'da Dava-yı Kavmiyet**, İstanbul, Nubihar Yayınları, 2000.
- Bamyeh, Mohammed A.: **İslam'ın Yaşam Dünyaları**, İstanbul, Albaraka Yayınları, 2022.
- Baykal, Ömer: “Yeni Zemin”, “**Bir Başka Hayata Karşı**”: 1980 Sonrası **İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 2.
- Berger, Peter L.; Lucman, Thomas.: **Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi, Modern İnsanın Yönelimi**, Çev. M. D. Dereli, 2. Baskı, Ankara, Heretik Yayınları, 2016.
- Berkes, Niyazi: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, 1978.
- Beşer, Ali Haydar: “Yeni Olan Ne? Yüzyılın Dönümünde Yeni İslamcılık Tartışmaları”, “**Bir Başka Hayata Karşı**”: 1980 Sonrası **İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 1.
- Beyaz, Yasin: “Büyük Doğu Dergisinin İslam Dünyasına Bakışı (1943-1960), “**İslam’ı Uyandırmak**”: Çok Partili Yaşama Geçilirken **İslamcı Düşünce ve Dergiler**, Ed.: Lütfi Sunar, İstanbul, İLEM Yayınları, c. 2, 2018.

- Bezci, Bünyamin;
Miş, Nebi: “İslamcılığın Dönüşümünü Tartışmak: İslamcılığın Dört Hali ve Muhafazakarlaşma”, **“Bir Başka Hayata Karşı”: 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, c. 1, 2019.
- Blackburn, Simon: “Liberalism”, **The Oxford Dictionary of Philosophy**, 2. Ed., Oxford, Oxford University Press, 2008.
- Bora, Tanıl: “1980-2000 Arası İslamcı Dergilere Panoramik Bakış”, **“Bir Başka Hayata Karşı”: 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, c. 1, 2019.
- Bora, Tanıl: **Cereyanlar, Türkiye’de Siyasi İdeolojiler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2017.
- Bulaç, Ali: “İslam’ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: İslamcılık**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul, İletişim Yayınları, c. 6, 2005.
- Bulaç, Ali: “İslamcılık Nedir?”, **İslamcılık Öldü mü?**, İstanbul, Ufuk Yayınları, 2012.
- Bulaç, Ali: **İslam ve Demokrasi**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1993.

- Büyükkara, Mehmet Ali: “Arayışlar Döneminde Meydan Okumalar ve Cevaplar”, **İslam Düşünce Atlası**, ed. İbrahim Halil Üçer, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, c. 3, 2017.
- Bulut, Yücel: “İslamcılık, Tercüme Faaliyetleri ve Yerlilik”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: İslamcılık**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul, İletişim Yayınları, c. 6, 2005.
- Çakır, Ruşen: “Milli Görüş Hareketi”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: İslamcılık**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul, İletişim Yayınları, c.6, 2005.
- Çakır, Ruşen: **Ayet ve Slogan**, İstanbul, Metis Yayınları, 1994.
- Çınar, Alev: **Türkiye’de Güncel İslami Siyasal Düşüncenin Üretimi, Dinamikler ve Ana Kavramları: Medeniyet, Adalet ve Düzen**, Ankara, Tübitak Projesi, 2018.
- Çınar, Menderes: “Kemalist Cumhuriyetçilik ve İslamcı Kemalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: İslamcılık**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul, İletişim Yayınları, c. 6, 2005.
- Çiçek, Dursun: **Postmodernizmin İslamcılar Üzerindeki Etkisi**, Kayseri, Rey Yayıncılık, 1997.
- Dickens, Charles: **İki Şehrin Hikayesi**, Çev.: Meryem Arvas, İstanbul, Can Yayınları, 25. Baskı, 2018.

- Erdoğan, Mustafa: “Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Liberalizm**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, c.7, 2005.
- Erdoğan, Mustafa: **Liberal Toplum ve Liberal Siyaset**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1993.
- Erkilet, Alev: “Soğuk Savaş Sonrası İslamcılığın Ana Söylem ve Dinamiği: Siyasal ve Epistemolojik Bir Rönesans’ın Peşinde”, “**Bir Başka Hayata Karşı**”: 1980 Sonrası **İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, c. 1, 2019.
- Ersoy, Mehmet Akif: **Safahat**, Hazırlayan: Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, M. Fatih Yayınları, 2007
- Gökalp, Ziya: **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, İstanbul, Bilgeoğuz Yayınları, 2018.
- Göle, Nilüfer: **İslamın Yeni Kamusal Yüzleri**, İstanbul, Metis Yayınları, 3. Baskı, 2009.
- Görgün, Tahsin: “Siyasallaşan Dünyada Dini İlimlerin Değişen Statüleri”, **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi**, Ed. İsmail Kara, Asım Öz, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013

- Griffel, Frank: **İslam'ı Düşünmek**, Çev.: Mücahit Kaya, İstanbul, Albaraka Yayınları, 2020.
- Gülalp, Haldun: **Kimlikler Siyaseti, Türkiye'de Siyasal İslam'ın Temelleri**, İstanbul, Metis Yayınları, 2003.
- Güneş-Ayata, Ayşe: "Pluralism versus Authoritarianism: Political Ideas in Two Islamic Publications", **Islam in Modern Turkey, Religion, Politics and Literature in a Secular State**, ed. Richard Tapper, London, I. B. Tauris, 1991.
- Gürbilek, Nurdan: **Vitrinde Yaşamak: 1980'lerin Kültürel İklimi**, İstanbul, Metis Yayınları, 9. Baskı, 2019.
- Gürdoğan, Ersin: **Görünmeyen Üniversite**, İstanbul, Seha Neşriyat, 1989.
- Gürpınar, Doğan: **Dünya Veda, Türkiye'de Liberalizm ve Demokrasi (1980-2010)**, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2013.
- Işık, Vahdettin: "Muhafazakar Yahut Reddiyeciler Okuma Arasında İslamcılığı Yeniden Düşünmek", **"Bir Başka Hayata Karşı": 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 1.
- Işık, Vahdettin: "Temel Kavramlar ve Düşünceler", **Kamusallaşan İslam**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, İLEM Yayınları, 2021.
- Kansu, Aykut: **Radikal gazetesi**, 27 Haziran 2005.

Kara, İsmail: “İslamcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: İslamcılık**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, c.6, 2005.

Kara, İsmail: “Türkiye İslam’la İlişkisini Yeniden Tesis Etmeden Yol Alamaz”, **Perspektif**, (Çevrimiçi), 17 Ekim 2020, Erişim Tarihi: 1 Şubat 2022, 2010, <https://www.perspektif.online/turkiye-islamla-iliskisini-yeniden-tesis-etmeden-yol-alamaz/>

Kara, İsmail: “Türkiye’de İslam ve İslamcılık”, **The Maydan**, (Çevrimiçi), 30 Ekim 2017, Erişim Tarihi: 1 Şubat 2022, <https://themaydan.com/2017/10/turkiyede-islam-ve-islamcilik-ismail-kara-ile-mulakat/>

Kara, İsmail: **İslamcıların Siyasi Görüşleri**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2019.

Kara, İsmail: **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi - 1**, 2. Baskı, İstanbul, Dergah Yayınları, 2014.

Karaman, Hayrettin: **Türkiye’de İslamlaşma ve Önündeki Önemli Engeller**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2020.

Karpat, Kemal: **İslam’ın Siyasallaşması**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001.

Karpat, Kemal: **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967.

Kentel, Ferhat: “1990’ların İslami Düşünce Dergileri ve Yeni Müslüman Entelektüeller”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: İslamcılık**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, c.6, 2005.

Kısakürek, Necip Fazıl: **Çerçeve 1**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 2010.

Köroğlu, Ahmet: “Bir İslamcı Dergiyi İslamcı Söylem İçindeki Değişim Dili Üzerinden Nasıl Konumlandırabiliriz?”, **“Bir Başka Hayata Karşı”: 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, c. 4, 2019.

Köroğlu, Ahmet: “Türkiye’de İslamcı Söylemin Oluşumunda Tercümelerin Etkisi (1960-1990)”, (Doktora Tezi: İstanbul Üniversitesi), 2020.

Köroğlu, Ahmet: “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinden Okumak”, **1960-1980 Arası İslamcı Dergiler**, ed. Vahdettin Işık, Ahmet Köroğlu, Yusuf Enes Sezgin, İstanbul, İLEM Yayınları, 2016.

- Köroğlu, Ahmet: **1990'lı Yıllarda Türkiye'de Siyasal Liberalizm**, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi), 2011.
- Köseoğlu, Talha: "1990'ların İslamcı Dergilerinde Liberalleşmeye Bakışlar", "**Bir Başka Hayata Karşı**": 1980 Sonrası **İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 2.
- Kurzman, Charles: **Liberal İslam: A sourcebook**, New York, Oxford University Press, 1998.
- Kutan, Recai: "Herkes Demokrasî İstiyoruz", **Yeni Şafak gazetesi**, 7 Mart 1999, <https://www.yenisafak.com/gundem/kutan-herkese-demokrasi-580864> ; Erişim Tarihi: 15 Haziran 2022.
- Küçükömer, İdris: **Türkiye Üzerine Tartışmalar**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994.
- Mardin, Şerif: **Türkiye, İslam ve Sekülerizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- Mardin, Şerif: **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.

- Maviş, Nazım: “Türkiye’de İslamcılığın Değişen Siyasal Dili”, (Doktora Tezi: Hacettepe Üniversitesi), 2017.
- Meriç, Cemil: **Kırk Ambar II**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- Mert, Nuray: **Batı İslam’ı Çok Sevmiştii, Batı’nın İslam Siyasetleri ve İslamcılık**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2022.
- Meşe, Ertuğrul: “Sözleşme”, “**Bir Başka Hayata Karşı**”: 1980 Sonrası **İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 2.
- Metiner, Mehmet: **Türkiye ve Değişim**, İstanbul, Pendik Belediyesi Kültür Yayınları, 1995.
- Metiner, Mehmet: **Yemyeşil Şeriat Bembeyaz Demokrasi**, İstanbul, Doğan Kitap, 2004.
- Mohammed A., Bamyeh: **İslam’ın Yaşam Dünyaları**, İstanbul, Albaraka Yayınları, 2022.
- Ocak, Ahmet Yaşar: **Türkiye Sosyal Tarihinde İslam’ın Macerası**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.
- Özel, İsmet: “Din mi Milliyet mi?”, **Milli Gazete**, 30 Aralık 1988.
- Paşa, Said Halim: **Buhranlarımız**, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1970.

- Poyraz, Fahrettin: “Türk Siyasal Yaşamında Milli Görüş Hareketi”, (Doktora Tezi: Hacettepe Üniversitesi), 2006.
- Revertson, David: “Liberalism”, **The Routledge Dictionary of Politics**, 3. Ed., New York, Routledge, 2004.
- Safa, Peyami: **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.
- Sayyid, Salman: **Fundamentalizm Korkusu: Avrupamerkezcilik ve İslamcılığın Doğuşu**, Çev. E. Ceylan & N. Coşkun), Ankara, Vadi Yayınları, 2000.
- Subaşı, Necdet: “1960 Öncesi İslami Neşriyat: Sin(diril)me, Tahayyül ve Tefekkür”, **1960-1980 Arası İslamcı Dergiler**, ed. Vahdettin Işık, Ahmet Koroğlu, Yusuf Enes Sezgin, İstanbul, İLEM Yayınları, 2016.
- Subaşı, Necdet: “Erken Dönem İslamcı Düşüncenin ve Neşriyatın Dinin Toplumsallaşma Biçimlerine Etkileri”, **“İslam’ı Uyandırmak”: Çok Partili Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce ve Dergiler**, Ed.: Lütü Sunar, İstanbul, İLEM Yayınları, c. 1, 2018.
- Subaşı, Necdet: “Türkiye’de İslamcılığın Seyr-ü Seferi”, **Star gazetesi**, Açık Görüş Eki, 2 Eylül 2012.

Sucu, İlyas: “İslamcılığın Kendini Muhasebe İmkânı”, **“Bir Başka Hayata Karşı”: 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, c.1, 2019.

Sunar, Lütfi: “Bir Dönemi Görseller Üzerinden Okumak”, **Kamusallaşan İslam**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, İLEM Yayınları, 2021.

Sunar, Lütfi: “Devlet ile Toplum İlişkileri Bakımından Türkiye’de Sivil Toplum”, **Sivil Toplumu Yeniden Düşünmek**, İstanbul, Tire Kitap, 2022.

Sunar, Lütfi: “İslah: Eskiye Dönüştürüp Yeniye Kurmak”, **İslah: Çağdaş İslam Düşüncesinde Yenilenme ve Değişim**, Ed. Lütfi Sunar, Büşra Bulut, İstanbul, İLEM Yayınları, 2020.

Sunar, Lütfi: “İslamcılığı Konumlandırmak: Genel Bir Giriş”, **“Bir Başka Hayata Karşı”: 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, c. 1, 2019.

Tapper, Richard: “Introduction”, **İslam in Modern Turkey, Religion, Politics and Literature in a Secular State**, ed. Richard Tapper, London, I. B. Tauris, 1991.

- Taşgetiren, Ömer: “1990 Sonrası Bazı İslamcı Dergilerde Liberalizm ve Post-İslamcılık Tartışması, **“Bir Başka Hayata Karşı”: 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar, İsimler**, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, c. 1.
- Taylor, Charles: **Çok Kültürlülük**, Çev. Levent Köker, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996.
- Topçu, Nurettin: **İradenin Davası, Devlet ve Demokrasi**, İstanbul, Dergah Yayınları 2016.
- Tunaya, Tarık Zafer: **İslamcılık Cereyanı**, İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, 1998.
- Türkmen, Hamza: **Türkiye’de İslamcılık ve Özeleştiri**, İstanbul, Ekin Yayınları, 2008.
- Türköne, Mümtaz’er: **Doğum ile Ölüm Arasında İslamcılık**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2012.
- Yayla, Atilla: “Özal, Özal Reformları ve Liberalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Liberalizm**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, c.7, 2005.
- Yayla, Atilla: **Liberalizm**, Ankara, Turhan Yayınları, 1992.

Yazır, Elmalılı Hamdi: “Makale-i Muhimme”, **Beyanu’l Hak dergisi**, Sayı: 18, 31 Ocak 1909 (9 Muharrem 1327).

Yılmaz, Murat: “Sunuş”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Liberalizm**, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, c.7, 2005.

Zaidan, Adam: “Islamism, Meaning, History, Ideology & Facts”, **Encyclopedia Britannica**, (Çevrimiçi) <https://www.britannica.com/topic/Islamism> , Er. Tar.: 29 Ocak 2022, 2020.

Dergi Yazıları:

“Birkaç Kitaptan Seçmeler”, **Girişim dergisi**, Sayı: 11, Ağustos 1986.

Aydın, Metin: “İnsaf Denilen Bir Ölçü Vardır Sanırım O Unutulmuş”, **Girişim dergisi**, Sayı: 12, Eylül 1986.

Bulaç, Ali: “Akıntıya Uygun Bir Nehre Akmak”, **Yeni Zemin dergisi**, Sayı: 2, Şubat 1993.

Bulaç, Ali: “Bir Arada Yaşamının Mümkün Projesi: Medine Vesikası”, **Bilgi ve Hikmet dergisi**, Sayı: 5, Kış 1994.

- Bulaç, Ali: “Çıkarken Birkaç Söz”, **Bilgi ve Hikmet Dergisi**, Sayı: 1, 1993.
- Bulaç, Ali: “İslam, Siyaset ve Demokrasi”, **Sözleşme dergisi**, Sayı: 8, Haziran 1998.
- Bulaç, Ali: “Mağlupların İşleri”, **Bilgi ve Düşünce dergisi**, Sayı: 1, Ekim 2002.
- Can Aktan, Coşkun: “Klasik Liberalizm, Neo-liberalizm, ve Libertanizm”, **Amme İdaresi dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 1, Mart 1995.
- Cemil Karasaç, Ahmet: “Trablusşam’daki Son Olayların Perde Arkası”, **Girişim dergisi**, Sayı: 2, Kasım 1985.
- Çamurcu, Kenan: “Eylem Kaygısı ve Hizb Sorunu”, **Girişim dergisi**, Sayı: 2, Kasım 1985.
- Çamurcu, Kenan: “Gençlikte Kıpırdanma”, **Girişim dergisi**, Sayı: 20, Mayıs 1987.
- Dülger, Arif: “Diyanet’in Demokratlığı”, **Girişim dergisi**, Sayı: 8, Mayıs 1986.

- Dölger, Arif: “Ruhsal Cöküntü ve Sefaletin Çağdaş Öyküsü: AIDS”, **Girişim dergisi**, Sayı: 1, Ekim 1985.
- Elbir, Reha: “Evrensel Varoluş Savaşında Gençlik”, **Girişim dergisi**, Sayı: 4, Ocak 1986.
- Eliaçık, İhsan: “Başka Bir Türkiye Mümkün! Üçüncü Yol – Üçüncü Cumhuriyet”, **Bilgi ve Düşünce**, Sayı: 2, Kasım 2002.
- Emin, Fatih: “İslami Yöneliş Hareketi”, **Girişim dergisi**, Sayı: 24, Eylül 1987.
- Günel, Neşet: “Her Şey Öylesine Akıl Almaz Ama Öyle Tutarlı ki”, **Girişim dergisi**, Sayı: 17, Şubat 1987.
- Günel, Neşet: “Okuma Üzerine Bir Soruşturma”, **Girişim dergisi**, Sayı: 9-10, Haziran-Temmuz 1986.
- Haber, Mustafa: “Doğu Bloğundaki Değişiklikler ve İslam Ümmeti”, **Girişim dergisi**, Sayı: 51, Aralık 1989.
- Hatemi, Hüseyin: “Tanzimat Üzerine Düşünceler”, **Girişim dergisi**, Sayı: 11, Ağustos 1986.
- Karasaç, Ahmet Cemil: “ABD’nin İğrenç Tecavüzü Bir Mesajdır”, **Girişim dergisi**, Sayı: 8, Mayıs 1986.

Kutan, Recai: Müslümanların Hürriyet Mücadelesi Bazılarını Korkutuyor”, **Yörünge dergisi**, Sayı: 4, 2 Aralık 1990.

Mardin, Şerif: “Bediüzzaman ve Türkiye’de Toplumsal Değişim”, **Girişim dergisi**, Sayı: 19, Nisan 1987.

Metiner, Mehmet: “12 Eylül ve Yeni Söylemleri”, **Girişim dergisi**, Sayı: 17, Şubat 1987.

Metiner, Mehmet: “Başlarken”, **Girişim dergisi**, Sayı: 1, Ekim 1985.

Metiner, Mehmet: “Bazı Mülahazalar”, **Yeni Zemin dergisi**, Sayı: 3, Mart 1993.

Metiner, Mehmet: “Benim Cennet Düşüm, Senin Cehennem Düşün Olmamalı”, **Sözleşme dergisi**, Sayı: 8, Haziran 1998.

Metiner, Mehmet: “Biz Kimiz, Arkamızda Kimler Var?”, **Girişim dergisi**, Sayı: 4, Ocak 1986.

Metiner, Mehmet: “Çağdaş Davet Fıkhı-1”, **Girişim dergisi**, Sayı: 18, Mart 1987.

Metiner, Mehmet: “Çağdaş Davet Fıkhı-2”, **Girişim dergisi**, Sayı: 19, Nisan 1987.

Metiner, Mehmet: “Çağdaş Davet Fıkhı-3”, **Girişim dergisi**, Sayı: 20, Mayıs 1987.

Metiner, Mehmet: “Değişimi Anlamak”, **Girişim dergisi**, Sayı: 52, Ocak 1990.

Metiner, Mehmet: “Dünya Değişiyor mu?” **Girişim dergisi**, Sayı: 57, Haziran 1990.

Metiner, Mehmet: “Eleştiri Üzerine”, **Girişim dergisi**, Sayı: 13, Ekim 1986.

Metiner, Mehmet: “Geçmişten Bugüne Girişim Üstüne Birkaç Söz”, **Girişim dergisi**, Sayı: 60, Eylül 1990.

Metiner, Mehmet: “*Girişim*’den”, **Girişim dergisi**, Sayı: 24, Eylül 1987.

Metiner, Mehmet: “*Girişim*’den”, **Girişim dergisi**, Sayı: 3, Aralık 1985.

Metiner, Mehmet: “*Girişim*den”, **Girişim dergisi**, Sayı: 2, Kasım 1985.

Metiner, Mehmet: “İfrat ve Tefrit: Ölçü mü Ölçsüzlük mü?”, **Girişim dergisi**, Sayı: 11, Ağustos 1986.

Metiner, Mehmet: “İsmail Kara ile İslamcılık Üzerine Röportaj”, **Girişim dergisi**, Sayı: 20, Mayıs 1987.

Metiner, Mehmet: “İyiler Her Zaman Bulunur!..”, **Girişim dergisi**, Sayı: 5, Şubat 1986.

Metiner, Mehmet: “Kardeşlik Üzerine”, **Girişim dergisi**, Sayı: 7, Nisan 1986.

Metiner, Mehmet: “Ne Yapmalı”, **Girişim dergisi**, Sayı: 4, Ocak 1986.

Metiner, Mehmet: “Problemlerimiz ve Çözüm Yolları”, **Girişim dergisi**, Sayı: 16, Ocak 1987.

Metiner, Mehmet: “Sözleşmeden”, **Sözleşme dergisi**, Sayı: 1, Kasım 1997.

Metiner, Mehmet: “Türkiye’nin ve Batı’nın Laikliği Üzerine”, **Girişim dergisi**, Sayı: 51, Aralık 1989.

Metiner, Mehmet: “Zorunlu Bir Açıklama Daha”, **Girişim dergisi**, Sayı: 9-10, Haziran-Temmuz 1986.

Momin,
Abdurrahman: “Çoğulculuk ve Çokkültürcülük: İslami Bir Bakış Açısı”, **M. Ü. İlahiyat Fakültesi dergisi**, sayı: 38, Ocak 2010, s. 204.

- Müftüoğlu, Atasoy: “Bir Bilinç Dönüşümü Üzerine”, **Girişim dergisi**, Sayı: 32, Mayıs 1988.
- Müftüoğlu, Atasoy: “Bir İbadet Akışı Sağlayarak”, **Girişim dergisi**, Sayı: 24, Eylül 1987.
- Müftüoğlu, Atasoy: “Köklü Bir Değişim İçin”, **Girişim dergisi**, Sayı: 30, Mart 1988.
- Nur, İhsan: “7. Yıldönümünde İran İslam Devrimi”, **Girişim dergisi**, Sayı: 5, Şubat 1986.
- Okçu, Hüseyin: “İran-İrak Savaşı ve Düşündürdükleri”, **Girişim dergisi**, Sayı: 1, Ekim 1985.
- Okçu, Hüseyin: “İrtica Yaygarasının Düşündürdükleri”, **Girişim dergisi**, Sayı: 2, Kasım 1985.
- Okçu, Hüseyin: “İslamcılık Üzerine”, **Girişim dergisi**, Sayı: 20, Mayıs 1987.
- Özdür, Atilla: “Latin Ülkelerindeki Popülist Demokrasiden Otoriter Demokrasiye”, **Girişim dergisi**, Sayı: 6, Mart 1986.

- Öztürk, Muammer: “Geniş Çaplı Anti Siyonist Cephe Üzerine”, **Girişim dergisi**, Sayı: 6, Kasım 1986.
- Sağlam, Bahaddin: “Said Nursi’nin Fikirlerinin Kısa Bir Fihristi”, **Girişim dergisi**, Sayı: 11, Ağustos 1986
- Seçkin, Ahmet: “İslam ile Demokrasi Arasında Köprü Olmak”, **Girişim dergisi**, Sayı: 5, Şubat 1986.
- Seçkin, Ahmet: “Kolaycılığa Kaçma”, **Girişim dergisi**, Sayı: 3, Aralık 1985.
- Sönmez, Bülent: “Hayatın İçinde Olmak”, **Girişim dergisi**, Sayı: 24, Eylül 1987.
- Sönmez, Bülent: “Ortadoğu Çocuğu Azize’ye ve Büyümeye Hasret Tüm Çocuklara”, **Girişim dergisi**, sayı: 12, Eylül 1986.
- Tahhan, Mustafa: “İslami Hareket, Fıkhi Ve Mezhebi İhtilafı Kendisine Dayanak Yapmamalıdır”, **Girişim dergisi**, Sayı: 24, Eylül 1987.
- Temel, Ali Ulvi: “Peyami Safa’nın Yakın Tarihe Bakışı”, **Hece Dergisi Peyami Safa Özel Sayısı**, Ankara, 2014.
- Vatandaş, Celalettin: “Varoluş Gerçeği, Yabancılaşma ve Renk Körleri Hakkında”, **Girişim dergisi**, Sayı: 2, Kasım 1985.

- Yalçın, İlker: “Bilim Adamı ve Sanatçı”, **Girişim dergisi**, Sayı: 27-28, Aralık 1987.
- Yalçınkaya, Fikret: “Yaşadığı Gibi İman Etmek Üzerine”, **Girişim dergisi**, Sayı: 6, Mart 1986.
- Yavuz, Serap: “Avrupa Birliğine Doğru Kitlesek Değişim Hareketleri”, **Girişim dergisi**, Sayı: 52, Ocak 1990.
- Yavuz, Serap: “Demokratik Rejimler Tek Siyasal Seçenek mi?”, **Girişim dergisi**, Sayı 14, Kasım 1986.
- Yavuz, Serap: “İslam Dünyasında Emperyalist Hareketler ve Çağdaş Görüntüleri”, **Girişim dergisi**, Sayı: 6, Mart 1986.
- Yavuz, Serap: “Resulullah’ın Ümmet Bilinci Oluşturması”, **Girişim dergisi**, Sayı: 53, Şubat 1990.
- Yılmaz, Azmi: “Düşünsel Güvenliğin İlkeleri: Düşünce Özgürlüğü”, **Girişim dergisi**, Sayı: 3, Aralık 1985.
- Yılmaz, Azmi: “Düşünsel Güvenliğin İlkeleri: Düşünce Özgürlüğü”, **Girişim dergisi**, Sayı: 3, Aralık 1985.

Yüksel, Sadreddin: “A. Rıza Demircan’ın Girişim Dergisindeki Yazısında Yer Alan Bazı Noktalara Karşı Cevaptır”, **Girişim dergisi**, Sayı: 13, Ekim 1986.

Yürekli, Mehmet: “Tarihi Sınıf Kavramlarıyla Açıklamak ve Sosyalizmin Kaçınılmazlığı (!) Üzerine Düşünceler”, **Girişim dergisi**, Sayı: 3, Aralık 1985.

Yürekli, Mehmet: “Tarihi Sınıf Kavramlarıyla Açıklamak ve Sosyalizmin Kaçınılmazlığı (!) Üzerine Düşünceler”, **Girişim dergisi**, Sayı: 3, Aralık 1985.

İnternet Kaynakları:

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Neoliberalizm> , Erişim Tarihi: 20 Haziran 2022

<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/islamism> ; Erişim Tarihi: 30 Ocak 2022

<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/islamism> , Erişim Tarihi: 30 Ocak 2022

<https://www.tukenmezhaber.com/article/58189/mehmet-metiner-islamcilik-anlayisimiz-demokrasiyi-kufur-sirk-olarak-goren-bir-anlayisti> , Erişim Tarihi: 27 Haziran 2022.